

Roman Aftanazy

**Dzieje
rezydencji
na dawnych kresach
Rzeczypospolitej**

Województwo trockie
Księstwo Żmudzkie
Inflanty Polskie
Księstwo Kurlandzkie

Ossolineum

Dzieje rezydencji
na dawnych kresach
Rzeczypospolitej

Część I

Wielkie Księstwo
Litewskie
Inflanty
Kurlandia

Wrocław
Warszawa - Kraków
Zakład Narodowy
imienia Ossolińskich
Wydawnictwo
1992

1 4p 36575 27
34

Roman Aftanazy

Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej

Wydanie drugie
przejrzane i uzupełnione

Tom
3

Województwo trockie
Księstwo Żmudzkie
Inflanty Polskie
Księstwo Kurlandzkie

Redaktorzy Wydawnictwa
Jolanta Kondro, Lucjan Piąty

Opracowanie graficzne
Jacek Sikorski

Redaktor techniczny
Lucjan Piąty

Indeksy opracowała
Maria Liczbińska

Spis treści

Województwo trockie

Abramowsk 9	Kirsna-Ostrów 60	Pojście 115
Augustówek 11	Landwarów 61	Pokrój 122
Birze 17	Lubicz 73	Ponary 124
Bobcin 24	Łabunów 74	Poniemuń 126
Brzostowica Murowana 26	Łączynów 76	Rudawa 129
Brzostowica Wielka 30	Makowlany 80	Stanisławów 131
Bystrampol 34	Marciniszki 83	Starzynki 134
Czerlona 38	Marwa 85	Szałtupie 135
Dowspuda 39	Massalany 87	Szukle 137
Hieronimów 43	Metele 91	Świack 139
Horodnica 46	Mitruny 92	Ustronie 152
Jabłonów 48	Oleszewicze 94	Wojczyzna 153
Jakimiszki 49	Opitołoki 103	Wojewodziszek 157
Janopol 49	Orwistów 106	Wola k. Łunny 158
Jezno 51	Parfimowce 109	Zatrocze 161
Johanniszkie 55	Pojeziory 111	Żejmy 165
Jurgielewszczyzna 60		

Księstwo Żmudzkie

Bejsagola 175	Hrynkiški 227	Rennów 268
Belweder 181	Ilgów 230	Retów 272
Berżany 184	Kiejdany 231	Skorojtyski 278
Billewicze 188	Kielmy 234	Syrutyski 280
Birżyniany 189	Kretynga 237	Szawkiany 282
Blinstrubiszki 197	Kurtowiany 242	Szlapoburze 284
Błogosławieństwo 200	Plinksze 244	Szweksznie 286
Burbiszki 201	Phungiany 245	Szylele 288
Cytowiany 202	Pogryżów 251	Wendzgoł 290
Czerwony Dwór 204	Pojeziory 254	Wielona 292
Dykteryski 215	Polaga 257	Zdaniszki 293
Dżuginiany 217	Poniemoń (Gielgudów)	Żołpie 295
Gielgudów 223	265	Żybortany 297
Gielgudyski 225	Poniewieżyk 266	

Inflanty Polskie

Drycany 303	Kombul 316	Prezma 336
Hieronimów 304	Krasław 318	Rozentowo 338
Hoftenberg 306	Lanckorona 325	Rybiniszki 342
Janopol 307	Liksna 326	Warkłany 345
Józefów 310	Małnów 330	Wyszki 349
Kamieniec Inflancki 314	Prele 331	Zwirdzin 350

Księstwo Kurlandzkie

Bebra 355	Kurmen 360	Tyzenhauz 367
Kazimierzyski 358	Schlossberg 363	

Indeksy 371

Mapy 399

Objaśnienia do mapy szczegółowej 403

Indeks miejscowości 404

Spis ilustracji 406

Spis dworów i pałaców 411

Województwo
trockie

w czasie pierwszej wojny światowej. Przewiezione w 1914 r. do Wilna zbiory oraz cenniejsze meble przepadły tam w końcowej fazie wojny. Po pierwszej wojnie dwór nie został już odbudowany. Na wzgórku, w odległości ok. 2 km od dworu, na cmentarzu, stała murowana kaplica, mieszcząca groby rodzinne de Raćsów,

i ostatnich pokoleń hr. Broel-Platerów z linii abramowskiej.

¹Wszystkie informacje dotyczące Abramowska pochodzą od córki ostatniego właściciela, Idy z Broel-Platerów Ilińskiej-Kaszowskiej. Por. także: A. Urbaniski, *Podzwonne na zgliszczach Litwy i Rusi*, Warszawa 1928, s.130.

Augustówek

Leżący w odległości 3 km od Grodna na lewym brzegu Niemna Augustówek, jak też znajdujący się na brzegu prawym Stanisławów wchodziły niegdyś w skład dóbr królewskich, nosząc wówczas inne nazwy. Po rozbiorach dobra te zostały skonfiskowane i przeszły następnie na własność prywatną¹. W drugiej połowie XVIII w. Antoni Tyzenhauz, podskarbi litewski, w obu miejscowościach wybudował bardzo do siebie wyglądem zbliżone pałacyki, nazywa-

jąc je od imion panującego ówczesnie monarchy, jeden „Stanisławów”, drugi zaś „Augustówek”. Oba pałacyki nie zostały wprawdzie wykonane ostatecznie, w stanie niezbyt zmienionym przetrwały jednak do pierwszej wojny światowej. Losy ich kształtowały się wszakże różnie.

Augustówek nadała Katarzyna II generałowi Maurycemu hr. de Łący ■ zasługi jego w czasie wojny turecko-rosyjskiej. Maurycy hr.

3.
Augustówek.
Widok
ogólny.
Rys. N.Orda,
ok.
1867-1877 r.

4.
Augustówek.
Brama
wjazdowa,
po 1920 r.

5.
Augustówek.
Elewacja
frontowa
pałacu,
po 1920 r.

de Łący, zamieszkawszy na stałe w przeznaczonym niegdyś dla króla Stanisława Augusta pałacyku, sporządził w 1819 r. testament na rzecz swego siostrzeńca, Patryka O'Briena, syna Terence'a i Mary de Łący, kapitana wojsk angielskich, którego sprowadził do siebie do Augustówka. Jeszcze przed swą śmiercią, tj. przed 1820 r., gen. Maurycy de Łący usynowił go, uzyskując równocześnie zgodę cara Aleksandra I na połączenie obu nazwisk w jedno: O'Brien de Łący. Przedtem gen. de Łący sprzedał jednak fikcyjnie dobra Augustówek swemu powiernikowi i zarazem przyjacielowi hr. Karolowi Medemowi, Kurlandczykowi, który właścicielem tych dóbr był zaledwie kilka lat.

W 1820 r. „odsprzedał” on bowiem cały klucz – liczący wówczas wraz z lasami, łąkami i folwarkami Horny, Kruhlany oraz wsiami Połotkowo, Suchmienię, Kruhlany, Hornica, Słomińska, Dziemitkowo ok. 12 000 ha – owemu usynowionemu już wówczas siostrzeńcowi generała, Patrykowi O'Brien de Łący², który stał się ostatecznie niekwestionowanym dziedzicem Augustówka.

Mimo iż ani Patryk O'Brien de Łący³, ani jego żona Pomorzanka Julia von Damme nie byli Polakami, szybko i całkowicie wsiąkli w polskie środowisko. Z ich sześciorga dzieci jedyna córka Katarzyna poślubiła Franciszka hr. Kossakowskiego (ur. 1815), syn Piotr ożenił

się z Ludwiką hr. Ronikier, Henryk, Karol i Maurycy pozostali bezżenni, Aleksander zaś pojął za żonę Gabriellę Radowicką. Od 1908 r., tj. od śmierci Aleksandra O'Brien de Łący, który odziedziczył Augustówek z kilkoma przyległymi folwarkami, pozostałe po nim majątności były jakiś czas we wspólnym władaniu wdowy, synów – Maurycego jun., Terencjusza i Patryka oraz córek – Marii Jahołkowskiej, Genowefy Zembrzuskiej i Aleksandry hr. Miączyńskiej. Taki stan prawny trwał do 1921 r., kiedy to nastąpił układ familijny, na podstawie którego Augustówek podzielony został na dwie części. Jedną wraz z pałacem otrzymał wówczas pułkownik wojsk polskich, Terencjusz O'Brien de Łący, drugą wraz z dawną karczmą i kaplicą z grobami rodzinnymi przypadła jego bratu, Maurycemu jun., który utrzymaną w stylu stanisławowskim karczmę przebudował na piękny pałacyk i w nim urządził sobie nową rezydencję.

Ufundowany przez Antoniego Tyzenhauza pałacyk w Augustówku był w swej pierwotnej postaci budowlą niewielką, nie posiadającą prawie żadnego podmurowania, w trójosiowej części środkowej dwukondygnacyjną, w częściach zaś bocznych jednokondygnacyjną⁴. Dwie środkowe osie partii bocznych zamiast okien miały półkoliście sklepione nisze, przeznaczone na rzeźby figuralne. Ściany zewnętrzne pałacyku zbudowane zostały z ociosanego kamienia, wewnętrzne zaś z muru „pruskiego”, tj. połączenia wiązania drewnianego z wypełniającą ściany cegłą. Budynek nakrywał bardzo wysoki gładki czterospadowy dach nad częściami parterowymi, półkoliście wygięty nad częścią piętrową. Ta dość krótka bryła pałacyku zmieniona została w początkach drugiej połowy XIX w. przez wybudowanie na obu jej krańcach jednoosiowych skrzydeł, wysuniętych ku przodowi ryzalitem, przypominającym dawne alkierze, i nakrytych wyodrębnionym od reszty korpusu własnym niskim dachem. W ten sposób kształt budynku nieco się wydłużył i nabrał lepszych proporcji.

W latach 1912–1914 ówczesni właściciele Augustówka pod kierunkiem architekta Marianna Baehra rozpoczęli gruntowny remont i przebudowę pałacyku, mającą tym razem na celu usunięcie naleciałości dziewiętnastowiecznych, powstałych głównie na skutek dodania skrzydeł i pokrycia budynku blachą. Projekt ów, w dużej części wykonany, przewidywał m.in. uchwycenie obu skrzydeł pod wspólny stromy dach i zastąpienie blachy czerwoną dachówką. Plan przewidywał również przeróbki wewnętrzne, mające na celu powrót do czasów Stanisława

Augusta. Plany te w 1915 r. obrócone zostały wniwecz, gdyż wojska rosyjskie, odступujące wówczas z okolic Grodna, spaliły pałac zapelniony wielką ilością materiałów budowlanych.

Według stanu z początków 1915 r. trójosiowa część środkowa wysunięta była dwukondygnacyjnym ryzalitem. Jego część dolną tworzyły pokryte boniami arkady. W okresie rozbudowy ich boczne prześwity zostały zamurowane. Otwarto je ponownie dopiero w 1914 r. Część górna ryzalitu, wyższa od dolnej, przebita była trzema półkoliście zamkniętymi porte-fenêtrami od frontu i dwoma identycznego kształtu, ale ślepyimi, po bokach. Ta część pałacyku, rozczłonkowana wspartymi na wysokich cokółach pilastrami toskańskimi, otrzymała bogaty wystrój w stylu Ludwika XVI. Pola w krzywiznach nad ujętymi w gładkie obramienia porte-fenêtrami wypełnione zostały sztukateriami w postaci załamanych pod kątem prostym girland roślinnych. W biegnącym ponad głowicami pilastrów fryzie z tryglifami umieszczono w metopach na przemian herbowe „Ciolki” Poniatowskich lub inicjały królewskie ASR. Pośrodku frontonu, otoczonego gzymsem profilowanym, widniało owalne okienko w oprawie wieńca girlandowego z koroną u szczytu. Stąd rozchodziły się dalsze girlandy kwiatowe.

Znacznie skromniej prezentowały się partie boczne pałacyku. Za pomocą boniowania silniej

6.
Augustówek.
Fragment
elewacji
frontowej,
po 1920 r.

7.
Augustów.
Fragment
elewacji
ogrodowej,
po 1920 r.

wyodrębnione tu zostały głównie części z niszami. Umieszczone nad nimi w dachu, niewielkie o półkolistym zamknięciu okienka zastąpiły dawne okrągłe lukarny. Prostokątne pola nad takiegoż kształtu nisko osadzonymi oknami starej części budynku posiadały sztukaterie podobne, jak występujące w środkowym ryzalicie. Dobudowane skrzydła, każde z jednym trójdzielnym oknem, miały elewacje gładkie.

Inaczej ukształtowana została strona ogrodowa. Jej głównym akcentem był również środkowy ryzalit, ale trójboczny. Prowadzące na niski taras trzy porte-fenêtry jego dolnej, boniowanej kondygnacji miały zamknięcie półkolistę, zaś wysokie okna kondygnacji górnej – formę prostokątną. Pilastry na piętrze rozmieszczone były parami lub pojedynczo. W wąskim fryzie występowały girlandy powiązane na chustach, zaś jako przedłużenie pilastrów – znów herbowe „Ciolki”. Płyciny nadokienne dekorowały również girlandy kwiatowe. Niewielki, trójkątny, ogzymbosowany szczyt wypełniony był owalnym wieniec, obejmującym inicjały królewskie, zwieńczone podobną jak od frontu koroną. Z wienca spływały dalsze girlandy kwiatowe. W partiach bocznych elewacji ogrodowej nie było nisz. Ich miejsce zajmowały okna. Część starszą od nowszych oddzielał pas boni.

Po obu stronach ryzalitu w dachu występowały po dwa prostokątne z półkolistym zamknięciem okna, oświetlające wysokie strychy. Elewacje całego budynku tynkowane były na kolor intensywnie żółty, podczas gdy pilastry i wszelkie inne szczegóły dekoracyjne utrzymane były w kolorze białym.

Ponieważ pałacyk w Augustówku przeznaczony był jedynie na krótkie pobyty królewskie, jego wnętrze ani za czasów Stanisława Augusta, ani też później nie wykończono ostatecznie, zawierało pierwotnie tylko około dziesięciu pomieszczeń w amfiladowym układzie dwutraktowym. Ze względu na dobudowę skrzydeł i wykonane w połowie XIX w. przeróbki, liczba pokoi nieco się powiększyła, ale też usunięto w tym czasie wiele szczegółów dekoracyjnych, a nawet piece i kominki. Zmieniono również częściowo układ i wielkość pomieszczeń. Dotyczy to głównie lewej strony pałacyku, gdzie trakty przedzielono korytarzem. W mniejszym stopniu przeróbki dotknęły dwóch wielkich sal reprezentacyjnych. Jedna z nich usytuowana była na parterze, druga na piętrze. Do końca zachowały one swój dawny kształt, choć straciły także wiele elementów początkowego wystroju.

Tuż przed spaleniem pałacyku, jego ryzalitowa część od strony podjazdu podzielona była na trzy pomieszczenia. Środkowe zajmował niewielki hall, prawe pokój kredensowy, lewe zaś półkolistie wygięte dębowe schody, wiodące na piętro. Biorąc pod uwagę jedynie bryłę starego budynku, po prawej i lewej stronie ryzalitowej traktu frontowego mieściły się jeszcze po dwa pokoje mieszkalne.

Z hallu na wprost było wejście do wielkiego, wysuniętego ryzalitem ogrodowym salonu owalnego (zapewne dawnej sali balowej), sięgającego nieco poza oś wzdłużną budynku. Salon ten miał sufit, przez zaokrąglenie styków ze ścianami naśladujący sklepienie. Poniżej, do początków XX w. przetrwały resztki fresków imitujących zwiniętą kotarę koloru bordo z frezami. Najprawdopodobniej sala ta miała początkowo więcej fresków, a także wzorzystą posadzkę. Ponieważ jednak pałac stawiany był bez fundamentów i jakiegokolwiek izolacji, posadzka ta uległa zniszczeniu i w 1900 r., zapewne nie po raz pierwszy, została zerwana i zastąpiona zwykłą parkietową. Prosty kominek z piaskowca był już niezaprzeczalnym dziełem XIX w., podobnie jak dwa piękne dwunastoświecowe empirowe żyrandole, wykonane z brązu. Z ostatniej ćwierci XVIII w. ocalały jednak do pierwszej wojny światowej wiszące na ścianach salonu dwa portrety olejne carycy Katarzyny II.

w tym jeden w stroju męskim, oba przypisywane przez tradycję rodzinną J.C. Lampiemu. Zachowały się też dwa inne portrety związane z imperatorową, w tym cara Pawła I nieznanego pędzla. Do pamiątek już ściśle rodzinnych należał wizerunek gen. Maurycego de Lacy. Na urządzenie ruchome sali składał się duży komplet mebli mahoniowych w stylu empire.

Cały prawy odcinek traktu ogrodowego zajmował drugi salon, kształtu prostokątnego, oświetlony trzema oknami. Z sufitu zwisał tam również dwunastoświecowy stary żyrandol srebrny⁴. Po lewej stronie salonu owalnego, jeszcze w obrębie murów dawnego królewskiego pałacyku, mieściły się dwa dalsze pokoje mieszkalne, nie odznaczające się pod względem architektonicznym niczym szczególnym. Wszystkie pokoje wyposażone były w prostokątne piece kaflowe pochodzenia dziewiętnastowiecznego. W gabinecie znajdował się ponadto kominek, podobnie jak w salonie owalnym. Niektóre pokoje urządzone były bardzo starymi meblami przywiezionymi z Anglii. W wyposażeniu znajdowała się zabytkowa porcelana i srebro, była też w Augustówku okazała biblioteka oraz bogate archiwum rodzinne. Księgozbiór składał się prawie wyłącznie z wydań w językach francuskim i angielskim, przywiezionych przez gen. de Lacy lub przez O'Brienów.

Piętro mieściło tylko jedną wielką salę teatralną, usytuowaną nad salonem owalnym, sięgającą jednak znacznie dalej poza oś wzdłużną budowli. Na widownię przeznaczona była część większa od strony ogrodu, na estradę zaś część mniejsza od frontu. Wchodziło się tam schodami z lewego przedsionka do galerii mieszczącej się w ryzalicie nad arkadami podjazdu, dalej zaś korytarzykiem schowanym w wieżbie strychowej aż do drzwi w bocznej ścianie sali, która prawdopodobnie nigdy nie została ukończona i nie była używana zgodnie ze swym przeznaczeniem. Plan rekonstrukcji pałacyku opracowany przez Mariana Bachra przewidywał urządzenie na pierwszym piętrze, zamiast nie ukończonej sali teatralnej, kilku dodatkowych pokoi mieszkalnych.

Ze zbiorów, częściowo zrabowanych wcześniej przez Niemców, nie ocalało nic, gdyż wszystkie one wraz z zabytkowymi meblami spłonęły w czasie pożaru pałacu, po którym zostały jedynie zewnętrzne mury.

Pałacyk w Augustówku otaczał stary park ■ powierzchni ok. ■ ha, ciągnący się głównie poza domem, ostatnio wprawdzie typu krajobrazowego, ale o założeniu dawnym regularnym. Od strony wjazdu ciągnął się nie zadrzewiony gazon kształtu kolistego, który obiegała szeroka

droga. Na osi głównej, po przeciwległej stronie portyku, wznosiła się okazała brama wjazdowa, którą tworzyły dwie ok. 4 m szerokości i ok. 5 m wysokości murowane z cegły ścianki, ■ narożnikami ujętymi w ramy szerokich pilastrów, zamknięte wydatnym gzymsem profilowanym i nakryte płaskim daszkiem. Obie ścianki przebite były prostokątnymi otworami w kształcie okien, wypełnionymi sztachetami. Obie wieńczyły wykute w piaskowcu, otoczone festonami wazony. Od bramy do drzwi wejściowych pałacyku wiodła prosta ścieżka, dzieląca gazon na dwa różne półkoła. Po obu stronach gazonu, w tej samej odległości od bramy co od pałacyku, stały pięćoosiowe, parterowe oficyny z boniowanymi narożnikami, pozbawione jednak wszelkich innych dekoracji. Obie nakrywał wysoki, gładki, czterospadowy dach gontowy, z wyprowadzonym ponad kalenicę jednym zbiorczym, pokrytym białym tynkiem kominem. Oficyna prawa służyła jako kuchnia i spiżarnia, lewa mieściła biura administracji i pokoje służby. Obie ocalały w czasie pierwszej wojny światowej i do 1939 r. były siedzibą właścicieli. Półkoliście zarysowany murek — wysokości przeszło 1,5 m, z ustawionymi na nim czworograniastymi murowanymi słupami, połączonymi sztachetami — spinał bramę z oficynami.

8.
Augustówek.
Kaplica
dworska,
przed 1939 r.

9.
Augustów.
Aleja
wjazdowa,
po 1920 r.

10.
Augustów.
Dom
mieszkalny
(dawna
karczma),
przed 1939 r.

nami, a oficyny z pałacem w jeden zamknięty architektoniczny zespół.

Długa i prosta ścieżka, wychodząca od środkowych drzwi salonu owalnego, wiodła aż do pozostawionej w naturalnym stanie odległej części parku, gdzie obok siebie rosły świerki, sosny zwykłe i wejmutki, dużo modrzewi, a także jesiony, graby, klony, osiki, brzozy i skupiska innych drzew, podszyte różnymi krzewami, w tym leszczyną. Najbliżej pałacu, dwie niewielkie kwatery otoczone węższymi ścieżkami pozostawiono jako trawniki z rabatami kwiatów. Po ich prawej stronie rosły dwa również małe kwadraty lip, po lewej zaś głównie krzewy. Znacznie większe szpalery wyniosłych lip, sadzonych z pewnością jeszcze w XVIII w., ciągnęły się po obu stronach środkowej ścieżki, obrzeżonej dekoracyjnymi krzewami, w dalszej odległości od pałacu. Aleje rosnące po stronie prawej otaczał wykopany w tym miejscu podłużny staw. Miał on odpływ wody kanałem do dwóch innych stawów o znaczeniu praktycznym, położonych w pobliżu budynków gospodarczych, usytuowanych za oficyną kuchenną. Za alejami tworzącymi zamknięte czworoboki, także po obu stronach środkowej ścieżki, ciągnęły się na przemian łączki i sady, przecięte

równolegle do elewacji pałacu poprowadzonymi strzyżonymi szpalerami grabowymi i lipowymi. Na jednej z polanek росł kolosalnej wielkości samotny modrzew, wg miejscowej legendy zasadzony przez króla Stanisława Augusta. W końcu park przechodził niepostrzeżenie w las, a po stronie prawej w warzywniki i sady owocowe. W latach 1914–1919 drzewostan parku w Augustówku został tak przetrzebiony, iż ocalały z niego tylko szczątki.

Na tej samej linii co ścieżka biegnąca przez środek tylnej części parku i osi głównej pałacyku, sadzona w cztery rzędy szeroka aleja wiodła od bramy prostopadle do odległego o półtora kilometra Niemna. Na początkowej długości, ok. 700 m od bramy do kaplicy, dwa środkowe rzędy alei tworzyły topole nadwiślańskie, zaś dwa skrajne – kasztany i klony. Od kaplicy do Niemna aleja wysadzana była topolami piramidalnymi, które w pierwszych dziesiętkach lat XX w. z powodu starości zaczęły stopniowo usychać. Podobnie jak park, również i ta aleja już w czasie pierwszej wojny została mocno przerzedzona.

Wspomniana kaplica, wznosząca się po prawej stronie alei prowadzącej do Niemna, stała także wśród wiekowych drzew, otoczona zaś była wysokim otynkowanym murkiem krytym dachówką. W ogrodzeniu, naprzeciw wejścia stała wysoka, okazała, również murowana dwukondygnacyjna brama, służąca także jako dzwonnica, nakryta spłaszczonym czterospadowym daszkiem, przypominająca kształtem kapliczki ze świątkami rozsiane niegdyś po ziemi wileńskiej.

Kaplica ufundowana została przez hr. Karola Medema w 1821 r. Wznosiła się wprawdzie na rzucie zewnętrznym kwadratu, wewnątrz miała jednak kształt rotundy. Nakrywała ją wyniosła kopuła, zwieńczona latarnią i krzyżem na szczycie. Wejście do kaplicy poprzedzał wgłębny portyk z dwiema kolumnami. Ponad wspartym na krokstynach naczółkiem drzwiowym widniała duża prostokątna tablica erekcyjna z długim napisem. W głównym ołtarzu wisiał obraz Matki Boskiej, po bokach zaś dwie naturalnej wielkości podobizny apostołów Piotra i Pawła. W intencji fundatora kaplica w Augustówku miała być jakąś daleką reminiscencją bazyliki Św. Piotra w Rzymie. Pod podłogą znajdowała się krypta z grobami rodzinnymi gen. de Łący i jego następców, O'Brien de Łących.

Nieco dalej – po przeciwnej stronie alei topolowej, w pobliżu przecięcia jej przez trakt grodzienicki, prowadzący bezpośrednio z miasteczka do fabryk Tyzenhauza w Foliu nad rzeką

Łososianką, dopływem Niemna — stała dawna karczma z 1794 r., swym zewnętrznym wyglądem przypominająca raczej klasycystyczny dwór niż zajazd. Budynek ten był założony na planie prostokąta, wysoko podpiwniczony, parterowy o szeroko rozstawionych dziewięciu osiach, kryty gładkim, nieco spłaszczonym dachem czterospadowym. W jego trójosiowej części środkowej występował pseudoryzalit ■ belkowaniem wsparty na czterech przysięciennych kolumnach. Ponad wydatnym, profilowanym, nakrytym daszkiem gzymsem zamykającym ryzalit, znajdowała się niewielka facjatka ■ prostokątnym oknem, ujętym w ramy ćwierćkolistego naczółka, i dwiema umieszczonymi po bokach, rozczłonkowanymi płycinami, ściankami attykowymi. Powściągliwą dekorację elewacji frontowej uzupełniały dalsze naczółki: poziomy nad drzwiami wejściowymi, trójkątne nad środkowymi oknami partii bocznych, a w końcu gzymsy podparapetowe. Ryzalit poprzedzał taras. Elewacja ogrodowa nie posiadała ryzalitu. Po dokonaniu odpowiednich przeróbek wewnętrznych i założeniu wokół ogrodu, dawny zajazd służył jako siedziba Maurycego hr. O'Brien de Łący do września 1939 r.

¹ Literatura dotycząca Augustówka ogranicza się do kilku zaledwie wzmianek. Wszystkie dane dotyczące przebiegu i opisu pałacu zawdzięczam ostatniemu współwłaścicielowi, Maurycemu hr. O'Brien de Łący, który wykonał także orientacyjne plany całego założenia.

² Z przekazów rodzinnych wynikało, że generał miał najprawdopodobniej jakiegoś nieudanego syna, którego wydziedziczył, a obawiając się z jego strony procesu o prawa spadkowe dokonał w 1817 r. owej fikcyjnej sprzedaży, zabezpieczając sobie na Augustówku dożywocie.

³ Rodzina de Łący jest pochodzenia normandzkiego. Według ich genealogii, pierwszym znanym przedstawicielem i protoplastą rodu był Hugh de Łący Noble Baron de Normandie, który w 1066 r. wkroczył do Anglii z Wilhelmem Zdobywcą. Z tej samej rodziny pochodził Piotr de Łący (1675–1756), feldmarszałek rosyjski, który walczył ze Szwedami i Turkami, był generał-gubernatorem Rygi i posiadał rozległe dobra w Kurlandii, Kremon i Segewold. Sprowadził go do Rosji Piotr Wielki, podobnie jak wielu innych cudzoziemców. W muzeum w Rydze znajduje się popiersie feldmarszałka. Syn Piotra — Maurycy de Łący, zmarły w 1801 r., był ministrem i marszałkiem austriackim, kawalerem orderów Złotego Runa i Wielkiego Krzyża Marii Teresy, zaufanym doradcą tej monarchini. Jego mauzoleum znajduje się koło Wiednia. Polska linia de Łących pochodzi od Maurycego, bratanka feldmarszałka Piotra. Był on generałem rosyjskim za czasów Katarzyny II, Pawła I i Aleksandra I. Brał m.in. udział w wyprawie Suworowa przez Alpy. Jako bardzo już sędziwy, podpisał traktat pokojowy z cesarzem Francuzów. W archiwum domowym w Augustówku do 1914 r. przechowywano ciekawe listy Napoleona do gen. Maurycego de Łący, pełne uznania dla jego zalet bojowych. Rodzina O'Brienów była pochodzenia irlandzkiego, ultrakatolicka, prześladowana za wiarę. Patrik O'Brien osiedliwszy się w Polsce, szybko nawiązał kontakt z sąsiadującymi z Augustówkiem polskimi rodzinami Druckich-Lubeckich, Czetwertyńskich i Niemcewiczów oraz sam się spolonizował. Jego potomkowie czuli się całkowicie Polakami. Medcomowie byli Kurlandczykami (Informacje Maurycego O'Brien de Łący).

⁴ Nazwisko autora projektu pałacyku pozostanie najprawdopodobniej nieznane. W. Taturkiewicz (*Świadek, rzeźbiarz dekoracji malarz z epoki stanisławowskiej*, [w:] *Studia do dziejów sztuki w Polsce*, t. 4, Warszawa 1937, z. 2, s. 12), skłonny był przypisać dzieło to rozwijającemu w owym czasie na Grodzieńszczyźnie żywą działalność architektowi pochodzenia włoskiego, Giuseppe Sacco, podczas gdy T.S. Jaroszewski (*Nurt późnobarokowy w architekturze 2. poł. XVIII w.*, [w:] *Rokoko*, Warszawa 1970, s. 320), widzi rezydencję w Augustówku także w grupie pałaców Ferdynanda Naxa.

⁵ Ocalał cudem w czasie pierwszej wojny, po której zawieszony został w kaplicy, gdzie uległ zniszczeniu w 1939 r.

⁶ W rzeczywistości mógł być nawet starszy. Zimą 1939/40 ścięto go na drewno opałowe.

Birże

Birże leżą przy dawnej granicy Wielkiego Ks. Litewskiego z Kurlandią, u zbiegu rzek Oposzczy i Eglony, nad brzegiem jeziora Szyrwany. Zastłynęły one w dziejach głównie jako jedna z najwspanialszych rezydencji radziwiłłowskich¹. Przeszłość Birż sięga czasów króla Władysława Jagiełły, który odwiedzić je miał w 1415 r. W drugiej połowie XV w. dziedzicem okolicznych włości był Grzegorz Friedkonis, sekretarz króla Kazimierza Jagiellończyka, żo-

naty z Anną Radziwiłłówną. Ponieważ nie pozostawił on potomstwa, cały majątek odziedziczyła po nim wdowa. W 1492 r. przekazała ona schedę tę swym bratankom, Jerzemu (zm. w 1541), hetmanowi wielkiemu litewskiemu, oraz Albertowi (Wojciechowi), biskupowi wileńskiemu (zm. w 1519). Jerzy Radziwiłł stał się więc protoplastą linii birżańskiej swej rodziny. Po nim dziedziczył syn Mikołaj Radziwiłł „Rudy” (1512–1584), który zaczął pisać się „na

¹ A. Abramowicz, *Dawne rezydencje* ...

¹ K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 8, Lipsk, 1841, s. 632.
² J. Burzyński, *Brzezi Niemiędzy*, Wilno 1875, s. 44–45.
Słownik geograficzny, t. 1, Warszawa 1880, s. 255.

³ Zyciorys gen. Romualda Giedroycia oraz jego syna Józefa Stefana zamieścił *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Kraków 1984–1958, s. 429, 432.

Brzostowica Murowana

Od połowy XVIII w. kolejnymi dziedzicami Brzostowicy Murowanej byli Tadeusz Dunin-Jundziłł h. Łabędź, podkomorzy grodzieński, marszałek (1765), żonaty najpierw z Franciszką Łazówną, i po raz drugi z Anielą Zaleską h. Chomąto, następnie jego syn z drugiego małżeństwa, Franciszek (zm. w 1818), żonaty z Teresą Burzyńską h. Trzywdar, a wreszcie wnuk Wiktor (1792–1862), żonaty z Teresą Cichocką h. Nałęcz (1799–1858). Mieli oni wiele potomstwa, z którego córka Maria (ur. w 1827) poślubiła w 1858 r. Stanisława Sołtana, wno-

sząc Brzostowicę w jego dom jako swój posag. Po jej śmierci Stanisław Sołtan ożenił się z rodzoną siostrą swej pierwszej żony – Albertyną³. Stanisław Antoni Sołtan, h. własnego (1822–1896), był synem Stanisława Sołtana ze Zdzięciola (1758–1836), marszałka nadwornego Wielkiego Ks. Litewskiego, i jego drugiej żony, Konstancji Toplickiej h. Nałęcz. Z małżeństwa z Albertyną Jundziłtówną miał on syna Bohdana Wiktora (1861–1912), następnego dziedzica Brzostowicy Murowanej, żonatego z Marią Sołtanówną (1863–1926). Ich syn

19.
Brzostowica
Murowana,
Pałac
od strony
ogrodu.
Rys. N.Orda,
1868 r.

Bohdan Soltan (1897 – 1960), żonaty z Anną Nartowska b. Trzaska (1898 – 1970) był do 1939 r. ostatnim właścicielem majątku².

Dzieje powstania dworu, w którym rezydowali najpierw Jundziłłowie, a po nich Soltanowie, nie są znane. Najprawdopodobniej około połowy XVIII w. budowę jego rozpoczął Tadeusz Jundziłł, dokończył zaś syn jego Franciszek. Dwór ten pierwotnie składać się miał z trzech korpusów. Dwa boczne zostały jednak rozebrane jeszcze w pierwszej połowie XIX w., do 1939 r. pozostał natomiast korpus centralny. Budynek nie miał zbyt wielkich rozmiarów. Był zaledwie dziewięćciosiowy, wzniesiony na planie prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, kryty gładkim dachem dwuspadowym. Od strony podjazdu posiadał centralny akcent w postaci pseudoryzalitu rozczłonkowanego czterema pilastrami. Przylegał do niego portyk o pięciu boniowanych arkadach, zamkniętych ćwierćkolistie, wspierających balkon • kamiennej balustradzie. Taras umieszczony pośrodku elewacji ogrodowej poprzedzały jednobiegowe schody wiodące do parku.

Stosunkowo skromna bryła dworu zadziwiała bogactwem dekoracji, szczególnie umieszczonych w trójkątnym frontonie. Wypełniały go sztukaterie wyobrażające wspaniałe panop-

lie, a na ich tle dwie owalne tarcze herbowe. Na lewej widniał herb Łabędź Jundziłłów, a na prawej Trzywdar Burzyńskich. Obie tarcze wieńczyła szlachecka korona. Ponad głowicami pilastrów biegł szeroki fryz, którego metopy pokrywały rozety lub wieńce, hełmy etc. Podobny fryz, umieszczony pod gzymsem podokapowym, obiegał zresztą cały dom dokoła. Sztukaterie • charakterze roślinnym wypełniały ponadto prostokątne płaszczyzny nadokienne ryzalitu. Dolna kondygnacja dworu, niższa od górnej, przeznaczona na cele gospodarcze i mieszkalne, • znacznie mniejszych oknach niż w kondygnacji górnej, przeznaczonej do reprezentacji, miała ściany boniowane, górna zaś gładkie, • płycinami. Zewnętrzne mury domu odznaczały się wyjątkową masywnością. Składały się one z dwóch warstw oddzielonych od siebie pustą przestrzenią. Grubość murów dowodziła, iż budynek pochodzić mógł nawet z epoki wcześniejszej niż połowa XVIII w.

Okolo połowy XIX w., gdy dwór okazał się zbyt ciasny, może po rozebraniu skrzydeł, strych dworu wykorzystany został na pokoje gościnne. Przebito więc obie połacie dachu, umieszczając w nich niewielkie, prostokątne okna deformujące bryłę budowli. W tym samym zapewne czasie przebudowane zostało

20.
Brzostowica
Murowana.
Elewacja
frontowa
palacu,
przed 1939 r.

21.
Brzostowica
Murawana.
Fragment
elewacji
frontowej,
przed 1939 r.

22.
Brzostowica
Murawana.
Portret
Teresy
Jundziłłowej

23.
Brzostowica
Murawana.
Portret
Konstancji
Soltanowej

częściowo także i wewnątrz dworu, czego dowodziło jego niesymetryczne rozplanowanie. Według stanu z 1939 r., pokoje traktu frontowego na parterze zachowały swą dawną głębokość, odpowiadającą połowie szerokości domu. Natomiast pokoje tylne centralnej części dworu i jego lewego skrzydła były skrócone na skutek przeprowadzenia tam korytarza. Tylko dwa duże, sąsiadujące ze sobą pomieszczenia narożne miały pierwotny kształt i wymiary. Na prawo od wejściowego hallu z dużym kominkiem i schodami wiodącymi na piętro mieścił się pokój stołowy, na lewo zaś dwa inne spore pokoje mieszkalne. Trakt ogrodowy, podzielony na szereg małych pomieszczeń, miał charakter gospodarczy. Piętro posiadało układ podobny jak parter. Cały trakt frontowy służył tu jednak celom reprezentacyjnym, a tylny mieszkalnym. Wyjątkiem był tylko ogromny salon, oświetlony na przestrzał dwoma oknami od strony zajazdu i dwoma od tyłu. Mieścił się on przy prawej ścianie szczytowej. Do dużego salonu wchodziło się z salonu mniejszego, usytuowa-

nego nad hallem. Wszystkie ściany wewnętrzne dworu były ostatnio tynkowane na kolor biały. Większość pokoi miała dekoracje w postaci gzymsów, wykonanych w sztukaterii, parkietowe posadzki w różne wzory oraz piece z dużych, białych kafli. Były też trzy kominki, przy czym największy z nich znajdował się w salonie mniejszym.

Urządzenie dworu przepadło w czasie pierwszej wojny światowej, a przedmioty uratowane wówczas – w czasie drugiej. Tylko wszystkie obrazy i srebra wywiezione zostały w 1939 r. do majątku Grocholskich – Poniatowa pod Warszawą, gdzie później spłonęły. Wśród zni-

24.
Brzostowica
Murowana.
Portret
Aleksandra
Soltana

25.
Brzostowica
Murowana.
Portret
Stanisława
Soltana

szczonych obrazów największą grupę stanowiły portrety rodzinne. Do szczególnie cennych zaliczano podobizny: Aleksandra Soltana, podskarbiego Wielkiego Ks. Litewskiego, żyjącego w drugiej połowie XV w., Teresy z Cichockich Wiktorowej Jundziłowej, pędzla Lampiego, oraz dwa płótna Rustema, z których jedno, owalne, przedstawiało mężczyznę w średnim wieku w białym żabocie i przy wstędze z Orderem Św. Stanisława (może Stanisława Soltana?), drugie zaś, prostokątne — Konstancję z Toplickich Stanisławową Soltanową. Z zachowanej fotografii znany jest również portret nowszy, przedstawiający Lucjana Nartowskiego. O istniejącej niewątpliwie w Brzostowicy Murowanej bibliotece brak bliższych szczegółów. Z zasobnego archiwum domowego ocalało kilka dokumentów. Najstarsze pochodziły z XV w. i dotyczyły Aleksandra Soltana jako wysłannika króla Kazimierza Jagiellończyka. Były to jego „listy żelazne”, wystawione przez siedmiu panujących wówczas w Europie monarchów¹.

Przy obu ścianach szczytowych dworu stały oficyny, niczym szczególnym się nie odznaczające. Przestrzeń przed frontowym portykiem zajmował wielki okrągły trawnik z rabatami kwiatowymi. Na wprost portyku znajdowała się murowana brama wjazdowa, złożona

z czterech otynkowanych, nakrytych stożkowatymi daszkami słupów. Była ona wprawiona w mur z polnych kamieni, okalający dziedziniec. Po bokach bramy wjazdowej i portyku stały dwa budynki gospodarcze, z których jeden służył jako stajnia, drugi jako obora. Budynki te zakrywały gęsto w tym miejscu posadzone drzewa liściaste i szpilkowe. Usytuowanie zabudowań gospodarczych tak blisko domu, często stosowane w Niemczech, na ziemiach polskich było zjawiskiem rzadkim. Właściwy, kilkuhektarowy park o założeniu regularnym znajdował się poza domem. Bardzo łagodnym skłonem opadał on w stronę prostokątnego stawu z wyspą, wokół którego biegła ścieżka. Prostopadle do dużego stawu, z którym łączyło się kilka mniejszych, wiodły od domu trzy aleje. Prostokątne oraz nieregularne kwatery parku porośnięte były grupami drzew rozmaitych gatunków. Bezpośrednio z parkiem łączył się las.

¹ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 9, Warszawa 1908, s. 104.

² Od syna Bohdana — inż. Stanisława Soltana pochodzą dalsze informacje dotyczące dworu.

³ Resztki archiwum brzostowickiego znalazły się po drugiej wojnie światowej w zbiorach wrocławskiego Ossolinum.

Brzostowica Wielka

Wielka Brzostowica nadana została przez króla Aleksandra Jagiellończyka¹ Chodkiewiczowi. Anna Chodkiewiczówna, córka kasztelana wileńskiego Jana Kazimierza i Zofii z Paców, poślubiwszy Jerzego Jana Mniszcha (zm. w 1693 r.), wniosła następnie te dobra jako wiano w dom Mniszchów. Z tej rodziny w dziejach miasteczka szczególnie zapisał się Jerzy Wandalin Mniszch, marszałek koronny, który wyrobił dla Brzostowicy szereg przywilejów. Z kolei jako wiano jego córki Amelii, zamężnej za wojewodą ruskim, Szczęsnym Potockim, dobra te przeszły do Potockich z linii tulczyńskiej. W końcu jedna z córek Szczęsnego Potockiego — Ludwika, wyszedłszy za mąż za Józefa Kossako-

wskiego, otrzymała Wielką Brzostowicę w posagu. Odtąd, aż do wybuchu wojny w 1939 r., majątek pozostawał w rodzinie Kossakowskich, przechodząc drogą spadku z ojców na synów. Ostatnim dziedzicem był Stanisław hr. Kossakowski, syn Józefa i Marii z hr. Chodkiewiczów (zm. w 1961 r.)².

Rezydencja Kossakowskich w Brzostowicy Wielkiej była dworem, nie posiadającym żadnego konkretnego stylu. Składał się on bowiem z połączonych w jedną całość trzech obiektów, pochodzących z różnych epok. Najstarszą częścią był stosunkowo niewielki, niski, modrzewiowy budynek, chyba siedemnastowieczny, zbudowany przez Chodkiewiczów. Drugi bu-

dynek pochodził z początków XIX w. Był on również parterowy, ale murowany, z gankiem kolumnowym pośrodku i werandą biegnącą wzdłuż całego frontu. Obie te części łącznie nazywano „starym pałacem”. Trzecia, określana mianem „nowego pałacu”, murowana, piętrowa, nakryta czterospadowym dachem z dwiema wieżyczkami, pochodziła z lat 1900–1901. Twórcą jej był architekt Juliusz H. Wasiutyński. Ta część dworu przypominała raczej willę niż polską siedzibę ziemiańską. Wszystkie trzy budowle razem mieściły 35 pokoi i sal mieszkalnych.

Ściany w najstarszej części dworu były zwykłe, w środkowej kryte pluszem, zaś w najnowszej malowane farbą klejową i olejną. Sufity w komnatkach recepcyjnych, a więc w salonach, salonkach, gabinecie, sali bilardowej i jadalnej, ozdobione były bogato sztukateriami, a częściowo malowidłami. Z wyjątkiem chodkiewiczowskiej części dworu, wszystkie pokoje w pozostałych dwóch korpusach miały posadzki parkietowe, ułożone w deseni. Dom opalano bardzo wysokimi, prostokątnymi piecami ze starych kafli, przeważnie białych, ale także brązowych i ciemnozielonych. W wielu pokojach, jak np. w stołowym, „czerwonym salonie”, gabinecie, „żółtym salonie”, znajdowały się też kominki wbudowane w piec. Przy większych uroczystościach zapalano żyrandole, w „czerwonym salonie” duży, empiryczny z brązu, w stołowym i gabinecie również z brązu, zaś w „salonie żółtym” z kryształów. W wielu pokojach recepcyjnych znajdowały się też na ścianach kinkiety brązowe. We wszystkich salonach, w gabinecie i na korytarzach wisiały ogromne lustra o pięknej, czystej tafli, oprawione w złoczone ramy, sięgające czasem od podłóg do sufitów.

Obok mebli nowszych, użytkowych, znajdowały się także starsze, w stylu Ludwika XIV, Ludwika XV i Ludwika XVI, empire, Jacob, Ludwika Filipa, biedermeier, Księstwa Warszawskiego, Simmlera, neogotyku oraz kilka sztuk mebli gdańskich. Do ciekawszych należała szafka empiryczna zw. „napoleońska”, ponieważ przechowywano w niej mundur polowy i kapełusz cesarza Francuzów. Otrzymał je od Napoleona jeden z jego adiutantów, gen. Józef Kosakowski w przededniu wyjazdu cesarza na wyspę Św. Heleny. Obok munduru przechowywano w szafce także drobne przedmioty, służące Napoleonowi do codziennego użytku, jak pojedyncze filiżanki z porcelany saskiej z inicjałem N i koroną, niewielka lunetka, małe szachy z kości słoniowej⁴. W pałacu były też dwa fortepiany: Bechsteina i Blüthnera, a obok tego

pianino, pianola i kilka innych podobnych instrumentów.

Wśród starych pamiątek rodzinnych największą wartość miał kufer żelazny misternie kuty, niegdyś własność hetmana Jana Karola Chodkiewicza. W zbiorze porcelany znajdowała się saska, sewrska, stary Berlin, rosyjska, chińska, Wedgwood, Kopenhaga. Było też dużo srebra stołowego, srebrne kosze na kwiaty, zastawa do herbaty w stylu empire, trzywarstwowe patery wyrobu Mortimera, kryształowe kielichy do wina Baccarat.

Najcenniejszą wszakże w zbiorach dworu była galeria obrazów odziedziczona głównie przez ostatniego właściciela, Stanisława Kossakowskiego po jego dziadku, również Stanisławie. Liczyła ona ok. 200 płócien różnych szkół, a wśród nich holenderskiej, flamandzkiej i wło-

26.
Brzostowica
Wielka.
Widok
nowego
pałacu
od strony
podjazdu,
przed 1939 r.

27.
Brzostowica
Wielka.
Elewacja
frontowa
nowego
pałacu,
przed 1939 r.

28.
Brzostowica
Wielka.
Salon
„szliski”,
przed 1939 r.

skich. Wiele obrazów było niesygnowanych, więc nie zostały one dokładnie zbadane. Wyróżniały się dzieła mistrzów następujących: Domenico Zampieriego *Wniebowzięcie Matki Boskiej*, Guido Reniego, Carracciiego, Giulio Romano, Rembrandta, Lampiego portret generałowej Kossakowskiej, Canaletta dwa widoki Warszawy, Bacciarellego dwie sceny batalistyczne i dwa widoki Warszawy, Tiepola *Portret mężczyzny*, Bassano (?) *Śmierć Józefa*, Carlo Dolciego *Św. Jan jako dziecko*, Murilla *Głowa Chrystusa*, Kobla i Engelhardta pejzaże, von Huchtenburgha *Scena rodzajowa*, Teniersa *Scena rodzajowa*, Hobbema dwa duże pejzaże, Ruisdaela mały pejzaż, Van Eycka (?) *Portret*, Le Bruna obraz religijny, Greuze'a *Dziewczynka z ptaszkiem*, Corota dwa małe pejzaże, Suchodolskiego *Połowanie na tygrysy* i *Chodkiewicz pod Kircholmem*, Czechowicza *Scena religijna*, Brodowskiego *Krótki*, Dąbrowskiego portrety rodzinne i in. Oprócz obrazów w salonach i dolnym korytarzu stało wiele rzeźb w marmurze i gipsie, przeważnie popiersia dłuta rzeźbiarza polskiego Oskara Sosnowskiego,

wuja Marii z Chodkiewiczów Józefowej Kossakowskiej. Popiersia były podobiznami m.in. papieża Leona XIII, Józefa Korzeniowskiego, Stanisława Kossakowskiego sen., a także autoportret artysty. W korytarzu dolnym wisiał ponadto duży, cenny gobelin.

Biblioteka tzw. „stara” liczyła ok. 3000 tomów. Zawierała książki w języku łacińskim, polskim, francuskim, rosyjskim, niemieckim, o treści przeważnie naukowej z zakresu prawa, historii, heraldyki, filozofii. Oprócz tego była jeszcze licząca ok. 1500 t. biblioteka „nowa”, założona przez ostatniego właściciela Brzostowicy i jego żonę, na którą składały się dzieła o tematyce przeważnie historycznej obok utworów klasyków polskich oraz współczesnych dzieł literatury pięknej i poezji polskiej, a także obcej. Dla archiwum rodzinnego przeznaczono specjalne pomieszczenie w podziemiach „nowego pałacu”. Składało się ono z dokumentów sięgających epoki hetmana Chodkiewicza. Wśród archiwaliów znajdował się też list pożegnany Napoleona do gen. Józefa Kossakowskiego, w którym cesarz dziękował mu za wier-

ność i przyjaźń⁵. Niektóre dokumenty przed 1939 r. Stanisław Kossakowski podarował Muzeum w Grodnie. Ostatni dziedzic Brzostowicy był zamilowanym kolekcjonerem numizmatykiem i filatelistą. Posiadał więc także cenny osobisty zbiór monet złotych, srebrnych oraz innych, dochodzący do kilku tysięcy sztuk; były usystematyzowane i umieszczone w specjalnych szafkach i gablotach. Liczba znaczków pocztowych zebranych przez Stanisława Kossakowskiego, do których dołączony został zbiór jego teścia, Józefa Puzyny, wynosiła ok. 24 000 szt. Wszystkie przedmioty i dzieła sztuki zebrane w Brzostowicy spłonęły wraz z pałacem w początkach drugiej wojny światowej⁶.

Park otaczający dwór, typu angielskiego, nie był wielki. Mostkiem przerzuconym poprzez duży staw łączył się on ze starym ogrodem owocowym i aleją lipową zasadzoną na wzgórzu, gdzie przetrwał także do ostatniej wojny zabytkowy łamus o bardzo grubych murach, łączący się jakoby niegdyś podziemnym przejściem ze starym barokowym kościołem, stojącym w rynku miasteczka. W parku rosło

29.
Brzostowica
Wielka.
Wielka sala jadalna
w nowym pałacu,
przed 1939 r.

30.
Brzostowica
Wielka.
Stajnia
cugowa,
przed 1939 r.

⁵ R. Albanus, *Dziwny przydział*.

wiele bardzo sędziwych drzew, a wśród nich jesiony, lipy, topole, modrzewie, kasztany, tuje, świerki, olchy i brzozy. Od pałacu i folwarku rozchodziło się w różnych kierunkach pięć długich, również starych alei lipowych. Do ciekawszych zabytków Brzostowicy Wielkiej należała stajnia koni wyjazdowych, ozdobiona portykiem o dwóch parach masywnych murowanych filarów wspierających trójkątny szczyt, jak też olbrzymia stodola, zbudowana z wielkich kamieni polnych.

¹ *Słownik geograficzny*, t. 1, Warszawa 1880, s. 422.

² Wszystkie szczegóły dotyczące Brzostowicy Wielkiej pochodzą od synowej ostatniego właściciela – Marii z Puzyńów Kossakowskiej.

³ S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 323.

⁴ Mundur zaginął w czasie pierwszej wojny światowej, inne zaś przedmioty w 1939 r.

⁵ Ocalał w czasie obu wojen i znajduje się w posiadaniu rodziny Kossakowskich.

⁶ Oprócz zbiorów miejscowych, w pałacu w Brzostowicy znajdowały się jeszcze w chwili wybuchu wojny obrazy oraz rękopisy prac literackich i historycznych Józefa Puzyńy, które także spłonęły.

Bystrampol

W ciągu ostatnich kilku wieków, do 1940 r., dzieje Bystrampola, położonego w odległości 15 km od Poniewieża przy trakcie wiodącym z Kowna do Rygi, wiążą się ściśle z losami rodziny Bystramów, która miejscowości tej nadała nazwę. Zarówno według heraldyków¹, jak też tradycji rodzinnej opartej na domowym archiwum, Bystramowie h. Tarnawa wywodzili się z Prus. Jedna ich gałąź osiedliła się z czasem w Lubelskiem, gdzie znana była już w XV w., inna zaś w Kurlandii, skąd przybyła na ziemie Wielkiego Ks. Litewskiego. Protoplastą litewskiej gałęzi Bystramów był Jan Kazimierz Bystram, dworzanin króla Władysława IV, wnuk Krzysztofa, marszałka dworu księcia kurlandzkiego Wilhelma, lennika Rzeczypospolitej. Za liczne zasługi otrzymał on od monarchy w 1645 r. 26 włości w wójtostwie orwejskim i w Dowkojniach, a także wieś Żwirblany. Inni potomkowie Krzysztofa Bystrama nie opuścili Kurlandii i tam się zniemczyli.

Jan Kazimierz Bystram miał dwóch synów: Jana Ewalda i Ottonara Aleksandra. Niemieckie imiona nosili oni po matce, z domu von Heyking. Ottonar Aleksander powrócił do Kurlandii, podczas gdy Jan Ewald został w Żwirblanach, ożeniwszy się z Polką, Anną Święcicką. Piastował on urząd cześnika inflanckiego. W latach 1695 i 1701 nabył od rodziny Gruzdziów dwa folwarki o nazwie Borkłojnie, położone w rozległej dolinie rzeczki Jody. Dzieląc swoje włości między czterech synów, jedno Borkłojnie, z wsiami Dudańce, Uluńce i Gaurkalnie przeznaczył Jan Ewald Bystram Bogusławowi Kazimierzowi, wojskiemu smoleń-

skiemu, drugie zaś, z wsiami Kucze i Zambrzyński – Aleksandrowi. Następnie, po Bogusławie, schedę jego odziedziczył syn Bartłomiej, sędzia ziemski upicki i dalej jego syn Karol, sędzia graniczny upicki. Dla odróżnienia od drugich Borkłojń, folwark linii Bogusława nazwano z czasem Bartłomiejowem, a następnie Karolowem. Borkłojnie Aleksandra przeszły na jego syna Andrzeja, cześnika inflanckiego, a później na wnuków Kazimierza, podkomorzego szawelskiego, oraz Dominika, generała-majora wojsk litewskich. W 1796 r. Dominik zrzekł się swego udziału na rzecz brata Kazimierza. W drugiej połowie XVIII w. Borkłojnie przemianowane zostały przez właścicieli na Bystrampol.

Dominik i Kazimierz Bystramowie, podobnie zresztą jak i inni męscy członkowie tej gałęzi rodziny, umarli bezpotomnie. Całość skupił więc w swym ręku Karol Bystram z Karolowa, sędzia graniczny, który miał tylko jednego syna, również Karola (1819 – 1887), marszałka szlachty pow. poniewieskiego, żonatego z Zofią Mineykówną. Na przełomie XVIII i XIX w. Bystrampol z Karolowem został powiększony drogą spadku lub wykupu po Białozorach i Tyszkiewiczach. Doszły jeszcze do tego Upita i Stulciszek, wiano Zofii Mineykówny, oraz kilka folwarków mniejszych.

W 1863 r. władze carskie uwięziły Karola Bystrama za udział w powstaniu jego syna Władysława, a wszystkie należące do niego majątki obłożyły sekwestrem. Dzięki przypadkowej interwencji jednego z wpływowych arystokratów rosyjskich, po kilku latach Bystramom udało

był własnością małoletnich podówczas synów Tadeusza – Aleksandra i Eugeniusza Bystramów. W 1945 r. wszyscy Bystramowie po 300-letnim pobycie na ziemiach Wielkiego Ks. Litewskiego, wyjechali do Polski. Tylko ostatni właściciele Bystrampola wyemigrowali początkowo do Argentyny, skąd Aleksander przeniósł się później do Wielkiej Brytanii, a Eugeniusz do Kanady.

Prawie do połowy XIX w. Bystrampol – w stosunku do swych rozległych obszarów zajmujących wówczas 4425 ha powierzchni, do czego dochodziły folwarki położone w pow. wilekomierskim o powierzchni ok. 2 000 ha oraz obszary leśne na Białej Rusi – miał siedzibę stosunkowo skromną. Około 1845 r. Karol Bystram zdecydował się więc założyć tam pańską rezydencję, odpowiadającą wielkości fortuny. Nie było to zadanie łatwe, gdyż Bystrampol leżał na terenie równinnym, niskim, niczym nie urozmaiconym, z wysokim poziomem wód gruntowych. Stary, istniejący dotąd dwór był drewniany, połączony krytym korytarzem ze stojącą obok kuchnią. Do budowy nowego, wzniesionego w miejscu dawnego, użyto cegły, zaś do budowy budynków gospodarczych – kamienia. Dom mieszkalny ukończony został ok. 1850 r., lecz budowa całej rezydencji, wraz z urządzaniem parku, trwała do 1863 r.

Nowy dwór, utrzymany w stylu klasycystycznym, dziewięcioosiowy, dwukondygnacyjny, miał plan prostokąta i kryty był wysokim, czterospadowym dachem gontowym. Do trójosiowej środkowej części od strony podjazdu przylegał arkadowy ganek wejściowy, na którym wspierały się cztery kolumny, dźwigające gładki, trójkątny fronton. Elewacja ogrodowa dworu nie posiadała żadnego występu. Projektowany balkon wysokości piętra, jako odpowiednik portyku, balkon nie został zrealizowany. Zewnętrzne ściany pokrywał gładki tynk z boniowanymi narożnikami. Poziomy gzyms, biegnący wokół całego domu, oddzielał kondygnację górną budynku od dolnej. Jako szczegóły dekoracyjne występowały poziome naczółki, umieszczone nad oknami parteru, oraz trójkątne pierwszego piętra.

Wnętrze obu kondygnacji miało układ nieregularny. Nieco niższy parter służył celom administracyjnym. Mieścił też pokoje gościnne, a na prawo od wejścia wielką salę recepcyjną, zajmującą niemal całe prawe skrzydło frontowe. Przedzielona ona była na dwie nierówne części za pomocą półkolistego łuku wspornego. Dla celów reprezentacyjnych służyło piętro, gdzie m.in. znajdowały się: salon wielki i salon mniejszy, pokój jadalny, gabinet oraz bibliote-

ka. W większości pokoi podłogi były z lakierowanych desek, sufity gładkie, piece prostokątne i trójkątne z kafli białych, glazurowanych, wzgl. malowanych, ściany przeważnie obite tapetami. Dwa pokoje miały też kominki oraz brązowe żyrandole. Najlepsze wyposażenie posiadały oba salony, pokój stołowy i gabinet. Miały one bowiem posadzki parkietowe, skomponowane z jasnego i czarnego drewna o moty-

wach gwiazd i innych deseni. Z hallu na pierwsze piętro wiodły schody kamienne.

Do 1914 r. dwór w Bystrampolu miał częściowo zabytkowe urządzenie, reprezentujące style Ludwika XVI, empire i Ludwika Filipa. Było też sporo dzieł sztuki, pasy słuckie, zbroja, biblioteka oraz archiwum rodzinne, m.in. z dokumentami, zaopatrzonymi we własnoręczne podpisy królów: Zygmunta Augusta, Władysława IV, Jana III, Augusta III i Stanisława Augusta, oraz aktami ziemskimi, sięgającymi końca XVI w. Większość dzieł sztuki, w tym naturalnej wielkości portret Augusta II, została zniszczona w 1919 r. Wśród przedmiotów ocalałych do 1939 r. znajdował się portret króla Stanisława Augusta pędzla J. C. Lampiego, dwa obrazy treści religijnej, dwa nieduże gobelinki ze scenami ze Starego Testamentu, kilka portretów rodzinnych typu „sarmackiego”, trochę starych mebli mahoniowych, starych brązów i porcelany, księgozbiór liczący ok. 2000 t., przeważnie beletrystyki z XIX i XX w., w językach polskim i francuskim, trochę archiwaliów, a z innego rodzaju pamiątek – sarki jednokonne, rzeźbione w kształcie labędzia.

Dwór zbudowany został w miejscu poprzedniego z pełnym wykorzystaniem perspektywy wjazdowej i dawniej już istniejącej alei lipowej. W połowie XIX w., założony jednak został no-

35.
Bystrampol.
Stajnia
cugowa,
przed 1939 r.

wy park angielski o powierzchni 3 ha. Przy zachowaniu dawnych stawów, w parku wykopane zostały nowe, przerzucono przez nie dekoracyjne mostki, zasadzono młode drzewa. Po obu stronach wjazdowego gazonu stanęły budynki spichrza oraz stajni koni wjazdowych. Starodrzew tworzyły głównie lipy, klony i jeśiony, ale obok nich także srebrzyste i zwykłe

świerki, kasztany, czarne topole oraz odmiany buków czy klonów o czerwonych liściach.

¹ K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 2, Lipsk 1929, s. 379; A. Boniecki, *op.cit.*, t. 2, Warszawa 1900, s. 289, *Słownik geograficzny*, t. 1, s. 508 i t. 15 A, s. 287; W. Meyzłowicz, *Pasza z dymem I*, Londyn 1973, s. 109 i n. Szczegóły dotyczące palacu w Bystrampolu zawdzięczać głównie jednemu z synów ostatniego właściciela Aleksandrowi Bystramowi oraz ich kuzynowi – Kazimierzowi Bystramowi.

Czerlona

Pierwszymi znanymi dziedzicami Czerlony byli Massalscy¹. Michał Massalski, podstarości wołkowyski, poseł na sejm w 1748 r., sprzedał te dobra Michałowi Sapieży, podkanclerzemu litewskiemu. Od Sapiehów w 1799 r. kupił wkrótce Czerlonę ks. Franciszek Drucki-Lubecki (1741 – 1802), dziedzic Lunina². Po nim schedę tę odziedziczył jego syn Franciszek Ksawery (1778 – 1846), słynny minister skarbu Królestwa Polskiego, żonaty z Marią Scipio del Campo, a następnie ich syn Aleksander (1827 – 1908), dziedzic także Zahorodzia w Pińszczyźnie oraz dóbr w Sandomierskiem, marszałek szlachty pow. grodzieńskiego. Dalszym właścicielem z rodziny Druckich-Lubeckich był syn Aleksandra i Marii Szemioth – Władysław (1864 – 1913), żonaty z Marią Zamoyką (1868 – 1939), a ostatnimi dziedziczkami – jego córki Teresa i Janina.

Ks. Franciszek Drucki-Lubecki, osiadłszy na stałe w Czerlonie, na przełomie XVIII i XIX w. wybudował tam duży drewniany dwór, który stał się siedzibą jego rodziny na

okres ponad stu lat. Dwór ów był budowlą założoną na planie szerokiego i wydłużonego prostokąta, krytą wyjątkowo wysokim, czterospadowym, gładkim dachem gontowym, znacznie wyższym niż część mieszkalna domu. Od strony zajazdu posiadał trzy akcenty. Środkowy tworzył wejściowy ganek o czterech cienkich drewnianych filarach, dźwigających szczyt z trzema arkadami. W tympanonie ganku widniała niewielka tarcza herbowa. Jako akcenty boczne występowały alkierze, z dachami niskimi, jednak również czterospadowymi. Od tyłu domu znajdował się obszerny taras. Na temat wnętrza dworu istnieją tylko bardzo skąpe wiadomości. Miały tam być „ogromne piece kaflowe, schowane jakby w szafach”³. Poza tym do pierwszej wojny światowej wszystkie pokoje miały stylowe urządzenie oraz bardzo wiele pamiątek rodzinnych i dzieł sztuki. Jeden z pokoi służył jako kaplica dla domowników. Oszklony korytarz łączył bezpośrednio dom ze stojącym obok budynkiem kuchni i pralni.

Stary park ze wspaniale rozrośniętymi

36.
Czerlona.
Dwór
od frontu,
przed 1914 r.

drzewami otoczony był w całości wysokim murem, na skutek czego wydawał się trochę ciemny. Tylko przed samym domem rozciągał się otwarty gazon, pokryty klombami kwiatowymi. W parku stała też kaplica, dostępna dla administracji, służby i ludności. Poza tym znaj-

dowały się w ogrodzie dwie wieże widokowe, z których oglądać można było okolicę.

¹ *Słownik geograficzny*, t. 1, Warszawa 1880, s. 809.

² A. Boniecki, *op.cit.*, t. 15, Warszawa 1913, s. 25–26.

³ W ten sposób określił pięć członków rodziny ostatnich właścicieli, od którego pochodzi też garść innych informacji.

Dowspuda

W początkach XVI w. Dowspuda była dziedzictwem Bohdana Wołłowicza ■ Bogorya, koniuszego grodzieńskiego. Później należała do Bonerów, ■ w pierwszych latach XVII w. do rodziny Rudominów-Dusińskich¹. Anna ■ Rudominów, żona Stefana Paca, podkanclerzego litewskiego (zm. w 1640), która majątność tę otrzymała w posagu, testamentem zapisała ją jednemu ze swych synów, Mikołajowi Pacowi. Na mocy ugody i podziału dziedzictwa dokonanego przez braci w 1644 r., Mikołaj Pac zrzekł się Dowspudy z Janówką i dworem w Warszawie na rzecz brata Krzysztofa (1621–1686), kanclerza litewskiego, żonatego z hr. Kłarą de Mailly Lascaris². Od tego czasu dobra dowspudzkie pozostawały nieprzerwanie w posiadaniu Paców do 1836 r. Ostatnim właścicielem Dowspudy, Różanki z przyległościami, Horodyszczu, Mazurek, Wielkiej Dzitwy, Żyzmy oraz pałaców w Grodnie i Wilnie był gen. Ludwik Pac (1780–1835), żonaty z Karoliną Małachowską³. Za udział jego w powstaniu 1831 r., podczas którego został ranny w bitwie pod Ostrołęką, wszystkie należące do generała majątki wraz z Dowspudą uległy konfiskacie. On sam umarł na emigracji w Smyrnie. Ukazem z 16 marca 1836 r., skonfiskowany klucz dowspudzki nadal car gen. Mikołajowi S. Sulimie, który wypuścił go w dzierżawę Stefanowi Horacze. Ten – kwitnące do niedawna gospodarstwo doprowadził do zupełnej ruiny. Zresztą gen. Sulima otrzymane w darze dobra odsprzedał wkrótce rządowi rosyjskiemu.

Wychowany częściowo za granicą, głównie we Francji i w Anglii, Ludwik Pac, dziedzic trzech miasteczek, ok. 20 folwarków i kilkudziesięciu wsi, najbardziej upodobał sobie styl życia i pracy Anglików. Ich też doświadczenia postanowił przeszczepić na grunt rodzinny, za-

kładając w swych dobrach fabryki, rękodzielnie, plodozmiany, hodowlę koni rasowych, bydła i owiec, wszystko wg wzorów angielskich. Do obsługi maszyn i uprzemysłowionych folwarków sprowadzał też rodowitych Anglików, którzy wróśli w otoczenie polonizowali się w następnych pokoleniach, zachowując tylko dawne brzmienia nazwisk. Również niektóre folwarki nazwał Pac ■ cudzoziemska, jak np. Hawelok czy Nowa Szkocja.

Szczególnie okazałym dowodem anglofilskich upodobań Ludwika Paca była wzniesiona przez niego w Dowspudzie wspaniała rezydencja, najlepszy chyba przykład neogotyckiego stylu w Polsce. Budowę pałacu, zaprojektowanego przez ucznia Akademii mediolańskiej, architekta włoskiego Piotra Bosio, rozpoczęto w 1820 r. Wkrótce jednak fundator z niewiadomych powodów zrezygnował z jego pracy, angażując na miejsce Bosia Henryka Marconiego, który w początkowym projekcie przeprowadził pewne zmiany. W 1823 r. pałac miał już być jednak gotowy. W ciągu następnych lat trwały tylko prace przy wystroju i urządzeniu wnętrza⁴.

Pałac w Dowspudzie, którego świetność trwała zaledwie kilka lat, był budowlą piętrową, wzniesioną na planie odwróconej litery T, opartą na kolebkowo sklepionych piwnicach i wysokich, mieszkalnych suterrenach. Jego środkową część wieńczyły cztery wysokie i smukłe wieżyczki z ostrołukowymi hełmami, zaś wysunięte ryzalitami skrzydła boczne – liczne i bardziej dyskretne sterczyny. Nad korpusem środkowym górował belweder z szeregiem zakończonych ostrym łukiem okien. Pośrodku piętnastoosiowej fasady frontowej, zwróconej na południe na godzinę jedenastą, znajdował się portyk o trzech arkadach od frontu i dwóch po

nia pierwszego piętra pałacu, przeznaczonego wyłącznie na cele mieszkalne.

Ludwik Pac nie zdążył prawdopodobnie wykończyć pałacu całkowicie. Zaraz po konfiskacie i ogoloceniu ■ urzędnika ruchomego zaczął się jego kilkadziesiąt lat trwający upadek. Po 1865 r. rozpoczęto nawet stopniową rozbior-kę tej tak wspaniale zaprojektowanej magnackiej rezydencji, choć jej dobrze zachowany szkielet istniał jeszcze w ciągu ostatnich dziesięcioleci XIX w. Gorzej wyglądała strona ogrodowa, co wymownie obrazuje rycina z 1865 r. Najbardziej ucierpiały ruiny w czasie obu wojen światowych. Do czasów współczesnych przetrwał tylko niewielki fragment ruin, obejmujący portyk frontowy, jedną z wieżyczek od ogrodu i dwie kondygnacje piwnic w części zachodniej pałacu.

Pałac usytuowany został na terenie płaskim, w miejscu dawnego skarbczyka stojącego obok starego drewnianego dworu, poprzedniej siedziby Ludwika Paca. Po obu stronach paradnego dziedzińca stały dwie piętrowe oficyny z ostrołukowymi oknami i wysokimi stromymi dachami. Utrzymane one były również w stylu neogotyckim, ale znacznie surowszym. Na dziedzińcu wiodła szeroka aleja skierowana na ós portyku, która rozdwarzając się obejmowała kolisty gazon. Park krajobrazowy rozciągał

się głównie po tylnej stronie pałacu. Malowniczości dodawały mu liczne rzeźby figuralne, sadzawki i kanały, zasilane wodami rzeczki Rozpudy, do której ogród schodził łagodnymi tarasami. Twórcą parku był Anglik John Heiton¹. Ogród ucierpiał już w czasie działań wojennych w latach 1830/31. Później, pozostawiony własnemu losowi, dziczał stopniowo, przemieniając się w zagajnik.

¹ J. Wiśniewski, *Z dziejów Dowspudy i jej właścicieli*, „Rocznik Białostocki”, R.13: 1976, s. 367 i n.

² J. Wolff, *Pacowie*, Petersburg 1885, s. 150–151.

³ *Ibidem*, s. 305.

⁴ J. Baranowski, *Architektura pałacu w Dowspudzie*, „Rocznik Białostocki”, R.13: 1976, s. 415–438; J. Wiśniewski, *op.cit.* Na temat pałacu w Dowspudzie istnieje także wiele wcześniejszych publikacji i przyczynków. Należą do nich m.in.: A. Osipowicz, *Ruiny zamku w Dowspudzie*, „Tygodnik Ilustrowany” 1865, t. 1, s. 4–6; *Słownik geogr.*, t. 2, Warszawa 1881, s. 136; *Po bocznych drogach*, „Wędrowiec” 1899, nr 1, s. 7; M. Rawita-Witanowski, *Ze stron ojczyznych*, „Tygodnik Polski” 1901, nr 14; *Studia i materiały do dziejów Suwalszczyzny*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1965, s. 241; „Rocznik Białostocki” R. 5: 1964, s. 294; T. S. Jaroszewski (*O siedzibach neogotyckich w Polsce*, Warszawa 1981, s. 189–191) podaje dodatkową literaturę.

⁵ *Polski słownik biograficzny*, t. 24, Wrocław 1979, s. 719.

⁶ A. Ryszkiewicz, *Ludwika Paca stosunek do sztuki*, „Rocznik Białostocki”, R.13: 1976, s. 391 i n.

⁷ J. Baranowski, *op.cit.*, s. 416.

Hieronimów

Mimo że w ciągu XIX w. Hieronimów należał do najciekawszych siedzib ziemiańskich Grodzieńszczyzny, na temat znajdującego się tam dworu niewiele posiadamy wiadomości. Był on wówczas siedzibą rodziny Dziekońskich h. Korab. Około 1820 r. nabył Hieronimów Kazimierz Dziekoński, uczestnik walk napoleońskich w randze pułkownika, późniejszy generał, żonaty z Marią Wasilewską. Był on jednym z trzech synów Antoniego, podskarbiego nadwornego litewskiego i szambelana króla Stanisława Augusta, oraz Karoliny z Mizgierów h. Nowina. Po śmierci generała, który nie pozostawił potomstwa, ok. 1860 r. Hieronimów dostał się córce jego brata Michała, Jadwidze z Dziekońskich Dziekońskiej, 1-voto Karolowej Olizarowej, 2-voto Rammowej. Z jej czasów, czyli z 1887 r. pochodzi jedyny, lakonicz-

ny opis dworu, pióra E. Chłopickiego¹. Z lat sześćdziesiątych i osiemdziesiątych XIX w. datuje się też kilka rycin, przedstawiających pałac, oficynę i park².

Pałac hieronimowski był raczej obszernym dworem, złożonym z pięcioosiowego, piętrowego korpusu centralnego oraz dwóch trójosio-owych, również dwukondygnacyjnych korpusów bocznych, wysuniętych ku przodowi. Te trzy korpusy łączyły ze sobą dwuosio-owe, parterowe skrzydła. Od strony podjazdu, przy całej środkowej części domu usytuowany był głęboki portyk o dwóch parach żłobkowanych kolumn korynckich. Całą przestrzeń zawartą między obu skrzydłami zajmował otoczony żeliwną balustradą taras. Elewacja tylna z przylegającym do niej drugim tarasem tworzyła jedną linię prostą. Część centralna obu elewacji dłuższych

42.
Hieronimów.
Pałac
od strony
podjazdu.
Lit. wg rys.
N.Ordy

43.
Hieronimów.
Pałac
od strony
ogrodu.
Rys. N.Orda,
ok. 1875 r.

rozcłonkowana była przy pomocy pilastrów, które pokrywały też naroża korpusów bocznych. Prostokątne, względnie półkolistie zamknięte otwory okienne ujmowały skromne obramienia. Korpus centralny i parterowe skrzydła nakrywał dach gładki, dwuspadowy, zaś korpusy boczne dach czterospadowy. Prawy korpus boczny, mieszczący kaplicę, wieńczyła ponadto okragła glorieta z krzyżem.

Według wspomnianego opisu dworu, wnętrza jego „z pańska uniebiowane” były wspaniale wyposażone w marmurowe kominki, olbrzy-

mie zwierciadła oraz wielką ilość dzieł sztuki i pamiątek rodzinnych. W kolekcji malowideł poczesne miejsce zajmowały portrety rodzinne. Wyróżniało się wśród nich m.in. płótno przedstawiające Karola Dziekońskiego. „Pięknością wykonania” odznaczały się też trzy dalsze podobizny, a więc Hieronima Potockiego (olej pędzla J. C. Lampiego), wojewody mazowieckiego Andrzeja Mokronowskiego (pastel nieokreślonego artysty) i syna Napoleona, ks. Reichstadtu (akwarela). Z dzieł malarskich innego rodzaju wymienia Chłopicki kompozycje Żacy

krakowscy, pędzla Wojciecha Gersona, *Obrona Trembowoli Aleksandra Lessera i ogólnie „kilka kopii z Rafaela i Michała Anioła”*. Według tego samego źródła dwór hieronimowski mieścił ponadto bibliotekę, wiele porcelany, a wśród niej dwie wazy na postumentach z portretami obu królów Augustów, więc najprawdopodobniej misnienkie oraz stare zegary. Z cenniejszych mebli specjalną uwagę Chłopickiego zwrócił „przeszlizny stolik z dużą płytą marmurową szafirowego koloru”.

Po lewej stronie, w pobliżu głównego domu mieszkalnego stała murowana oficyna, również w trójsiowej części środkowej, zwieńczonej trójkątnym frontonem, piętrowa, po bokach zaś parterowa. Do części środkowej, dekorowanej czterema pilastrami, przylegał obszerny taras, nad którym zawieszony był balkon. Dwukondygnacyjną bryłę oficyny nakrywał gładki dach dwuspadowy z rodzajem widokowego belwederu, zaś oba skrzydła parterowe – dach trójspadowy. Pałac i oficyna stały ■ skraju lekkiego wzgórza, od strony tylnej opadającego ku sadzawce. Obie budowle otaczał piękny widokowy park angielski z bogactwem drzew liściastych i szpilkowych. Dwór w Hieronimowie spalony został w 1943 r.¹

¹ E. Chłopicki, *Opowiadania z wędrówki po kraju. Podlasie litewskie*, „Kłosy”, t. I: 1887, s. 148.

² Jedną z nich, wykonaną przez J. Myszkowskiego w 1886 r., zamieszczono w „Kłosach”, op.cit. Cztery inne to rysunki N. Ordy z 1868 r., w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie.

³ „Rocznik Białostocki” R.5: 1964, s. 294.

44.
Hieronimów.
Oficyna.
Rys. N.Orda,
1868 r.

45.
Hieronimów.
Park.
Rys. N.Orda,
1868 r.

46.
Hieronimów.
Pałac i oficyna.
Rys. J. Myszkowski,
1886 r.

Horodnica

Horodnica nie była siedzibą ziemianką, lecz przedmieściem Grodna, położonym nad krętą, w urwistym jarze płynącą rzeczką Horodniczanką. Rozgłos uzyskała dopiero za czasów Antoniego Tyzenhauza, podskarbiego nadwornego litewskiego (1733–1785), znanego działacza na polu gospodarczym i kulturalnym, który tam właśnie ulokował szereg zakładów przemysłowych, należących do dóbr ekonomii królewskiej. Prócz nich wzniósł również dla siebie okazały pałac¹. Wydaje się, iż głównym projektantem tej budowli był nadworny budowniczy Tyzenhauza, major Józef Sacco z Werony (1735–1798), przyjęty oficjalnie na „urząd architekta Komisji Skarbu Wielkiego Księstwa Litewskiego” z podstawowym zadaniem odnowienia zamku grodzieńskiego². Z czasem działalność swą rozszerzył Sacco również poza obszar miasta, stawiając pałac dla Joachima Chreptowicza w Szczorsach, a przypuszczalnie także położone w pobliżu Grodna pałacyki w Stanisławowie, Augustówku i Poniemuńku oraz inne. Przy budowie i wyposażeniu pałacu na Horodnicy współdziałali z majorem Sacco: architekt Józef Mezer i malarze oraz dekoratorzy – Piotr Gierzydowicz, Karol (Łukasz) Hübel, Antoni Gruszecki i Louis Folville, który wymalował supraporty³.

Podczas gdy wszystkie inne przypisywane Józefowi Sacco budowle mają swój odrębny charakter i styl, pałace w Horodnicy i Szczorsach wykazują wiele cech wspólnych i z pewną dozą przesady określane bywają jako bliźniaczo do siebie podobne. Jednak, mimo istotnie dużego podobieństwa obu rezydencji, w ich ukształtowaniu występowały także zasadnicze różnice. Oba pałace były parterowe, z trójosiowymi piętrowymi częściami środkowymi, oba posiadały też po bokach wydłużone skrzydła lub oficyny. Od strony zewnętrznej siedziba chreptowiczowska wypadła jednak bardziej monumentalnie. Spowodował to m.in. fakt, że oficyny w Horodnicy związane zostały z korpusem głównym w organiczną całość, tworząc wraz z nim zamknięty z trzech stron trapez, z niewielkim stosunkowo dziedzińcem. Z czwartej strony dziedzińiec zamykało ogrodzenie ze skromną bramą wjazdową. W Szczorsach obie oficyny sprawiały wrażenie później dostawionych do krótszych elewacji, a umieszczona na

osi pałacu główna brama wjazdowa otrzymała bardzo bogatą oprawę i zwieńczenie w postaci tarczy herbowej na tle panoplii. Najwięcej podobieństwa w obu pałacach wykazywała środkowa ich część, piętrowa, nakryta wydłużoną kopułą. Ale i tu istniała dość duża różnica. Półokrągły ryzalit, występujący w Szczorsach w elewacji ogrodowej, w pałacu horodnickim umieszczony został od strony podjazdu. W dolnej kondygnacji mieścił on główne drzwi wejściowe, w górnej wysokie, ujęte w ramy pilastarów porte-fenêtry z niewielkim balkonem otoczonym kutą balustradą i dwoma, również wysokimi, wąskimi oknami po bokach. Wszystkie otwory okienne elewacji frontowej pałacu Tyzenhauza posiadały zamknięcie półkoliste, podczas gdy pozostałe okna i drzwi miały kształt prostokątny. W elewacji tylnej do środkowej części budynku przylegał płytki portyk o czterech kolumnach, dźwigający także balkon.

Najskromniej prezentowały się obie parterowe części pałacu w Horodnicy, nakryte wysokim, gładkim dachem trójspadowym. Przypominały one raczej zwykły dwór wiejski niż magnacką rezydencję. W dłuższych połaciach dachu zabrakło im ozdobnych lukarn, które tak bardzo wzbogaciły dach i całą bryłę pałacu w Szczorsach. Duża prostota cechowała też dekoracje całej elewacji pałacu grodzieńskiego, ograniczone głównie do pionowych pasów rusztyki oraz płycin podokiennych.

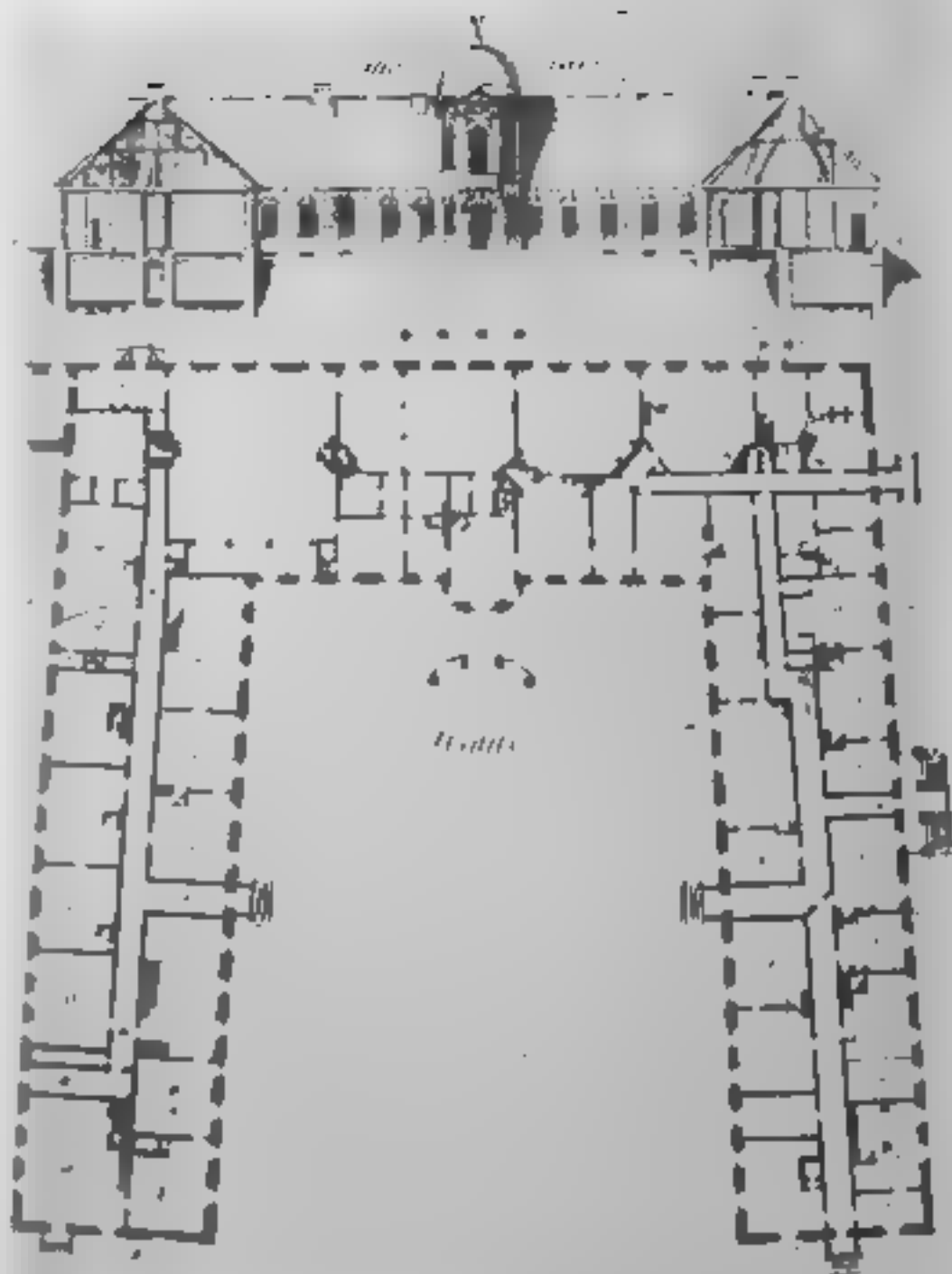
Nie dysponujemy niestety szczegółowymi danymi dotyczącymi wewnętrznego wyposażenia pałacu w Horodnicy. Prawdopodobnie miało ono charakter znacznie bogatszy niż strona zewnętrzna. Główny korpus budynku otrzymał układ dwutraktowy, ale nieregularny, z korytarzem dzielącym dwa trakty po stronie prawej. Trakt frontowy mieścił na osi niewielki owalny westybul z wydzieloną w głębi przestrzenią, przeznaczoną na jednobiegowe schody, prowadzące na piętro. Amfilada pokoi różnej wielkości i kształtu po obu stronach westybulu przeznaczona była głównie na cele mieszkalne i gospodarcze. Od strony parku, w środkowej części pałacu mieściły się dwa salony i pokój jadalny o ściętych narożach, a poza tym wielka sala balowa, koncertowa czy teatralna, zajmująca całą szerokość budynku. Jedną szóstą powierzchni tej sali od strony podjazdu oddzielały od

pozostałej części dwie kolumny. Piętro zajmowała tylko jedna duża lub może dwie mniejsze sale. Pokoje reprezentacyjne posiadały z pewnością dekoracje stiukowe oraz supraporty, a przypuszczalnie także wzorzyste posadzki, ozdobne piece i kominki. Były też prawdopodobnie za czasów podskarbiego stylowo urządzone. Mieścili poza tym jego zbiory, w tym galerię obrazów i kolekcję sztychów, które właściciel miał zamiar podarować prymasowi Poniatowskiemu. Podróżnik i pamiętnikarz Johann Bernoulli, który odwiedził Grodno w 1778 r., pisze, iż galeria malowideł Tyzenhauza składała się raczej „z małych obrazów gabinetowych, aniżeli wielkich płócien”⁴.

Podobnie jak inni wielcy panowie tego czasu utrzymywał Tyzenhauz w Horodnicy nadworną kupelę złożoną z ponad 30 osób, teatr, dla którego zamierzał wybudować specjalny gmach, oraz balet pod kierownictwem metrow tańca, Franciszka Ledoux i Ludwika Patinellego (czy też Petinellego). Wspomniany Bernoulli mówił jeszcze, że z powodu braku innej sali „komedie i komedie muzyczne” dawane bywały „w wielkiej i pięknej sali, w której goście zbierali się przed i po obiedzie, przystosowanej do podobnych celów”. Posiadała ona bowiem odpowiednie podwyższenie. Pomieszczeniem tym była zapewne sala przedzielona dwiema kolumnami. Układ dwutraktowy, bardziej regularny, z korytarzami pośrodku, miały oba skrzydła pałacu, mieszczące zapewne pokoje gościnne, mieszkania administracji, służby i biura. Skrzydło prawe od strony zewnętrznej akcentował płytki portyk czterokolumnowy.

Po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej pałac w Horodnicy przeznaczony został na siedzibę gubernatora. W tym charakterze, z niewielkimi zapewne zmianami, przetrwał do 1915 r., gdy zbombardowany przez Niemców spłonął i po pierwszej wojnie nie został już odbudowany. Nieopodal miejsca, gdzie stała kiedyś siedziba podskarbiego, w okresie międzywojennym wzniesiono pomnik Elizy Orzeszkowej. Wszystkie zawieruchy dziejowe przetrwał natomiast park założony na stoku od tyłu pałacu, po 1920 r. zamieniony na ogród miejski.

⁴ Por.: S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz*, t. 1–2, Londyn 1970–1971.

47.
Horodnica.
Fasada
i rzut
poziomy
pałacu.
Rys. z pocz.
XIX w.
(wg W.A.
Czanturii)

² S. Kościalkowski, *op.cit.*, t. 1, s. 430.

³ Działalnością Józefa Sacco interesowało się w Polsce kilku badaczy. Ostatnio temat ten wzbudził także zainteresowanie — Białej Rusi, m.in. A. N. Kulagin (praca w maszynopisie), W. A. Czanturija, *Istoria architektury Bielorusii*, Minsk 1977, s. 154.

⁴ J. Bernoulli, *Podróż po Polsce. Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*. Opr. W. Zawadzki, t. 1, Warszawa 1963, s. 340–342 oraz 881. Wiele szczegółów na temat składu orkiestry i baletu podaje też S. Kościalkowski, *op.cit.*, t. 1, s. 431–438.

Jabłonów

W XVIII w. nadniemeński Jabłonów był własnością Jabłonowskich h. Prus III. Fakt ten potwierdza m.in. bardzo lakoniczna notatka zamieszczona w *Słowniku geograficznym*, która wieś tę określa jako „pamiętą pobytem znanego w historii nauki polskiej Aleksandra Jabłonowskiego, wojewody nowogródzkiego”¹. Wojewoda istotnie miał tam jedną ze swych licznych rezydencji, ale na jej temat nie istnieją żadne przekazy. Także późniejsze losy Jabłonowa niezupełnie są jasne. Nie ulega wątpliwości jedynie to, że w połowie XIX w. dobra owe należały do Oktawiusza Eysymontta h. Korab, żonatego z Heleną z Sołtanów, starościanką słonimską. Ich prawdopodobnie jedyna córka Zofia (ur. 22.1.1845), poślubiwszy w 1870 r. Henryka Łubieńskiego (20.1.1844 – 4.8.1925 w Łomży), najstarszego syna Tomasza Wentwortha (nazwisko przybrane po ojcu chrzestnym Szkocie) i Adeli z Lempickich, otrzymała Jabłonów w posagu lub w spadku².

Istniał tam obszerny dwór, wzniesiony prawdopodobnie przez Eysymonttów, znany jedy-

nie z rysunku Napoleona Ordy z ok. 1860 r. Według wszelkiego prawdopodobieństwa rysunek ten przedstawia elewację tylną tego budynku. Można więc na jego podstawie stwierdzić tylko, że siedziba Eysymonttów, a później Łubieńskich, była budowlą parterową, może z kolumnowym portykiem od frontu, a z pewnością z dwoma krótkimi skrzydłami po bokach od strony ogrodowej. Środkową część domu nakrywał gładki dach czterospadowy, skrzydła zaś dach dwuspadowy. Według tegoż przekazu, po obu stronach skrzydeł wznosiły się jeszcze jakieś pawilony, z których jeden mógł być oficyną, drugi oranżerią i ogrodem zimowym. Dwór stał przy drodze biegnącej wzdłuż wysokiego brzegu Niemna. Został zniszczony prawdopodobnie w czasie pierwszej wojny światowej, skoro na jego temat brak wzmianek w przewodnikach po ziemi grodzieńskiej z okresu międzywojennego.

¹ *Słownik geogr.*, t. 3, Warszawa 1882, s. 748.

² Informacje Ksawerego Krasickiego.

48.
Jabłonów.
Widok
ogólny.
Rys. N.Orda

Jakimiszki

Jakimiszki były ośrodkiem dóbr składających się z folwarków Nowy Dwór, Samopół, Malinowo, Lustberg, Elizental, Girniki, Taszeta¹. W początkach XX w. majątek ten należał do Władysława Zakrzeńskiego².

Siedzibę dziedziców w Jakimiszkach stanowił dwór, parterowy na skrzydłach, znacznie podwyższony w części środkowej, wysuniętej mocnym ryzalitem, zwieńczonym trójkątnym naczółkiem. Od strony podjazdu ryzalit dekorowały pilastry, czy też półkolumny. Dwór stał wśród zadrzewionego ogrodu.

¹ *Słownik geogr.*, t. 3, Warszawa 1882, s. 735.

² „Wies Hultrowana” R.5: 1910.

49.

Jakimiszki. Dwór od strony podjazdu, ok. 1914 r.

Janopol

Do początków XIX w. istniała w Janopolu jedna z najciekawszych, zapewne barokowych rezydencji wielkopańskich północnych ziem dawnej Rzeczypospolitej. W chwili obecnej o jej wyglądzie i charakterze można mieć jednak pojęcie bardzo ograniczone. Powodem takiego stanu rzeczy jest brak jakiegokolwiek ikonografii dotyczącej pałacu, jak też ogromne luki w znajomości dziejów rodziny, do której on należał. Jedyny opis Janopola pochodzi już z początków XX w. i z konieczności uwzględnia tylko stan ówczesny pozostałości pałacu¹.

Za czasów przedrozbiorowych Janopol był ośrodkiem wielkich dóbr, składających się z kilkunastu wsi i folwarków. Należały one do możnej na Litwie i Białej Rusi, skoligaconej z wieloma znakomitymi domami rodziny Frąckiewi-

czów-Radziwińskich h. Brodziec, pochodzenia mazowieckiego. Jako protoplastę linii litewskiej Radziwińskich, używającej podwójnego nazwiska Frąckiewicz-Radziwiński, przyjmuje się Jana, rotmistrza królewskiego, który odznaczył się w walkach na Bukowinie. Ponieważ jednak lekceważył on równocześnie rozkazy swego bezpośredniego władcy, Konrada ks. Mazowieckiego, ten skonfiskować mu miał jego majątki. Za wstawiennictwem króla jakoby je znowu odzyskał, ale wkrótce, wyprzedawszy wszystko, przeniósł się na Litwę². O jego potomkach nic nie wiadomo. Być może, iż do nich właśnie należał Janopol. Sprawy tej nie da się rozwikłać tym bardziej, że w dziejach Litwy i Rusi występuje wielu Radziwińskich, znanych jedynie z imienia czy piastowanego urzę-

Jurgielewyszczyna

58.
Jurgielewyszczyna.
Dwór od strony podjazdu,
po 1945 r.

59.
Jurgielewyszczyna.
Portyk dworu,
przed 1939 r.

Na temat przeszłości Jurgielewyszczyny wiadomo z pewnością tylko tyle, że w drugiej połowie XIX w. dobra tamtejsze z wsiami Bartoszany, Wilkyszyno i solwarkiem Szumków należały do rodziny Szumkowskich h. Kościeszka¹. Najprawdopodobniej były one ich dziedzictwem od wielu pokoleń. Ostatnią właścicielką w okresie międzywojennym była Julia Szumkowska².

Od końca XVIII lub początków XIX w. jako siedziba kolejnych dziedziców w Jurgielewyszczynie służył dwór drewniany, założony na planie długiego prostokąta. Był to budynek jedenastoosiowy, parterowy, tylko w trójosiowej części środkowej podwyższony o niskie piętro. Przy części tej występował portyk złożony z czterech, także drewnianych, smukłych, w jednakowej od siebie odległości ustawionych kolumn w wielkim porządku, dźwigających gładkie belkowanie oraz gładki również trójkątny szczyt. Dom posiadał elewacje, kolumny, a także szerokie obramienia okien i drzwi pozostawione w naturalnym kolorze drewna. Część piętrową wieńczył gzyms kroksztynowy, części parterowe gzyms słabo profilowany, potraktowany także jako międzykondygnacyjny. Charakterystycznym dla dworu był fakt, że obie jego elewacje dłuższe miały wygląd podobny, z identycznymi portykami na osi głównej³. Budynek nakrywał wysoki, czterospadowy, gładki dach gontowy. Po drugiej wojnie światowej dwór nie konserwowany należycie popadł w ruinę i w końcu został rozebrany.

¹ Słownik geograficzny, t. 3, Warszawa 1882, s. 631.

² Informacja Bolesława Korwina.

³ Por.: A. Jankevičienė, *Klasycytyczne dwory drewniane na Litwie*, [w:] *Podług nieba i ziemi polskiego*, op.cit.

Kirsna-Ostrów

Nie istnieją chyba żadne przekazy drukowane w języku polskim, które mówiłyby o przeszłości wsi Kirsna-Ostrów. Pewnym jest

tylko to, że w ostatnich dziesiątkach lat XIX w. oraz w początkach XX w. tamtejsze dobra należały do Włodzimierza Gawronskiego (ur.

pokoleń właścicieli Łączynowa, Stanisław Kognowicki postawił na tym miejscu odpowiedni nagrobek w postaci małej kapliczki.

Por.: „Kłosy” 1869, nr 231, s. 332, S. Uruski, Ro-

dzina, t. 7, Warszawa 1910, s. 92. Wbrew poprawnemu brzmieniu Łączynów, utarła się też nazwa Łonczynów.

² Tak twierdziła córka ostatniego właściciela Alina z Kognowickich Tarczanowska, od której pochodzą także wszelkie inne informacje dotyczące pałacu i parku.

³ E. Chwałewik, *Zbiory polskie*, t. 1, Warszawa 1926, s. 433.

Makowlany

Dobra Makowlany, położone na północ od Sokółki, zajmujące w 2. połowie XIX w. obszar 857 dziesięcin ziemi, były początkowo królewszczyzną. Przypuszczalnie w drugiej połowie XVIII w. stały się własnością Potockich, od których przeszły ■ kolei do Rembielińskich¹. Od Rajmunda Rembielińskiego nabył je w 1825 r. bar. Bachr h. własnego, pochodzący z Wittigwalde k. Ostródy. Po osiedleniu się w Grodzieńszczyźnie Baehrowie całkowicie się spolonizowali i zyskawszy zaufanie współobywateli pias-towali nawet w ciągu XIX w. pewne urzędy powiatowe².

Nie wiadomo, kto wybudował w Makowlanach murowany klasycystyczny dwór, który przetrwał obie wojny światowe. Być może, iż zrobili to Baehrowie zaraz po nabyciu majątku od poprzednich właścicieli. Nie jest jednak rzeczą wykluczoną, że dwór ten był budowlą starszą. Rouba³ pisząc o Makowlanach wspomina ■ istniejącym tam „domu w stylu empire”, przebudowanym, jego zdaniem, w połowie XIX w. przez marszałka szlachty pow. sokólskiego, Ottona Bachra. Na podstawie tej informacji trudno dziś jednak dociec, czy owa przebudowa dotyczyła tylko wnętrza, czy też to ona

76.
Makowlany.
Brama
wjazdowa,
przed 1939 r.

własnie nadala dworowi jego znany z ostatnich czasow wyglad zewnetrzny.

Dobry w proporcjach, parterowy dwór, wzniesiony na zaopatrzonych w półkoliste okienka piwnicach, miał plan regularnego prostokąta. W jego elewacji frontowej występowały trzy akcenty w postaci środkowego portyku o czterech przysięciennych kolumnach, wspierających gładkie belkowanie i trójkątny mocno spłaszczony szczyt, wpisany w attykę z uskokami, oraz dwóch umieszczonych pośrodku partii bocznych płytyk ryzalitów, zwieńczonych również trójkątnymi przyczółkami. Pod portyk wiodły szerokie, kamienne, zwężające się ku górze schody. Ryzality mieściły jedno prostokątne okno dwudzielne i dwa wąskie po bokach. Pomiędzy portykiem i ryzalitem znajdowały się pojedyncze okna prostokątne, zaś na obu osiach skrajnych – znów okna podobne jak w ryzalitach. Wnęka mieszcząca główne drzwi wejściowe, jak też dwa okna po bokach miały zamknięcie półkoliste. Osie skrajne wyodrębnione zostały za pomocą słabo zarysowanych, gładkich ścianek attykowych. Pośrodku elewacji ogrodowej występowała płyca, dzielona pionowo czterema kolumnami, podobnie jak we frontowym portyku. W ramach kolumn mieściło się troje wysokich, prostokątnych, całkowicie oszklonych drzwi, dzielonych szczeblinami na

wiele małych szybek, wiodących na niski taras. Dekoracje ściennie wszystkich elewacji przedstawiały się skromnie, ograniczając się głównie do pływ, gładkich obramień okiennych i trójkątnych naczółków, spinających okna osi skrajnych. Cały budynek kryty był dość wysokim, gładkim dachem czterospadowym z falistej dachówki.

Wewnątrz domu o układzie dwutraktowym szczególnie interesująco przedstawiały się posadzki deseniowe, intarsjowane orzechem oraz czarną dębina. Znajdowały się one niemal we wszystkich pokojach. Pomieszczenia reprezentacyjne, w tym usytuowany na osi od strony ogrodu wielki salon, posiadały też żyrandole oraz kandelabry brązowe. Do 1915 r. większość pokoi miała urządzenie stylowe. W salonie środkowym stały więc mahonie z brązowymi ozdobami w stylu empire, w salonie drugim meble biedermeierowskie, także wykonane z mahoni, a w sali stołowej z drzewa jesionowego. We dworze znajdowało się też wiele dzieł sztuki, a wśród nich obrazy, biblioteka, stare srebra. Było poza tym archiwum rodzinne, zawierające m.in. papiery dotyczące uwłaszczenia chłopów w guberni grodzieńskiej z czasów marszałkowania Ottona Bacha. Cały wagon mebli wraz ze zbiorami wywieziony został w 1915 r. przed napierającą armią niemiecką do Mińska biało-

77.
Makowlany.
Dwór
od frontu,
przed 1939 r.

78.
Makowlany.
Dwór
od strony
ogródu,
przed 1939 r.

79.
Makowlany.
Oficyna
dzwarska,
przed 1939 r.

80.
Makowlany.
Park,
przed 1939 r.

ruskiego, skąd przedmioty te już do Makowlan nie powróciły. Pozostała na miejscu reszta została później rozgrabiona. Zniszczeniu uległy też wzorzyste posadzki.

W pobliżu dworu stała dość duża oficyna, także o rzucie szerokiego prostokąta. Wejście do niej poprzedzał ganek o sześciu kolumnach, zwieńczony niewielkim, spłaszczonym, trójkątnym przyczółkiem. Nakrywał ją bardzo wysoki dach naczółkowy, sugerujący, iż budynek ten mógł być dużo starszy od głównego

domu mieszkalnego i pełne pierwotnie jego funkcje. Do zespołu architektonicznego należała wreszcie piękna, także murowana, pokryta białym tynkiem trójdzielna brama wjazdowa o dwóch środkowych słupach wyższych, zaś dwóch bocznych nieco niższych, ustawiona na osi głównej dworu. Wszystkie słupy wienczyły bogato profilowane gzymsy, nakryte czterospadowymi daszkami. Od bramy do portyku dworu wiodła aleja wjazdowa, wysadzana olbrzymimi starymi kasztanami.

Dwór otaczał zewsząd park krajobrazowy o powierzchni ok. 20 ha, również z bardzo pięknym starodrzewiem, zarówno liściastym, jak i szpilkowym. Drzewa iglaste tworzyły zielone akcenty w ciągu całej zimy. W pobliżu domu, głównie od strony podjazdu, ciągnęły się rozległe gazony, przeważnie ujęte w ramy strzyżonych żywopłotów. Na gazonach rozrzucone by-

ly liczne klomby kwiatowe i dywanowe, stale sezonowo zmieniane. W obrębie ogrodu znajdowała się też malownicza sadzawka z przerzucanym przez nią mostkiem oraz altana utworzona przez zasadzone w krag kasztany⁴.

⁴ *Słownik geograficzny*, t. 5, Warszawa 1884, s. 935; t. 15, Warszawa 1902, s. 293.

² Informacje dotyczące dziejów Makowian i wnętrza dworu oraz jego otoczenia pochodzą od synów ostatniego właściciela, Stanisława i Olgierda Bachrów.

³ N. Rouba, *op.cit.*, wyd. 2, Wilno [b.r.], s. 117.

⁴ Po drugiej wojnie światowej mury dworu ocalały. Przeznaczono je na szkołę rolniczą. Nadbudowano piętro, niszcząc w ten sposób całkowicie styl i zabytkowy charakter budynku. Park w 60% został wycięty. Dopiero po tych zniszczeniach resztki dawnej alei wjazdowej wzięte zostały pod ochronę.

Marciniszki

Marciniszki były najstarszą siedzibą rodziny Kossakowskich h. Sępówron z przydomkiem Korwin na ziemiach Wielkiego Ks. Litewskiego. Dobra ta, podobnie jak niedaleki Janów, Szyły, Montrymiszki i inne, ok. 1654 r. wniosła w posagu Marianna Zawiszanka h. Zadora, córka Krzysztofa, swemu mężowi Stanisławowi Kossakowskiemu (zm. w 1683), dworzaninowi J.K.M., rotmistrzowi kawalerii narodowej, późniejszemu stroście gulbińskiemu i posłowi na sejmy, synowi Eustachego i Katarzyny z Gintowt-Dziewaltowskich¹. Od tego czasu aż do 1941 r. pozostawały Marciniszki bez przerwy w posiadaniu męskiej linii rodu. Po Stanisławie Kossakowskim kolejnym wła-

cicielem był syn jego Jan Mikołaj (ur. ok. 1660), sędzia grodzki, stolnik kowieński i – jak ojciec – starosta gulbiński, a po nim jego z kolei syn z trzeciej żony Anny Skorulskiej, Dominik (1711 – 1743), stolnik żmudzki, sędzia ziemski kowieński, ożeniony z Marianną Zabiello, po nim zaś syn Antoni (1735 – 1798), kasztelan inflancki, żonaty z Eleonorą Straszewicz. Po Antonim odziedziczył Marciniszki jeden z jego synów, Szymon (1777 – 1828), podkomorzy kowieński, żonaty z Józefą Gorską h. Nałęcz. Ponieważ ich starszy syn Michał zginął tragicznie jako bezdzietny, Marciniszki przeszły na syna jego młodszego brata Ludwika i Urszuli Dermontówny – Jarosława (1842 – 1889), żo-

81.
Marciniszki.
Dwór
od strony
podjazdu,
przed 1939 r.

wul kolisty gazon, ujęty również ramami alejki. Cały dziedziniec pokrywały gazony obsadzone grupami starodrzewia o gęstym podszyciu. Drzewa te miały być parawanem przesłaniającym zabudowania gospodarcze, wzniesione po stronie zewnętrznej ogrodu regularnego. Wiek zarówno tych drzew, jak i otaczających dom z trzech stron pozostałych, w 1939 r. obliczano na 150 – 200 lat. Poza zabudowaniami gospodarczymi założone były sady owocowe i warzywniki. Czworobok osobny, bardziej oddalony, tworzyły obory.

Obszar dóbr Marwa zajmował ostatnio 150

włók bardzo dobrej ziemi pszenno-buraczanej i ok. 500 ha lasów oraz łąk, ciągnących się brzegiem Niemna wzdłuż 7 km. Ostatni właściciel zaprowadził w swym majątku zarodową oborę krów i stadninę koni pełnej krwi.

¹ *Słownik geograficzny*, t. 16, Warszawa 1885, s. 144, pod hasłem Marwa zamieścił tylko krótką informację, nie podając ani dziejów tej miejscowości, ani nazwisk kolejnych właścicieli.

² Wobec braku innych źródeł cały opis opiera się na relacjach Tadeusza Palewicza, który miał te dobra dziedziczyć po swoim ojcu Wojciechu, oraz dr. Jana Karola Palewicza, syna Andrzeja i Zofii z Lenczewskich h. Strzemię, ożenionego z Izabellą hr. Plater-Zyberk z Kurówian.

Massalany

Dobra Massalany znajdowały się w powiecie grodzieńskim, w odległości 45 km w kierunku południowo-wschodnim od miasta. Niegdyś stanowiły one własność ks. Massalskich¹. W połowie XIX w. majątek ten, będący wówczas ośrodkiem większego zespołu folwarków rozrzuconych w powiatach grodzieńskim i wolkowskim, należał do dwóch sióstr, córek Józefa Bispinga, Aleksandry zamężnej za Aleksandrem Swetchinem, pułkownikiem wojsk rosyjskich, i Józefy, żony N.(?) Woyczańskiego, szambelana rosyjskiego². Obie te panie, zanim zmarły bezpotomnie, ok. 1850 r. ufundowały w Massalanach ordynację, przekazując ją swemu ukochanemu stryjecznemu wnukowi Aleksandrowi Bispingowi wraz z kapitałem „żelaznym” 100 000 rubli w złocie, ulokowanym w jednym z banków petersburskich.

Rodzina Bispingów, używająca dawniej przydomku von Gallen, h. własnego Sternberg (w górnej części tarczy trzy winne grona ułożone pionowo, w dolnej gwiazda ośmioramienna), wywodzi się z Westfalii, gdzie w okolicach Münsteru posiadała dobra i zamek „Haus Bisping”. Zamek ten, siedziba rodu, spalił się w 1651 r. Ocalała tylko brama wejściowa i wartownia, istniejące także współcześnie, do których dodano nową budowlę.

Pierwszy, który przeniósł się z Westfalii do Wielkiego Ks. Litewskiego, był Jan Bisping. Przywilej wydany w 1609 r. przez cesarza Rudolfa II zaświadczył, że wywodził się on ze starej szlacheckiej rodziny, która w okręgu münsterskim sprawowała liczne urzędy. Naj-

starszą siedzibą Bispingów w nowej ojczyźnie była zapewne Strubnica, w drugiej połowie XVIII w. należąca do Bolesława Bispinga, (zm. w 1785), marszałka starodubowskiego, żonatego z Różą Adamowiczówną. Miał on trzech synów: Michała, zmarłego młodo, Józefa, stolnika starodubowskiego, ojca fundatorek ordynacji massalańskiej, oraz Jana (zm. w 1793), kasztelana starodubowskiego, posła na sejmy, żonatego z Anną Mikulską. Jeden z dwóch synów kasztelana – Józef, pułkownik wojsk Księstwa Warszawskiego, żonaty z Teresą Mikulską, wslawił się hulaszczym trybem życia. Swymi wystawnymi polowaniami spowodował porzekadło, iż „psy Bispinga zjadły”. Mocno okrojona Strubnica ocalała jednak i przeszła następnie w posiadanie jego potomków.

Pułkownik Adam Bisping (zm. w 1858) miał syna Kamila (1810 – 1850), żonatego z Leontyną z Wołłowiczów. Jednym z synów Kamila był właśnie Aleksander Bisping (ur. 16.1.1844), nieżonaty, pierwszy ordynat massalański. Wywieziony do Rosji po powstaniu 1863 r., zmarł w Petersburgu bezdzietnie. Po Aleksandrze odziedziczył ordynację jego starszy brat Jan (16.5.1842 – 1892), również bezdzietny. Trzecim ordynatem był trzeci syn Kamila – Józef Bisping (23.4.1845 – 24.10.1897), żonaty z Heleną Hołyńską, zamordowaną przez własowców w Warszawie w czasie powstania 1944 r. Miał on dwóch synów: Kazimierza, dziedzica Strubnicy, i Jana (ur. 30.1.1880 – zm. w kwietniu 1940 w transporcie do Rosji), czwartego i ostatniego ordynata massalańskiego, żonatego naj-

84.
Massalany.
Widok
ogólny.
Rys. N. Orda,
ok. 1870 r.

pierw z Ewą z Rudominów (zm. w 1906), później z Marią Józefą Zamoyską (23.5.1887 – 19.2.1961)³.

W tym samym czasie, gdy utworzona została w Massalanach ordynacja, wybudowano tam również parterowy wprawdzie, ale rozległy i malowniczy pałac. Projektu tej budowli dostarczył Aleksander Grodecki⁴. Pałac w Massalanach był kompozycją architektoniczną zawierającą w sobie jeszcze pewne elementy klasycyzmu, połączone z wchodzącym w modę romantycznym neogotykiem. Składał się z trzech zasadniczych członów: stojącego na rzucie dość płytkiego prostokąta korpusu głównego i nieco szerszych, cofniętych do tyłu ■ połowę jego szerokości skrzydeł bocznych. W ten sposób powstał od strony parku zamknięty z trzech stron dziedziniec.

Elewacja frontowa siedmioosiowego korpusu głównego otrzymała pośrodku portyk z czterech ustawionych w półkole ośmiobocznych filarów, zwieńczonych korynckimi kapitelami. Wspierały one pokryte wieńcem girlandowym belkowanie, zamknięte krenelażem. Z dachu portyku wyrastała jeszcze niska wieloboczna wieżyczka, przypominająca belweder, z rzeźbą figuralną naturalnej wielkości. Drzwi wiodące do wnętrza pałacu – umieszczone w półkolistej wnęcie, wraz z filarami portyku tworzącej okrągły leśni salon – zamknięto ostrołukowo, podczas gdy otwory okienne, ujęte w mocno zarysowane obramienia, miały kształt prostokątny. Zwróconą ku zachodowi elewację frontową głów-

nego korpusu wieńczył wydatny gzyms profilowany oraz ścianka attykowa, zakrywająca częściowo splaszczony czterospadowy dach, pobity malowaną na kolor czerwony blachą.

Oba skrzydła ■ czterema szeroko rozstawionymi osiami, na trzech ■ nich posiadały od frontu podcień, także o czterech kolumnach z głowicami korynckimi. Przy pięcioosiowych elewacjach bocznych skrzydeł występowały portyki dwukolumnowe, zwieńczone krenelażem, podobnie jak portyk frontowy. Wszystkie okna miały tu kształt „gotycki”. Płaski dach nad skrzydłami schowany był także za ściankami attykowymi, będącymi przedłużeniem ściłek korpusu głównego. W narożach ich stały dwa kamienne wazony. Na osi elewacji zachodniej środkowego korpusu mieścił się jeszcze jeden portyk, złożony z dwóch kolumn i dwóch pilastrow, podobnie jak przy elewacjach skrzydeł, południowej i północnej.

Wnętrze pałacu, zarówno jego części środkowej, jak i obu skrzydeł, posiadało układ pozbawiony jakiegokolwiek symetrii. Przy wyłożonym kamienną posadzką okrągłym portyku znajdował się niezbyt duży przedpokój, mieszczący w głębi zamykaną na co dzień drzwiami kaplicę domową. Całą lewą stronę traktu frontowego zajmowała sala jadalna, sięgająca szerokością poza oś wzdłużną pałacu. Miała ona trzy okna wychodzące na podjazd oraz oszklone drzwi w ścianie bocznej. Po prawej stronie przedpokoju mieścił się salon wielki, przedzielony arkadą na dwie części, z oknami na prze-

strzał, dwoma w elewacji wschodniej i dwoma w zachodniej. Przylegający do niego niewielki pokój narozny, z jednym oknem od frontu i jednym w elewacji bocznej, służył jako salonik. Wszystkie reprezentacyjne pomieszczenia miały antyladowy układ drzwi. W trawie ogrodowym znajdowały się tylko trzy niewielkie pokoje, a więc usytuowany w załomie między saloniem wielkim i małym sypialny państwa domu, a przy sali jadalnej – służbowy i kredens. Całe prawe skrzydło miało charakter mieszkalny i gospodarczy, w lewym największy pokój od frontu przeznaczony był na zbiory biblioteczne.

Prawie wszystkie pokoje środkowego korpusu pałacu miały posadzki układane z jasnego i ciemnego dębu. W salonie wielkim dużą ozdobą był biały marmurowy kominek z paleniskiem przesłoniętym kryształowym ekranem, wprawionym w żeliwne ramy z herbem Bispin-gów. W obu salonach z sufitu zwisały kryształowe żyrandole. Urządzenie ich składało się z kompletów mebli nowszych i dywanów wschodnich. Zarówno w salonie wielkim, jak i małym ściany dekorowały liczne obrazy, w tym: Józefa Brundta *Gra w kości Tatarów o brankę na tle namiotów*, Henryka Siemiradzkiego *Śmierć Ligii*, Juliusza Kossaka *Polowanie Adama Bispinga z chartami* oraz *Pułkownik Adam Bisping na*

czelę ufundowanego przez jego ojca Jana pułku, Wojciecha Kossaka *Odwrot armii Napoleona, szkic do Berezyny*, Juliana Fałata *Krajobraz zimowy*, Józefa Chelmońskiego *Polowanie na wilki*, Franciszka Żmurki *Portret kobiety* oraz pędzla nieokreślonego *Więźniowie sybirscy*, *Farys na pustyni* i dwa stare pejzaże włoskie.

Na urządzenie sali jadalnej składały się: szafa gdańska, dwa stare dębowe bufery i stojący pośrodku duży owalny stół z krzesłami. Do wy-

85.
Massalany,
Portyk
pałacu,
przed 1939 r.

86.
Massalany,
Prawe
skrzydło
pałacu,
przed 1939 r.

87.
Massolany.
Fragment
parku
i podjazd
do pałacu,
przed 1939 r.

posażenia stałego należał też duży mosiężny kuty żyrandol. Na ścianach wisiały liczne portrety rodzinne, w tym obu fundatorek ordynacji i pałacu, Aleksandry Swetchin i Józefy Woyczarskiej, Aleksandra i Józefa Bispingów, Jana Bispinga i jego żony Ewy ■ Rudominów, oraz kilka innych. Były to jednak kopie oryginałów przechowywanych w Strubnicy. W grupie tej znajdował się też wizerunek papieża Piusa X. Sala biblioteczna, ozdobiona podobnie jak salon wielki kominkiem z białego marmuru, służąca równocześnie jako gabinet pana domu, mieściła spory księgozbiór ■ wieloma starymi drukami. W pokoju tym przechowywano także archiwum rodzinne Bispingów, zawierające m.in. rękopiśmienny pamiętnik generałowej Natalii Kickiej (1801 – 1888).

Pałac stał wśród kilkunastohektarowego parku na wzgórzu, frontem zwrócony ku dużemu stawowi, wykopanemu – według miejscowych przekazów – jeszcze w czasach wojen szwedzkich. Za stawem rosły stare topole i inne drzewa. Tam również wybudowano neogotycką kaplicę z tablicą marmurową wewnątrz, poświęconą pamięci Natalii z Bispingów Kickiej. Między pałacem a stawem biegła szeroka aleja wjazdowa, w początkowym odcinku wysadzana dębami i klonami. Dochodziła ona do bramy, złożonej z dwóch wysokich kolumn zwieńczonych wazonami. Od okrągłego portyku wąska

ścieżka, przecinając wielki otwarty gazon, wiodła prostopadle do stawu. Przed obydwojma skrzydlami bocznymi pałacu znajdowały się dwa identycznego kształtu małe podłużne ogródki ■ charakterze regularnym, ujęte w ramy żelaznego ogrodzenia i strzyżonego żywopłotu. W zewnętrznym rogu każdego z tych ogródków stał wykuty w piaskowcu sfinks. Trawniki z klombami, rabatami róż sztamowych i formowanymi nisko żywopłotami bukszpanowymi otaczały pałac dokola. Główna część parku ciągnęła się jednak od tyłu pałacu, w stronę południowo-zachodnią. Przecinały ją długie, promieniście od pałacu rozchodzące się stare aleje grabowe. Na końcu jednej z nich wznosił się wykuty ■ kamieniu posąg pierwszego ordynata massalańskiego, Aleksandra Bispinga. Mniej więcej w połowie alei, wiodącej od ganku w kierunku północnym, znajdował się mostek, łączący staw ■ figurą św. Jana Nepomucena po jego prawej stronie. Bliżej pałacu rosły jeszcze liczne konifery, brzozy, sosny, świerki i kasztany.

W obrębie parku stały także dwa budynki ■ charakterze gospodarczym. Jednym z nich była czteropokojowa oficyna, stojąca po lewej stronie alei wjazdowej tuż nad stawem, w pobliżu bramy. Miała ona ganek wsparty na kolumnienkach, przypominająca więc niewielkie dworaki staropolskie. Inny budynek mieścił kuchnię,

spisarnie i mieszkania dla służby. Ordynacja massalańska zajmowała obszar 5 000 ha pól uprawnych, lasów i łąk.

¹ *Słownik geograficzny*, t. 15, Warszawa 1902, cz. 2, s. 307.

² A. Homelki, *op. cit.*, t. 1, Warszawa 1890, s. 272; S. Uruski, *op. cit.*, t. 1, Warszawa 1904, s. 221 – 222; *Polski słownik geograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 113 – 114.

³ Ojciec syna ostatniego ordynata massalańskiego, Krzysztof Hespung, ur. 2 I 1914 – zm. w 1990, żonatego z Marią Nowina-Koropek z Modlnicy, pochodzi zarówno informacje o rodzinie genealogie jego rodu, jak też szczegóły dotyczące pałacu w Massalanach.

⁴ S. Łoza, *op. cit.*, s. 103.

88.
Massalany,
Aleja
w parku,
przed 1939 r.

Metele

Do drugiej połowy XVIII w. miaszeczek i dobra Metele, wciśnięte między dwa malownicze jeziora Metele i Duś, należały do starostwa niegrodowego¹. W 1766 r. było ono w posiadaniu Jana i Antoniny Todwenów. Na sejmie w latach 1773 – 1775 Stany Rzeczypospolitej nadały starostwo metelskie Jerzemu Wirpszy – zapewne herbu Odrowąż, krajczemu i posłowi z pow. rzeczyckiego – we władanie emfiteutyczne. Po rozbiorach Metele stały się własnością prywatną. Około połowy XIX w.

dobra dawnego starostwa były w posiadaniu dziedzicznym rodziny Muszyńskich (h. Łodzia?). Przed pierwszą wojną światową jako właściciele figurują Józef i Konstanty Muszyńscy². Ostatnim właścicielem był Józef Muszyński, żonaty z Felicją z Hoppenów, oraz ich córka Maria³.

Nie ma żadnych przekazów mówiących o tym, kto i kiedy wybudował istniejący w Metelach do drugiej wojny światowej pałacyk. Najprawdopodobniej wzniesli go właśnie Mu-

89.
Metela.
Elewacja
frontowa
pałacu,
1923 r.

stwa i ozdoby sufit jej podparto ustawionymi pośrodku dwiema kolumnami. Pokoje „paradne” przed pierwszą wojną światową miały być wyposażone w posadzki parkietowe, kominki, żyrandole, stylowe meble, lustra i obrazy. Wszystko to przepadło w latach 1914–1920².

Mitruny leżały wśród wielu innych dworów, a także zaścianków szlacheckich, w samym środku słynnej Laudy. Nic więc dziwnego, że dla okolicy stały się ważnym ośrodkiem życia kulturalnego i towarzyskiego, zwłaszcza w okresie międzywojennym. Właściciele, znani ze swej szerokiej działalności społecznej, chętnie udzielali całego parteru domu, a zwłaszcza sali

balowej na zebrania, np. polskiego kółka rolniczego, amatorskie przedstawienia teatralne czy wieczorki taneczne. Wiele osób przyjeżdżało tu nawet z Kowna, Poniewieża i Wędziagoły.

Dwór stał wśród ogrodu starszego niż dom. Dominowały w nim olbrzymie sędziwe topole i akacje. Specjalne akcenty tworzyły aleja lipowa i rozległy podłużny staw. Wszystko to tęnęło w powodzi krzewów dekoracyjnych, a więc różnych gatunków bzów, jaśminów i spirei.

¹ J. Gieysztor, *Pamiętniki*, t. 1, Wilno 1913, s. 415.

² Wszystkie informacje na temat dworu w Mitrunach zawdzięczałam wnuczce Ludwika Napoleona Sobolewskiego, Helenie z Sobolewskich Wiszniewskiej.

Oleszewicze

Dzieje Oleszewicz, położonych na pograniczu lasów nadniemeńskich, między Kamionką, Mostami i Szczuczynem, znane są niestety tylko bardzo fragmentarycznie. Z nielicznych opublikowanych notatek oraz przekazów rodzinnych ostatnich właścicieli tych dóbr¹ wiadomo tylko, że w drugiej połowie XVIII w. należały one do mało znanej i nie odgrywającej w życiu kraju większej roli rodziny Baranowiczów, pieczętującej się prawdopodobnie herbem Habdank. Jeszcze pod koniec tegoż stulecia kupił Oleszewicze Jan Niezabytowski h. Lubicz, żonaty z Barbarą Zawiszanką, fundator kościoła farnego w Świsłoczy, po którym majątek ten odziedziczył jego syn Krzysztof, podkomorzy nowogródzki, ożeniony ■ N.(?) Rajską, a następnie wnuk Konstanty, żonaty z Celestyną Kamińską. Ostatnim męskim dziedzicem fortuny był najstarszy z trzech synów Konstantego, Karol Stanisław Niezabytowski (1865–1952), znany działacz społeczny i polityczny, poseł do rosyjskiej Rady Państwa, a później minister rolnictwa i senator w Polsce niepodległej, żonaty z Zofią Komar. Prócz Oleszewicz posiadał on jeszcze wielkie dobra na wschodniej Białej Rusi – Bacewicze i Olś, które odpadły po traktacie ryskim, oraz bliżej położony Chotów. Miał tylko trzy córki: Marię, Helenę oraz Irenę. Po 1920 r. w wyniku działań rodzinnych Oleszewicze dostały się najmłodszej, Irenie (ur. w 1907), od 1934 r. zamężnej za Kazimierzem Ronikierem h. Gryf (ur. w 1886 – zm. w 1972). Była ona właściciel-

ką Oleszewicz do 1939 r. Karol Stanisław Niezabytowski zatrzymał dla siebie Chotów, gdzie gospodarował również do drugiej wojny światowej.

Zarówno z tradycji rodzinnej, jak i ze wspomnień Edwarda Pawłowicza² wynika, iż istniejący tam do 1939 r. pałac wzniesiony został przez szambelana Adama Baranowicza, w celu przyjęcia w nim Stanisława Augusta podczas jego łowów w pobliskich lasach. Nie wiadomo, czy król rzeczywiście odwiedził Oleszewicze, ani też jak ów pałac wyglądał. W pierwszej połowie XIX w. chylił się on już wyraźnie ku upadkowi. Aby pamiątkową budowlę uratować od zagłady Konstanty Niezabytowski, człowiek zamożny i wykształcony, Ignący poza tym do środowiska artystów i poetów, dużo podróżujący, głównie do Włoch w latach 1846–1848, poddał pałac gruntownej restauracji i przebudowie. Prace te wykonane zostały w ciągu lat 1850–1855 pod kierunkiem architektów Aleksandra Grodeckiego i Adama Idźkowskiego¹. Grubość murów zewnętrznych dochodząca do 1 m, głębokie wnęki okienne, mnóstwo zamurowanych w czasie przebudowy sklepionych piwnic, schowków, przejść i ukrytych schodków sugerowały, że pałac, w początkowej postaci raczej dwór o podstawowym planie szerokiego prostokąta, pochodzić mógł nawet z XVII w. W swej postaci pierwotnej był on budowlą parterową, tylko w części środkowej podwyższoną o jeszcze jedną kondygnację. Wznosił się na wysokich, zaopatrzonych w okna,

sklepionych piwnicach, przeznaczonych ostatnio na cele gospodarcze, a także na mieszkania służby.

Po przebudowie elewacja frontowa pałacu o dziewięciu szeroko rozstawionych osiach, przy zaznaczonej płytkim ryzalitem trójosiowej części piętrowej, posiadała głęboki, jednokondygnacyjny portyk, ustawiony na wysokiej podmurówce. Tworzyły go cztery smukłe kolumny toskańskie dźwigające balkon. Belkowanie portyku pokrywał fryz z rozetami w metopach. Schody prowadzące do lakierowanych na biało

i pokrytych płaskorzeźbami głównych drzwi wejściowych umieszczone były nie na zewnątrz portyku, lecz wewnątrz niego. Zarówno dolny taras, jak i balkon otaczała ażurowa, kuta ręcznie krata o subtelnym ornamentcie. Ryzalit środkowy rozczłonkowany był pilastrami w głowicach korynckich, pojedynczymi po obu stronach osi, zdwojonymi po bokach. Mocniej wyodrębnione zostały z elewacji dwa jednoosiowe parterowe ryzality skrajne, może dawne alkierze, potwierdzające tezę o siedemnastowiecznym pochodzeniu budowli, mocno jednak

93.
Oleszewice.
Pałac
od strony
podjazdu.
Rys. N.Orda,
ok. 1870 r.

94.
Oleszewice.
Pałac
od strony
ogrodu.
Rys. N.Orda,
ok. 1870 r.

95.
Oleszewicze.
Pałac
od strony
podjazdu,
przed 1939 r.

96.
Oleszewicze.
Pałac
od strony
podjazdu,
przed 1939 r.

97.
Oleszewice.
Fasada
palacu,
przed 1939 r.

w czasie przebudowy zmienione. Na ich dekorację składały się pary pilastrów umieszczone po obu stronach wysokich okien, zwieńczonych poziomymi naczółkami wspartymi na konsolkach. Ryzalit środkowy, podobnie jak oba boczne, miał tynki gładkie. Odcinki międzyryzalitowe elewacji frontowej dzielone były natomiast boniami oraz rozmieszczonymi symetrycznie oknami ślepyimi. Aby rozładować nieco monotonię bardzo wysokich murów, nad oknami dodane zostały płyciny wypełnione sztukateriami. Części nadbudowane po obu stronach ryzalitu środkowego otrzymały po jednym oknie trójdzielnym, ze środkowym • zamknięciu półkolistym. Zarówno piętrowy korpus palacu z dachem schowanym poza ściankami attykowymi, jak i pseudoalkierze wieńczył wydatny gzyms profilowany.

Elewacja ogrodowa zdominowana była przez mocno występujący, dwukondygnacyjny ryzalit środkowy, nakryty gładkim dachem trójspadowym, posiadający właściwie charakter

korpusu poprzecznego. Miał on na parterze, na osi drzwi i po jednym oknie w ściętych narożnikach, na piętrze zaś tylko trzy okna. Jedno okno w każdej kondygnacji mieściło się też w ścianach bocznych ryzalitu, dekorowanego pilastrami, podobnie jak w elewacji frontowej. Ryzality boczne, zaopatrzone każdy w dwa okna, łączyły ze środkowym loggie, wsparte czworograniastych filarach. Od tyłu pałac posiadał piętro tylko nad częścią środkową. Linie elewacji ogrodowej psuła mocno wielka, prostokątna, jednokondygnacyjna, całkowicie oszklona dobudówka, przeznaczona na ogród zimowy. Wysokimi i szerokimi schodami szło się stąd do parku. Obie sześciosiowe elewacje boczne akcentowały również ryzality, występujące z dwuosiowych partii środkowych. Były one niewątpliwie wynikiem zabudowy wolnej niegdyś przestrzeni zawartej pomiędzy alkierzami. Zarówno alkierze-ryzality frontowe, jak i ogrodowe, z dachami w pierwotnej postaci z pewnością wyodrębnionymi, w czasie przebudowy

98.
Oleszewice.
Fasada
palacu,
przed 1939 r.

objęte zostały wspólnym, gładkim dachem dwuspadowym.

Początkowo w pałacu zastosowany został układ regularny i symetryczny dwutraktowy, z sześcioma pomieszczeniami w części zasadniczej parteru i czterema w narożnych alkierzach. Później, celem uzyskania większej liczby pomieszczeń, szereg zbyt wielkich pokoi podzielono na mniejsze. W zależności od powierzchni pokoje pałacu posiadały też zróżnicowaną wysokość. Według stanu w 1939 r., w szerokości środkowego ryzalitu od frontu mieścił się obszerny westybul z jednobiegową klatką schodową w części tylnej. Po prawej stronie westybulu znajdowały się dwa pokoje, wynikłe z przedzielenia dawnego dużego, kwadratowego, zamkniętego ramami ryzalitów. Stronę lewą zajmował nie zmieniony w kształcie salon „niebieski”. W trakcie ogrodowym położona była największa, wydłużona zgodnie z kierunkiem osi, wysunięta ryzalitem owalna sala balowa, początkowo zapewne wysokości dwóch kondygnacji. Z prawej strony przylegał do niej pokój mieszczący bibliotekę, z lewej salon „różowy”. Oba miały po trzy okna wychodzące na loggie i kształt zbliżony do kwadratu, identyczny jak oddzielone od nich korytarzami pokoje usytuowane w trakcie frontowym. W korytarzu lewym, tuż przy klatce schodowej, znajdowało

się zejście do piwnic. Przeciwnie koniec tegoż korytarza przecięty został poprzecznie przejściem szerokości kilku metrów, łączącym ze sobą bezpośrednio salony „niebieski” i „różowy”. Przejście to, bogato dekorowane sztukateriami, otrzymało ścianki wybrzuszone półkoliście. Stały tam naprzeciw siebie kanapki, także kształtu półkolistego. Wszystkie pokoje reprezentacyjne miały amfiladowy układ drzwi. Pokoje usytuowane wzdłuż elewacji bocznych otrzymały w czasie przebudowy różne wymiary i kształt w układzie nieregularnym. Największym był pokój jadalny, wysunięty ryzalitem lewym. Wchodziło się do niego z obu salonów. Lewy frontowy pseudoalkierz mieścił m.in. gabinet, ogrodowy zaś kredens i pokój gościnny. Część ryzalitową przy prawej elewacji bocznej zajmował duży pokój sypialny, oba prawe pseudoalkierze podzielone zaś były na kilka małych pomieszczeń o przeznaczeniu gospodarczym i mieszkalnym.

Na piętrze środek pałacu zajmowała klatka schodowa, przestrzeń nad westybulem – trzy małe wąskie pomieszczenia. Z nich dwa boczne przeznaczone były na gościnne, środkowe zaś ■ porte-fenêtre służyło jako przejście z klatki schodowej na balkon. Jako gościnne używane były także dwa wielkie pokoje usytuowane nad prawym i lewym odcinkiem traktu frontowego

99.
Oleszewice.
Pałac
od strony
ogrodu,
przed 1939 r.

dolnej kondygnacji, nad jadalnym i dużym sypialnym, położonym po prawej stronie. Po obu bokach tych pokoi znajdowały się jeszcze miniaturowe pokoiki umieszczone w więźbie dachowej. Z klatki schodowej na wprost wchodziło się do owalnej kaplicy, powstałej na skutek poziomego przecięcia w połowie wysokości sali balowej. Wychodzące z klatki schodowej korytarze oddzielały pokoje frontowe na piętrze od różnych składników i steychów, zajmujących tylną stronę górnej kondygnacji pałacu.

Oba salony nazwy swe zawdzięczały kolorom tapet, którymi do pierwszej wojny światowej obite były wszystkie pokoje. Na parterze pokoje reprezentacyjne i niektóre inne posiadały też piękne posadzki, układane we wzory z różnych odcieni klepek dębowych, od bardzo jasnych do czarnych. Wszędzie stały prostokątne piece z białych kafli, pochodzące z okresu przebudowy. Pokoje reprezentacyjne i część mieszkalnych wyposażone też były w kominki marmurowe, pokryte płaskorzeźbami, lub zwykłe murowane. Sufity wspierały się na fasetach, dekorowanych stiukami o motywach liści akantu, winnej latorośli i in. Z umieszczonych pośrodku sufitów rozet zwisały żyrandole, wykonane z brązu. Sala balowa wzbogacona była ponadto rozwieszonymi wokół jej ścian kinkie-

100.
Oleszewicze.
Portyk
pałacu,
przed 1939 r.

101.
Oleszewicze.
Widok
na park
z pod
portyku,
przed 1939 r.

102.
Oleszewicze.
Fragment
parku
z widokiem
na pałac,
przed 1939 r.

103.
Oleszewicze.
Kaplica
pałacowa

tami z wisiorami kryształowymi, dostosowanymi stylem do żyrandola. Poniżej faset pokoje obiegały jeszcze fryzy.

Na urządzenie ruchome pałacu składały się meble obite materiałem dostosowanym w każdym pokoju do koloru tapet, pochodzące przeważnie z połowy XIX w., nie przedstawiające więc większej wartości zabytkowej. Wyróżniały się wśród nich tylko pojedyncze sztuki starsze, jak kilka stolików mahoniowych z różnokolorowymi blatami marmurowymi, kilka sekretarzyków i lustra w stylowych ramach. Kandelabry i zegary z brązu, dwie alabastrowe wazy na posumentach, dużo figurynek z saskiej porcelany, dwa ogromne perskie dywany zaścielające posadzki w obu salonach — uzupełniały wyposażenie ruchome pałacu.

104.
Oleszewicze.
Altana
lipowa
w parku,
przed 1939 r.

105.
Oleszewicze.
Park,
przed 1939 r.

Szczególnie bogato prezentowała się kolekcja obrazów, licząca ponad sto sztuk różnej wielkości, przeważnie szkół włoskich, trochę flamandzkiej i kilka francuskich. Galerię tę zgromadził głównie Konstanty Niezabytowski. Sam przywiózł z Rzymu wiele oryginałów nie gardząc jednak także i dobrze zrobionymi kopiami różnych znakomitych mistrzów. W dużej części obrazy miały treść religijną. Do grupy tej należały więc różne *Madonny*, *Chrystus w Ogrójcu*, *Głowa Chrystusa w cierniowej koronie*, *Chrystus na krzyżu*, zawieszony w kuplicy, *Madonna z Dzieciątkiem*, kopia Guido Reniego, dwa ponoć stare obrazy przedstawiające św. Hieronima na puszcy, jak też *Algara na puszcy*, nieokreślonego pędzla. Do innej grupy należał piękny portret jakiegoś doży weneckiego, dwa krajobrazy Salvatora Rosy, uważane za oryginały, widoki Neapolu i inne. Wśród malarzy polskich wyróżniały się oryginały pędzla Januarego Suchodolskiego. Jeden z nich zatytułowany był *Parys*, drugi, namalowany na specjalne życzenie Niezabytowskiego, *Bitwa z Tatarami*. Brał w niej udział przodek twórcy kolekcji, Jakub Niezabytowski. Do grupy oryginałów należało też kilka nie sygnowanych portretów rodzinnych.

Szereg kopii wybitnych dzieł wykonał dla Konstantego Niezabytowskiego zaprzyjaźniony z nim Edward Pawłowicz. Wymienia je też w swych pamiętnikach. Były to płótna następujące: dużych rozmiarów *Wniebowzięcie* wg obrazu Bartolomea Estebana Murilla, przechowywanego w Pałacu Zimowym w Petersburgu, *Ukrzyżowanie Chrystusa* wg Filipa de Chami-

106.
Oleszewice.
Lamus
na tle
parku,
przed 1939 r.

paigne z Pałacu Luksemburskiego w Paryżu, *Madonna wśród aniołów* wg Carlo Maratty z Ermitażu, dwa wielkie obrazy marynistyczne *Burza na morzu* i *Widok nocny Odessy* wg oryginałów Iwana Ajwazowskiego, również ze zbiorów w Ermitażu, *Widok Tivoli* wg Chrystiana Wilhelma Dietricha z Akademii Petersburskiej, *Widok Neapolu z Gigante* z Pałacu Zimowego, oraz kilka mniejszych, których malarz nie precyzuje.

Przez nikogo nie zbadana i nie zinwentaryzowana biblioteka liczyła kilka tysięcy tomów, w tym sporo starych książek treści historycznej obok nowszej beletrystyki z XIX w. Archiwum, jak się wydaje, nie było zbyt bogate, ale zawierało m.in. bardzo ciekawy i cenny dla dziejów Oleszewicz inwentarz pałacu z czasów Baranowiczów. Przepadł on nie wykorzystany wraz z innymi zbiorami z czasu drugiej wojny światowej.

Pałac stał w otoczeniu starego, bardzo pięknie rozplanowanego parku z powierzchni kilkunastu hektarów. Regularny układ szpalerów i w krąg sadzonych altan lipowych dowodził, że ogród ten, choć ostatnio utrzymany w stylu angielskim, pochodził co najmniej z XVIII w., mając w założeniu swym charakter bardzo staropolski. Dzielił się on na dwie nierówne części. Jedna ciągnęła się przed pałacem. Tworzył ją głównie ogromny owalny, częściowo zadrzewiony trawnik, z obiegającą go dokoła szeroko zakreśloną drogą. Na skraju trawnika, po przeciwległej pałacowi stronie, ściśle na jego osi, stał oryginalnej budowy, trzykondygnacyjny podpiwniczony lamus. Jego część dolna,

wzniesiona na rzucie kwadratu, zbudowana była z kamienia. Miała na każdą ze ścian rozczłonkowaną trzema płycinami, naśladowymi ślepe okna, zamkniętymi ostrymi neogotyckimi lukarni. Jedna z płycin mieściła drzwi wejścio-

107.
Oleszewice.
Lamus,
przed 1939 r.

grupą drzew stał, także z kamienia murowany budynek stajni palacowej, przeznaczony dla koni wyjazdowych i wierzchowych. Posiadał on rzut wydłużonego prostokąta. W zasadzie parterowy, ■ ścianach dzielonych pionowo pilastrami i przebitych półokrągłymi otworami okiennymi, miał jednak na osi wydatny piętrowy ryzalit, zamknięty półokrągłą arkadą i takiego samego kształtu wielkim oknem. Budynek ten nakrywał gładki dach gontowy, trójspadowy nad częściami parterowymi, dwuspadowy nad ryzalitem.

Cały frontowy dziedziniec otaczał od strony zewnętrznej drogi niezbyt wysoki mur kamienny ze sztachetami. Po prawej i lewej stronie palacu i lamusa, w jednakowej od obu budowli odległości, stały dwie bramy, obie złożone z trzech murowanych i otynkowanych, szerokich prostokątnych filarów, zamkniętych półkolistymi ogzymsowanymi szczytami. Wszystkie ich boki pokrywały prostokątne płyliny. Na dwóch słupach, rozstawionych szeroko celem przepuszczenia pojazdów, wisiły kraty. Słup trzeci, ustawiony blisko środkowego, tworzył razem ■ nim furtę dla pieszych. Brama lewa służyła jako paradna wjazdowa, prawa zaś wiodła do ogrodu warzywnego i sadu owocowego. Przestrzeń przed palacem pozostawiono wolną, nie zadrzewioną, aby nie zaciemniać frontowych pokoi.

Par k rozciągający się po stronie tylnej palacu, podzielony ścieżkami na kwadratowe i prostokątne kwatery, ujęty był w ramy trzech szerokich alej. Lewa z nich, prostopadła do domu, obsadzona była lipami, prawa orzechami, zaś równoległa do palacu i zamykająca czworobok – znów bardzo sędziwymi lipami. Aleja lipowa ■ trzech miejscach rozszerzała się, tworząc z zasadzonych w krąg drzew cieniste altany. Z ogólnego rozplanowania wynikało, że dawniej musiał istnieć jeszcze krąg czwarty. Dwa skrajne z nich rosły więc na stykach z alejami prostopadłymi, dwa zaś pozostałe bliżej głównej osi palacu. Jeszcze jeden krąg starych lip zasadzony był mniej więcej pośrodku czworoboku utworzonego przez te trzy aleje i pałac. Altany lipowe i szpalery nosiły wyraźne ślady przycinania ich niegdyś na różne kształty, m.in. liter. Na kwaterach trawników rosły grupami i pojedynczo drzewa iglaste, jak świerki, modrzewie, sosny wejmutki, a z liściastych, obok najliczniejszych lip, także dęby, kasztany, klonny i inne. Bliżej palacu w malowniczych grupach porożrzucane były krzewy roślin ozdobnych oraz kłomby kwiatowe. Pod jednym z dębów, ocenianym na kilkaset lat istnienia, leżały dwa ciekawie rzeźbione glazy kamienne, przy-

108.
Oleszewice.
Spichlerz,
przed 1939 r.

109.
Oleszewice.
Stajnie,
przed 1939 r.

110.
Oleszewice.
Budynek
gospodarczy,
przed 1939 r.

we. Ponad lukami pływ obiegał budowlę wyrobioną w rynku ornament, również w stylu neogotyckim. Nad częścią murowaną znajdowała się nieco niższa i ■ mniejszym planie część środkowa, drewniana, ■ galerijką dokoła i dachem wspartym na czterech, umieszczonych w narożach, smukłych kolumnkach. Z dachu wyrastała sześcioboczna wieżyczka, zaopatrzona w prostokątne okna, nakryta sześciopoliowym daszkiem stożkowym. Służyła ona jako widokowa. Po prawej stronie gazonu, za zwartą

pominające ołtarze i z tego powodu uważane za pochodzące z czasów pogańskich. W innych częściach parku wznosiły się wysokie, dekoracyjne kolumny, ułożone również z głazów. Od obu krańców równoległej do pałacu, najdalej zasadzonej alei lipowej, wychodziła poza czworobok owalnie zakreślona szeroka ścieżka, w której zbiegało się znów kilka innych, ostrym łukiem wytyczonych drózek. Plan parku oglądany z lotu ptaka miał więc kształt przypominający tryptyk gotycki, którego oparcie stanowił pałac.

W obrębie folwarku na uwagę zasługiwały dwie olbrzymie budowle gospodarcze, obie, podobnie jak stajnia, zbudowane z wielkich kamieni polnych, połączonych zaprawą. Jedna z nich miała ścianę boczną, mieszczącą główną bramę, rozczłonkowaną pilastrami i półokrągłymi łukami. Budynek drugi, dwukondygnacyjny z opilastrowanymi narożnikami, służący jako łarnus, posiadał elewacje dłuższe podzielone za pomocą wykonanych z tynków ostrych łuków na trzy pola. Oba nakrywały wysokie, gładkie dachy dwuspadowe. Z pierwszej wojny światowej pałac oleszewicki, aczkolwiek poważnie przetrzebiony, wyszedł w zasadzie obronną

ręką. Ocalało wiele mebli, obrazy, brązy i biblioteka. W 1939 r. stracił całe swoje wewnętrzne urządzenie. Ogolocene mury stały jednak jeszcze czas jakiś, w końcu jednak rozebrane zostały do fundamentów.

111.
Oleszewice.
Jedna
z bram
wjazdowych,
przed 1939 r.

¹ Niemal cały opis Oleszewicz oparty został na informacjach dostarczonych przez ostatnich właścicieli, Irene z Niezabytowskich i Kazimierza Ronikierów.

² E. Pawłowicz, *Wspomnienia z bliska i z daleka*, Lwów 1887, s. 83, 84.

³ S. Łoza, *op. cit.*, s. 383. W tradycji rodzinnej Niezabytowskich utrzymywało się mniemanie, że architektci sprowadzeni zostali z Włoch. Może byli nimi sztukatorzy?

Opitołoki

W XVII w. Opitołoki należały do rodziny Szuksztów, która w 1635 r. ufundowała we wsi kościół katolicki. W okresie późniejszym dobra te stały się dziedzictwem Zawiszów, a następnie przez półtora wieku podzielone były na schedy Tyszkiewiczów i Zabiellów. W drugiej połowie XIX w. Zabiellowie zjednoczyli w swoim ręku obie schedy, obejmujące powierzchnię ok. 2 000 dziesięcin. Ostatnim właścicielem Opitołok był Karol Zabiello (1868 – 1937), syn Henryka z Łabunowa i Jadwigi Komar, który tam mieszkał stałe do drugiej wojny światowej¹.

Nie istnieją, niestety, dokładne przekazy, dotyczące okoliczności powstawania w Opitołokach tamtejszej pięknej neorenesansowej siedziby Zabiellów. Ze *Słownika geograficznego*² dowiadujemy się zaledwie, że przed 1886 r. istniał tam „pałacyk murowany w pięknym parku”. Dobra należały wówczas do Henryka Zabielly (1844 – 1900), rezydującego jednak

w Łabunowie. Właśnie dla Łabunowa sporządzony został w 1882 r. przez Karola Kozłowskiego projekt nowego pałacu, także w stylu neorenesansowym.

Nasuwa się przypuszczenie, iż ten sam architekt zaprojektować mógł dla tego samego właściciela pałac w obu będących jego własnością majątkach. Pałac ten zresztą, może jedynie od strony wewnętrznej miał być ok. 1900 r. przebudowany przez architekta o nie znanym nazwisku, pochodzącego z Rygi. W tym czasie na Żmudzi i ziemiach przyległych panowała bowiem moda zarówno na budowniczych, jak i majstrów, ■ nawet na materiały budowlane, jak kafle czy gotowe okna i drzwi, sprowadzane właśnie z Rygi. Projekty przebudowy wykonał zresztą sam właściciel, Karol Zabiello³.

W swej ostatecznej postaci pałac opitołocki był budowlą w zasadzie dwukondygnacyjną, wzniesioną na rzucie prostokąta, bez podmurówki. Jego znacznie niższy parter przeznaczony

bnie francuskiego pędzla, naturalnej wielkości, en face, do kolan, w owalu⁴. Wśród malowideł o innej treści właściciele Orwistowa cenili wysoko bardzo dobrą ponoć kopię *Ostatniej wieczerzy* Leonarda da Vinci (150 x 60 cm) oraz *Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus* Murilla. Zabytkową i emocjonalną wartość miał przenośny ołtarzyk z kopią *Matki Boskiej Berdyczowskiej*, koronkowej roboty, rzeźbiony w drewnie z herbem Medekszów Lis odm., wykonany w klasztorze przez tamtejszego mnicha. Sukienki *Matki Boskiej* i *Chrystusa* sporządzone były ze srebrnej, połączanej blachy. Ołtarzyk ten przywieziony został z Berdyczowa przez czterech braci Medekszów, konfederatów barskich⁵. Napoleon wprowadził Orwistowa nie odwiódł, uczynił to natomiast marszałek Michał Ney ze switą, który spędził we dworze jedną noc. Przez zapomnienie pozostawił etui z mapami, które Medeksowie przechowywali następnie z wielkim pietyzmem. Wśród pamiątek był też kielich masonski z cyrklem i kielnią. Istniała w końcu w Orwistowie biblioteka, której stan zasobów, podobnie jak w przypadku urzędzenia, ulegał zmianom. Kilkaset książek podarowali Medekszowie do Kiejdan hr. Marianowi Czapskiemu, który urządził w sobie wypożyczalnię dla okolicznego ziemiaństwa. Wśród wydawnictw było wiele ciągów różnych czasopism. Na archiwum rodzinne składały się zarówno papiery orwistowskie, jak też pochodzące z dworów w Poszumierzu i Zejmach. Do zespołu tego należał m.in. pamiętnik Stefana Franciszka Medekszy⁶.

Przed dworem rozciągał się wielki kolisty trawnik obsadzony roślinami dekoracyjnymi, przecięty w połowie szeroką ścieżką wiodącą do głównych drzwi wejściowych. Po obu bokach ganku rosły kasztany, zaś nieco dalej, po lewej stronie, grupa srebrnych świerków. Po tej samej, lewej stronie gazonu stał nie istniejący już w okresie międzywojennym budynek *lamusa* w planie szerokiego prostokąta, pochodzący z tej samej epoki co dom mieszkalny. Był on zbudowany również z modrzewia nietynkowa-

negu. Miał niewielki ganek z cienkimi kolumni-
nkami i bardzo wysoki, gładki, czterospadowy dach gontowy z dwoma kominami na obu krańcach kalenicy. W *lamusie* przechowywano m.in. wspomniane archiwum rodzinne. Nie było jednak w Orwistowie parku, ani nawet większego ogrodu spacerowego. Zachowały się tylko resztki dawnego założenia regularnego. Od frontu, za ścianą starych orzechów włoskich i krzewów bzu sporą przestrzeń zajmował prostokąt drzew i krzewów owocowych, poprzecinany równolegle i prostopadle do domu poprowadzonymi ścieżkami. W pobliżu prawego boku dworu rosły srebrne topole, a za nimi założony był niewielki ogród „francuski”. Hodowano w nim m.in. karczochy i szparagi. Od tyłu domu rozciągał się znów sad owocowy, który zamknięty był niegdyś kwadratem alci lipowych. Do 1940 r. zachowała się tylko jedna z nich, prostopadła do prawego narożnika dworu. Po lewej stronie tej części ogrodu leżały zabudowania gospodarcze.

⁴ Opis Orwistowa niemal w całości opieram na materiałach użyczonych przez dr. Stefana Burhardta, którego matka, Antonina, była córką Józefa i Adeli z Wieliczek Medekszów. Dr S. Burhardt, jako bliski krewny właściciela, przemieszczał często Orwistowie i przestudiował jego dzieje (częściowo na podstawie zachowanego archiwum).

⁵ Por.: K. Niesiecki, *op. cit.*, t. 6, Lipsk 1840, s. 569. Zyciorys Stefana Franciszka Medekszy i dwóch innych przedstawicieli rodu podaje *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Wrocław 1975, s. 365–370.

⁶ Sala jadalna znana jest z jedynej fotografii, wykonanej w początkach XX w. dla wyd.: Z. Gloger, *Budownictwo drzewne*, t. 1, Warszawa 1907, s. 337, w momencie szczególnie niekorzystnym, gdy dwór był w dzierżawie, a więc nie urządzony.

⁷ Portret Napoleona – przed znacjonalizowaniem pozostałych zabytkowych przedmiotów w początkach II wojny światowej – ekonom orwistowski Zdanowicz wywiozł z dworu, po czym ślad po nim zaginął.

⁸ Uratowany, po drugiej wojnie światowej znajdował się w posiadaniu dr. Stefana Burhardta w Toruniu.

⁹ Pamiętnik Stefana Franciszka Medekszy wydany został w 1875 r. przez W. Seredyńskiego w *Scriptores Rerum Polon.*, t. 3. Archiwum orwistowskie częściowo ocalało i po drugiej wojnie przekazane zostało przez dr. Stefana Burhardta do Archiwum PAN w Warszawie.

Parfimowce

W XIX w. Parfimowce należały do rodziny Kluczewskich h. Ozdoba. Maria Kluczeńska, wychodząc ok. 1870 r. za mąż za Aleksandra Jacurńskiego h. Sulima, wniosła ten majątek

119.
Parfimowce.
Front
dworu,
przed 1939 r.

w dom męża. Po Aleksandrze dobra odziedziczył jego syn Wacław Jacuński (1874–1916), żonaty z Heleną Wasilewską. Ostatnimi właścicielami do 1939 r. były córki Wacława Jacuńskiego, Irena, zamężna za Witoldem Boretti, oraz Maria¹. Powierzchnia Parfimowiec z solwarkiem Zajkowszczyzna wynosiła ok. 585 ha.

Kluczewscy posiadali w Parfimowcach dwór, który spalił się ok. połowy XIX w. Na jego miejscu ok. 1880 r. wzniesiony został dwór nowy. Był on drewniany, założony na planie prostokąta, kryty wysokim, dwuspadowym dachem gontowym. Przy jego środkowej, dwukondygnacyjnej części, od strony zajazdu występował portyk o sześciu kolumnach, wspierających trójkątny przyczółek. Od tyłu, na tej samej szerokości, znajdował się taras. Dom posiadał elewacje tynkowane na kolor biały.

Wnętrze dworu miało układ dwutraktowy, nieregularny, z korytarzem między traktami w skrzydle lewym, mieszkalnym. Skrzydło prawe służyło do reprezentacji. Od frontu, na prawo od przedpokoju mieścił się gabinet z jednym oknem, a za nim w amfiladzie ogromny narożny salon o powierzchni ok. 60 m². Całą szerokość przedpokoju i gabinetu zajmował usytuowany od strony ogrodu kwadratowy pokój jadalny, zaś w rogu prawego skrzydła, w tym samym trakcie, mieścił się salon mały. Tylko w salonie dużym posadzka ułożona była z parkietu, inne pokoje miały podłogi zwykłe, lakierowane. Natomiast we wszystkich pokojach „paradnych” drzwi wykonane były z drze-

wa palisandrowego, politurowane. Dom ogrzewały piece z białych kafli. Z tego samego materiału był też kominek umieszczony w pokoju stołowym. Ani zabytkowego urządzenia, ani cenniejszych dzieł sztuki w okresie międzywojennym Parfimowce nie posiadały.

Po lewej stronie domu stała, pochodząca z poprzedniego zespołu, drewniana oficyna z dwoma kolumnowymi ganeczkami, a w pobliżu lewego skrzydła, od tyłu dworu, zabytkowy łamus oraz wędzarnia. Równolegle z oficyną, nieco dalej od domu, usytuowana była oranżeria. Przed dworem rozciągał się okrągły gazon otoczony żywopłotem ze spirai. Środek gazonu zajmował klomb kwiatowy. Dom, oficynę i inne budowle otaczały stare drzewa, w tym klony i lipy, których wiek określano na 200 lat. Najbliżej zabudowań mieszkalnych rosły krzewy ozdobne ze szpalerem bzów. Brama wjazdowa, zawieszona na dwóch murowanych słupach, znajdowała się po prawej stronie domu. Naprzeciw portyku dworu, za gazonem i grupą drzew, leżał ogród warzywno-owocowy i stawy. Jeden z nich posiadał wysepkę z klombem i amorkiem. Tę część ogrodu przecinały również regularne aleje świerkowe, leszczynowa, obsadzona strzyżonymi grabami, oraz tzw. „tunel”, czyli droga obrzeżona wierzbnami.

¹ Wszystkie dane dotyczące dworu pochodzą od córki ostatniego właściciela, Wandy z Jacuńskich Mikoszewskiej.

cznie i otrzymać również dach gładki, dwuspadowy, podobnie jak trójosiowe parterowe łączniki. Zarówno zrealizowane lewe skrzydło boczne, jak i łącznik otrzymały wystrój elewacji bogatszy od członu środkowego. Uwidoczniło się to zarówno w naczółkach nadokiennych, jak też w znacznie szerszym, częściowo profilowanym, częściowo kroksztynowym gzymsie wieńczącym. Jest też rzeczą mało zrozumiałą, dlaczego dwukolumnowy portyk, zamknięty ćwierćkolistym frontonem, umieszczony został nie na osi głównej korpusu środkowego, lecz na skrajnej prawej łącznika. Jak wyglądała elewacja ogrodowa nie wiadomo. Ani człon prawy dwo-

ru, ani łącznik nie doczekały się realizacji. Na temat wnętrza brak jakichkolwiek danych. Otaczający dwór park krajobrazowy określa Rouba w swym przewodniku jako „prześliczny”⁴, co w pełni usprawiedliwiała założenie go nad malowniczą Wilią.

¹ Jedyną nieco obszerniejszą wzmiankę na temat nadwilejskich Ponar zamieścił *Słownik geograficzny*, t. 8, Warszawa 1887, s. 763.

² *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 178.

³ Potwierdza to Bolesław Korewa, który znalazł Ponary z autopsji.

⁴ Por.: N. Rouba, *op. cit.*, wyd. 3, Wilno [b.r.], s. 152.

Poniemuń

Dobra Poniemuń leżały nad Niemnem, w okolicy Grodna, w kierunku południowo-wschodnim od miasta, przy drodze do Skidla. Na temat dziejów tej miejscowości istniało kilka wersji. Według jednej z nich, opartej na miejscowej tradycji, stał tam niegdyś „starożytny” zameczek. Nie zachowały się wszakże po nim żadne ślady. Do 1939 r. przetrwał natomiast zbudowany dla króla Stanisława Augusta pałacyk myśliwski, jeden z trzech powstałych w tym samym czasie w pobliżu Grodna. Pałacyk ten, czy raczej może willa, wzniesiony miał być według projektu Józefa Sacco¹.

W pierwszej połowie XIX w. i w początkach drugiej Poniemuń należał do Romana Lachnickiego, marszałka grodzieńskiego w latach 1854–1860, żonatego z N.(?) Szuszkiewiczówną. Był on synem Antoniego (1756–1819), członka Rady Narodowej Wielkiego Ks. Litewskiego w 1794 r. i prezydenta miasta Wilna. Córką Romana Lachnickiego, Weronika, wychodząc za mąż za Jana Niemcewicza, także późniejszego marszałka guberni grodzieńskiej, otrzymała Poniemuń jako swój posag. Od ich – zapewne – spadkobierców pod koniec XIX w. kupił Poniemuń Jadwiga z ks. Druckich-Lubeckich Bychowcowa (zm. ok. 1905). Po śmierci Jadwigi Bychowcowej, te stosunkowo niewielkie wówczas dobra, zajmujące powierzchnię tylko 131 dziesięcin, przypadły jej bratu ks. Władysławowi Druckiemu-Lubeckiemu (1864–1913), posiadającemu także Szczuczyn, Czerłonegę i Stanisławów. Ostatnią

właścicielką Poniemunia grodzieńskiego była jego córka Janina, zamężna za Karolem Skórzkim-Ogińskim².

Wybudowany dla Stanisława Augusta pałacyk wyglądem swym różnił się bardzo od powstałych w tym samym czasie pałaców w Augustówku i Stanisławowie. Nasuwa się więc pytanie, czy ten sam przypuszczalnie architekt zaprojektował celowo trzeci pałacyk jako budowlę zupełnie odmienną, czy też raczej został on w ciągu XIX w. gruntownie przebudowany. Wzniesiony na wysokim, dość stromo opadającym brzegu Niemna, otrzymał on rzut przypominający kształtem literę „T”. Jego korpus główny ustawiony został prostopadłe do biegu rzeki, korpus zaś drugi – równoległy do niego. Oba posiadały tylko jedną, znacznej wysokości kondygnację. Na skutek spadku terenu jedna strona budynku od podjazdu nie miała podmurówki, podczas gdy druga, zwrócona w stronę Niemna, stała na wysokich, częściowo nawet mieszkalnych suterrenach.

Pięcioosiowa dłuższa elewacja korpusu głównego, reprezentacyjnego, którą można określić jako frontową, na trzech osiach środkowych zaakcentowana została półkolistym ryzalitem, dzielonym pionowo sześcioma gładkimi pilastrami o głowicach korynckich. Cztery z nich występowały parami, dwa pozostałe pojedynczo. Boki krótsze tego skrzydła na całej niemal jego szerokości otrzymały identyczne portyki z czterema, w jednakowej odległości ustawionymi, także gładkimi kolumnami i kapitelami

142.
Ponieważ.
Widok
ogólny.
Ryś.
N. Orda,
ok. 1870 r.

143.
Ponieważ.
Widok
ogólny,
po 1920 r.

144.
Poniewuż. Pałac od frontu, przed 1939 r.

145.
Poniewuż. Pałac od strony podjazdu, przed 1939 r.

146.
Poniewuż. Pałac od strony ogrodu, przed 1939 r.

również korynckimi. Podczas gdy kolumny portyku wejściowego opierały się na niskich bazach, ustawionych niemal na poziomie otaczającego gruntu, kolumny portyku ogrodowego stały na wysokiej podmurówce, tworzącej taras. Partie boczne korpusu głównego kryte były niskim dachem czterospadowym o połaciach lekko wklęsłych. Dachy jeszcze bardziej spłaszczone, „orientalizujące” otrzymały też oba portyki. Część ryzalitową nakryto natomiast dachem w postaci zmniejszającego się ku górze bębna. Wyrastała z niego wysoka galeria złożona z czterech kolumn, nakryta kopułką, zwieńczoną żeliwną iglicą. Głorietę, przeznaczoną do podziwiania wspaniałego krajobrazu, otaczała w części dolnej drewniana balustrada, w górnej ażurowa opaska. Prostopadłe do reprezentacyjnego skrzydła tylne o trzech zaledwie szeroko rozstawionych osiach, przeznaczone na mieszkania, miało dach gładki, trójspadowy. Wszystkie elewacje pokrywały tynki gładkie, szeroko żłobkowane, bez wydatniejszych dekoracji.

Do pałacyku prowadziły dwa wejścia. Jedno znajdowało się pod lewym portykiem, drugie pośrodku skrzydła prostopadłego. Wnętrze o układzie nieregularnym, liczące kilkanaście pokoi, nie jest dokładnie znane. W części reprezentacyjnej najciekawszy kształt miała sala wysunięta ryzalitem. Ponieważ w ciągu ostatnich dziesięcioleci pałac zamieszkały był prawie wyłącznie przez administratorów, nie posiadał już żadnych przedmiotów zabytkowych.

Z racji swego naturalnego położenia park w Poniewużu należał do najpiękniejszych w Grodzieńszczyźnie. Założony na wysokim, stromym brzegu Niemna, miał charakter wybitnie krajobrazowy. Rozciągnięty zgodnie z korytem rzeki, dzielił się na dwie części: górną, równinną, i dolną, urwistym zboczem opadającą ku rzece. Przez środek parku, niemal na krawędzi jaru, biegła szeroka droga wjazdowa, podchodząca pod oba wejścia budowli. Po obu bokach głównej drogi wjazdowej rosły grupami lub pojedynczo ogromne stare drzewa z rozłożystymi konarami, głównie liściaste, w tym lipy, klony, buki, białodrzewy, topole nadwiślańskie. Poniżej pałacyku, na sztucznie splantowanym tarasie ziemnym, stała oficyna o rzucie prostokąta, z jednej strony parterowa, z drugiej piętrowa, nakryta wysokim, gładkim dachem czterospadowym. Za czasów Lachnickich i Niemcewiczów przylegały do niej ogromne oranżerie. Poniżej nich oraz tylnego skrzydła pałacu rozciągała się w kotlinie część parku utrzymana w stanie najbardziej naturalnym, z drzewostanem mie-

szanym, liściasto-iglastym. Zarówno część płaską, jak założoną na skłonie wzgórza przecinały liczne ścieżki i alejki spacerowe, niejednokrotnie niemal stromo wiodące ku rzece. Z tarasu pod ogrodowym portykiem schody wiodły ku oranżeriom i dalej ku rzece. Z okien pałacyku i tarasu rozpościerał się wspaniały, niczym nie

przesłonięty widok na Niemen i brzeg zaniemieński.

* M. Kościółkowski, *op. cit.*, t. 1, s. 430.

* Od Janiny Skórzewskiej-Ogińskiej pochodzą niektóre informacje dotyczące pałacu.

Rudawa

Wraz z sąsiednią Brzostowicą dobra Rudawa nadane zostały w 1501 r. przez króla Aleksandra Jagiellończyka wojewodzie nowogrodzkiemu, Aleksandrowi Chodkiewiczowi¹. W posiadaniu Chodkiewiczów pozostawała ona w ciągu niemal dwóch stuleci. Anna Chodkiewiczówna, wychodząc za mąż za Jana Jerzego Mniszcha, wojewodę wołyńskiego (zm. w 1693), wniosła ten majątek w dom mężowski. Następnie, znów jako wiano Józefy Arnelii Mniszchówny (zm. w 1798), żony Stanisława Szczęsnego Potockiego, wojewody ruskiego (1753–1806), Rudawa przeszła do Potockich, a jako posag jego z kolei córki Ludwiki (1778–1849), żony Józefa Kossakowskiego, znalazła się w posiadaniu Kossakowskich. Wkrótce jednak córka Ludwiki z Potockich Kossakowskiej – Józefa, poślubiwszy Leona Potockiego (1799–1864), znanego publicystę i pamiętnikarza, wniosła Rudawę znów w dom Potockich. Ponieważ Leon Potocki miał także jedną tylko córkę Jadwigę, żonę Szymona bar. Brunnow h. Trzy Belki (zm. w 1878), uczestnika powstania 1831 r., Rudawa na okres dwóch pokoleń dostała się jego rodzinie. Po Szymonie dobra rudawskie odziedziczył starszy z jego dwóch synów, Stanisław (1859–1941), żonaty z Janiną bar. Taube (1865–1943). Był on do 1939 r. ostatnim właścicielem Rudawy. Po nim, znów po kądzie-li, majątek przejść miał na jego córkę Irenę (ur. 21.4.1899), zamężną za Włodzimierzem de Viron.

Ani za czasów Chodkiewiczów, ani Mniszchów, Rudawa nie miała żadnej rezydencji, gdyż należała do większego kompleksu dóbr. Jakiś nie znany bliżej drewniany dwór, rozebrany w drugiej połowie XIX w., wybudowany został dopiero przez Kossakowskich. Piękną siedzibę urządził natomiast w Rudawie Leon Potocki, budując tam tuż przed 1831 r. klasycystyczny pałacyk, wykończony ostatecznie

w osiemdziesiątych latach XIX w. Po upadku powstania styczniowego, w którym brał on udział razem ze swym przyszłym zięciem Brunnowem, Leon Potocki opuścił bowiem Rudawę na czas dłuższy. Na stałe zamieszkali w niej dopiero Brunnowowie.

Pałacyk Leona Potockiego był budowlą murywaną, jedenastoosiową, w pięcioosiowej części środkowej zaznaczonej płytkim ryzalitem piętrową, zaś po bokach parterową, wzniesioną na nieznacznej podmurówce. Przy piętrowej części domu od strony podjazdu znajdował się płytki portyk o czterech żłobkowanych kolumnach z masywnymi głowicami, nawiązującymi do stylu korynckiego. Kolumny portyku dźwigały nieco ciężkie belkowanie, pokryte szerokim fryzem, oraz niewielki, otoczony żeliwną balustradą balkon. Podobny portyk, ale z kolumnami ustawionymi lekkim łukiem i z nieco większym balkonem, występował również w elewacji tylnej. Wszystkie elewacje miały ściany bogato rozczłonkowane gzymsami, obramieniami okiennymi i drzwiowymi, górą zaś pod gzymsem podokapowym z kroksztynami cały dom obiegał szeroki fryz, identyczny jak w zwieńczeniu obu portyków. Środkową część pałacyku nakrywał gładki dach czterospadowy, zaś oba skrzydła parterowe – dach trójpołaciowy.

Architektura wewnątrz przedstawiała się stosunkowo skromnie. Tylko w trzech pokojach, tj. w salonie, umieszczonym na wprost wejściowego hallu, bibliotece i pokoju stołowym sufity posiadały sztukaterie. W salonie wisiał ponadto duży żyrandol z brązu i w tym samym stylu kinkiety na ścianach. We wszystkich pokojach znajdowały się posadzki parkietowe układane w desenie. W przeciwieństwie do skromnej architektury wewnątrz, ich wyposażenie ruchome przedstawiało się niezwykle bogato.

147.
Rudawa.
Front
dworu,
przed 1914 r.

Niestety, znane jest ono tylko bardzo ogólnikowo². Według tych fragmentarycznych danych, wśród stylowych mebli znajdowało się wiele osiemnastowiecznych z pięknymi inkrustacjami. Niektóre z nich pochodzić miały z Tulczyńska. W zasobnej galerii obrazów były m.in. płótna szkół włoskiej i flamandzkiej, a z dzieł artystów polskich — głównie portrety rodziny Potockich pędzla Bacciarellego, Grassiego i Lampiego. Pracą ostatniego z wymienionych malarzy miała być też podobizna gen. Józefa Antoniego Kossakowskiego. Natomiast nie wiadomo, komu należało przypisać autorstwo przechowywanego również w Rudawie portretu łowczyni, Ludwiki z Potockich Kossakowskiej ani też dużego obrazu przedstawiającego Marię Magdalenę. Z innych dzieł sztuki posiadali Brunnowowie zbiór zabytkowych brązów w postaci kinkietów, lichtarzy, kandelabrow i in. Bogatą i cenną była również biblioteka licząca kilka tysięcy tomów, zebrana głównie przez Leona Potockiego i systematycznie przez następnych właścicieli uzupełniana. Poza tym przechowywano we dworze archiwum rodzinne z dokumentami sięgającymi kilku stuleci wstecz.

W czasie pierwszej wojny światowej, podczas nieobecności właścicieli, którzy przebywali w Szwajcarii, stacjonujący w Rudawie w 1915 r. jakiś wyższy oficer rosyjski większość cennych dzieł sztuki i mebli wywiózł w głąb Rosji. Dla zatarcia śladów pałac został spalony. W okresie międzywojennym istniały już tylko nikiel po nim ślady. Część obrazów, która ocalała dzięki schowaniu ich przez służbę i administrację majątku, przeniesiona została po wojnie

do warszawskiego mieszkania i tam przepadła w czasie powstania (1944). Resztki dawnej galerii, które ozdobiły ściany przerobionej w okresie międzywojennym na nowy dom mieszkalny starej oficyny, zostały rozgrabione czy zniszczone jesienią 1939 r.

Założony także przez Leona Potockiego park rudawski zajmował powierzchnię ok. 8 ■. Ponieważ znajdował się na terenie podmokłym i torfiastym, był trudny do konserwacji. Były dwie sadzawki i stawy rybne, w kierunku których ogród opadał łagodnymi, sztucznie usypanymi od tyłu domu tarasami. System nawodnienia łączył się ściśle z przepływającą przez park malowniczymi zakolami rzeką Świsłocz. Drzewa, z przewagą klonów, lip, buków i dębów, rosły grupowo lub pojedynczo. Szczególny podziw budziły dwie lipy. Według tradycji, jedna z nich miała być zasadzona późną jesienią 1505 r. przez Jana Karola Chodkiewicza, ówczesnego właściciela Rudawy. Około 1914 r. obwód pnia tego drzewa u dołu wynosił 10,5 m.

Rosnąca obok niej druga lipa miała w obwodzie 7 m. Były też w obrębie ogrodu cieniste aleje wysadzone świerkami, zaś od szerokiej bramy wjazdowej z murowanymi filarami ku kolumnom portyku wiodła piękna aleja kasztanowa.

¹ G. Manteuffel, *Pamiętnikowa lipa chodkiewiczowska*, „Ziemia” 1910, nr 50, s. 788—789.

² Por.: M. Chwałewik, *Żenoty polskie* t. 2, Warszawa 1927, s. 161. Zasadniczych, choć niepełnych informacji ■ temat Rudawy udzieliła też córka ostatnich właścicieli — Irena z Brunnowów de Virion.

Stanisławów

Stanisławów leży w odległości 11 km od Niemna, w najbliższej okolicy Grodna, skąd do dworu wiodła piękna aleja, wysadzana starymi lipami. Dzieje tej podmiejskiej rezydencji niewiele są znane. Według miejscowych przekazów, swą inaczej poprzednio brzmiącą nazwę, podobnie jak znajdujący się na przeciwległym brzegu Augustówek, zawdzięczał Stanisławów ostatniemu monarsze Polski przedrozbiorowej. Obie te majątności były częścią dóbr królewskich, zostały więc po rozbiorach skonfiskowane i nadane osobom prywatnym. Około połowy XIX w. Stanisławów kupili Drucy-Lubeccy którzy mając większe siedziby, jak Szczuczyn i Czerlona, nigdy dłużej w Stanisławowie nie przebywali. Na przełomie XIX i XX w. dobra te, zajmujące wówczas wraz z folwarkiem Druck powierzchnię 2229 dziesięcin¹, należały do ks. Władysława Druckiego-Lubeckiego (1864–1913), żonatego z Marią Zamoyską,

a w okresie międzywojennym (do 1939) – do ich syna Jana (ur. w 1898), mieszkającego najczęściej w Teresinie pod Warszawą.

Podobnie jak w Augustówku, także i w Stanisławowie podskarbi nadw. litewski Antoni Tyzenhauz (1733–1785) wznosił dla króla Stanisława Augusta pałacyk określany jako „myśliwski”, przeznaczony więc jedynie na krótkie pobyty monarchy. Projekt tego pałacyku przypisuje Stanisław Kościółkowski słynnemu wówczas w ziemi grodzieńskiej architektowi ■ Werony, „Baudyryktorowi” podskarbiego, majorowi Józefowi Sacco². Nasuwa się pytanie, w jakim celu Tyzenhauz wznosił oba pałacyki w tak bliskiej od siebie odległości. I to tym bardziej, że w pobliżu stanął jeszcze trzeci pałacyk o podobnym przeznaczeniu, w Ponieuniu. Sprawę dwóch pierwszych rozwiązuje może miejscowa legenda, według której pałacyki w Augustówku i Stanisławowie wzniesione

148.
Stanisławów.
Pałac
i oficyny
od strony
podjazdu.
Rys. N. Orda,
ok. 1870 r.

149.
Stanisławów.
Pałac
od frontu,
ok. 1914 r.

150.
Stanisławów.
Pałac
od strony
podjazdki,
ok. 1914 r.

151.
Stanisławów.
Ryzalit
frontowy
pałacu,
ok. 1914 r.

zostały nie dla samego króla, lecz dla dwóch jego faworyt. Aby się te panie ze sobą nie pokłóciły, przedzielił je rzeką³.

Pałacyk w Stanisławowie był budowlą parterową na rzucie prostokąta, w trójosiowej części środkowej podniesioną o jeszcze jedną, wyższą od dolnej kondygnację, nakrytą gładkim dachem dwuspadowym. W części środkowej elewacji frontowej pałacyku występował ryzalit o zaokrąglonych naczółkach, rozczłonkowany płycinami i pilastrami, na parterze toskańskimi, na piętrze korynckimi. Przylegał do niego głęboki portyk o trzech arkadach od frontu i dwóch znacznie szerszych po bokach, tworzących kryty zajazd. Portyk dźwigał obszerny balkon z karnienną balustradą. Drzwi wejściowe oraz dwa okna po bokach dolnej kondygnacji ryzalitu otrzymały zamknięcie półkoliste, zaś porte-fenêtre i okna górnej kondygnacji – kształt prostokątny. Jako elementy dekoracyjne na piętrze ryzalitu występowały naczółki nadokienne, ćwierćkoliste na osi, trójkątne zaś nad oknami bocznymi. Wystrój ryzalitu frontowego uzupełniały skromne girlandy kwiatowe, umieszczone w płaszczyznach pomiędzy kapitelami pilastrów. Ryzalit wieńczył mocno profilowany gzyms. W ścietym poziomo, ogzymbowanym i zakończonym ścianką attykową frontonie znajdowała się prostokątna płycina, przeznaczona na napis lub herby⁴. Osie skrajne elewacji frontowej wyodrębnione zostały za pomocą szerokich, wyrobionych z tynku pasów i półkolistego zamknięcia okien, podobnie jak w przypadku dolnej kondygnacji środkowego ryzalitu. Pozostałe okna, złożone z ośmiu kwadratowych tafel, miały kształt prostokątny. Odcinki parterowe elewacji frontowej, prócz bardzo skromnych obramień okiennych, nie miały żadnych innych dekoracji. Jedynie pod okapem biegła wąska opaska.

Identycznie jak od frontu wyglądały partie boczne pałacyku także i w jego elewacji ogrodowej. Tylko piętrowy ryzalit wybrzuszony tu został półkoliście. Podobnego kształtu zamknięcie otrzymały też wszystkie otwory okienne i drzwiowe w obu kondygnacjach ryzalitu. Okna kondygnacji górnej, oddzielonej od dolnej szerokim profilowanym gzymsiem, zwieńczone zostały ponadto sztukateriami. Wybrzuszenie ryzalitu ogrodowego zamykała wysoka, także półkoliście wygięta ścianka attykowa z ćwierćkolistym zwieńczeniem na osi, dzielona poziomo trzema płycinami. W polu płyciny środkowej, na okrągłej tarczy, widniały splecione ze sobą, złożone niegdyś inicjały SAR (Stanislaus Augustus Rex), a nad nimi królewska korona.

Wnętrze pałacyku, w ciągu stu pięćdziesię-

152.
Stanisławów.
Ryzalit
ogrodowy
pałacu,
po 1920 r.

ciu lat zamieszkałego prawie wyłącznie przez zmieniających się administratorów, miało układ regularny, dwutraktowy, dzielony biegnącym przez środek korytarzem. Oba trakty ulegały z pewnością różnym przeróbkom, w okresie międzywojennym nie wykazywało więc żadnych cech zabytkowych. Resztki ich zachowała tylko obszerna sień, w której przetrwały dwa umieszczone w narożach kominki z czarnego marmuru, oraz dwukondygnacyjnej wysokości sala balowa usytuowana przy ogrodowym ryzalicie, wyposażona niegdyś w piękną, wzorzystą posadzkę. Zniszczyli ją dopiero kozacy w czasie pierwszej wojny światowej. Do 1939 r. istniały też ślady sztukaterii na suficie. Fragmenty malowideł ściennych ze scenami mitologicznymi widoczne też jeszcze były w sali mieszczącej się bezpośrednio nad sienią, być może niegdyś teatralnej. Wejście do niej znajdowało się w przylegającej do sieni z prawej strony klatce schodowej.

Po obu stronach obszernego, obsadzonego krzewami bzu kolistego gazonu stały dwie identycznym wyglądem sześciosiowe, parterowe oficyny, obie kryte bardzo wysokim, gładkim czterospadowym dachem gontowym. Na wprost pałacu, u wylotu alei lipowej prowadzącej z Grodna, w murku okalającym zabudowania gospodarcze mieściła się główna brama wjazdowa. Właściwy, niezbyt zresztą rozległy park o powierzchni ok. 3 ha ciągnął się od tyłu pałacyku. Z czasów Stanisława Augusta do 1939 r. przetrwały w ogrodzie tylko stare, rosnące blisko domu lipy. Z tamtego też okresu

pochodzić mogli jeszcze i wijący się zakrętami szpaler grabowy, który musiał być dawniej strzyżony, tzw. „labirynt”, jak też trochę innych drzew, głównie liściastych⁴.

¹ *Słownik geograficzny*, t. 15, cz. 2, Warszawa 1902, s. 617.

² S. Kościółkowski, *op. cit.*, t. 1, Londyn 1970, s. 440.

³ Informacje dotyczące Stanisławowa z okresu międzywojennego pochodzą od żony administratora majątku, Ireny Smolkowej.

⁴ Pałacyk przetrwał w dobrym stanie drugą wojnę światową. Później nad obydwiema częściami parterowymi nadbudowane zostało piętro.

Starzynki

Według przekazów rodzinnych Buttowt-Andrzejkowiczów h. Gryf, Starzynki już za czasów pogańskich miały być ich gniazdem rodowym, przekazywanym z pokolenia na pokolenie, zawsze w linii męskiej. Do 1931 r. właścicielem tych dóbr był Michał Buttowt-Andrzejkowicz, syn Władysława i Benningsenówny, prawnuk Michała, gubernatora grodzieńskiego. Mając tylko jedną córkę Jadwigę, proponował on nabycie Starzynek przez któregoś z kuzynów, aby nadal pozostały w rodzinie. Ponieważ po pierwszej wojnie światowej majątek był zrujnowany i wymagał dużych wkła-

dów, nikt z żyjących wówczas Andrzejkowiczów nie był w stanie go kupić. Wobec tego, po śmierci Michała, jako posag Jadwigi Buttowt-Andrzejkowiczówny, przeszły Starzynki na nią i na jej męża N. Mackiewicza. Byli oni właścicielami tych dóbr do września 1939 r.¹

Wzniesiony przypuszczalnie w drugiej połowie XVIII w. dwór w Starzynkach był budowlą drewnianą, parterową, dziewięcioosiową, krytą bardzo wysokim, gładkim, czterospadowym dachem gontowym. Od strony podjazdu miał portyk z czterech w jednakowej odległości ustawionych kolumnach toskańskich, zamknię-

153.
Starzynki.
Dwór
od strony
podjazdu.
Rys. N.Orda

154.
Starzynki.
Dwór
od frontu,
przed 1914 r.

ry wielkim, trójkątnym oszalowanym poziomo deskami szczytem. Pośrodku szczytu, w wyrzeźbionym owalnym wiencu umieszczony był herb Andrzejkowiczów. Kolumny, belkowanie, drzwi wejściowe oraz ramy okienne dworu utrzymane były w kolorze białym, podczas gdy ściany zewnętrzne i okiennice zachowały szarą barwę starego drewna. Pod portykiem mieścił się taras, na który wchodziło się po kilku stopniach. Do 1914 r. dwór urządzony był zabytkowymi meblami i posiadał wiele pamiątek rodzinnych.

W tym samym stylu co główny dom miesz-

kalny utrzymana była także oficyna, usytuowana po lewej stronie rozległego, kolistego gazonu z klombem kwiatowym pośrodku. Wejście do niej poprzedzał również portyk o dwóch parach kolumnienek.

Obie budowle stały wśród kilkuhektarowego parku krajobrazowego ■ zróżnicowanym drzewostanie. W pobliżu domu rosły stare kasztany, lipy i klony, a od tyłu także kilka strzelistych świerków.

¹ Informacje Zofii z Andrzejkowiczów Jastrzębskiej.

Szałtupie

Dobra Szaltupie, leżące przy traktach Kowno – Olita, w odległości 10 km od miasteczka Preny, wraz z oddalonym od dworu ■ 5 km folwarkiem i stawem rybnym, przed reformą rolną obejmowały powierzchnię ok. 560 ha. W XVIII i w pierwszej połowie XIX w. majątek ten wchodził w skład dominium Islauz, dziedzictwa Pusłowskich, lecz w ciągu stu lat bez przerwy znajdował się w dzierżawie rodziny Szuksztów h. Pobóg. W 1868 r., powróciwszy z zesłania do Konguru, kupił Szaltupie Emil Gieysztor. Znajdowały się one bowiem po lewej stronie Niemna, już w granicach Królestwa Polskiego, gdzie byli powstańcy mogli się osiedlać. Na terenach prawobrzeżnych rzeki, wcielonych bezpośrednio do Rosji, praw takich nie mieli¹.

Gniazdem rodzinnym Emila Gieyszтора były Zabeliszki k. Kiejdan z szeregiem folwarków o łącznej powierzchni około 1500 dziesięcin ziemi. Po powstaniu styczniowym, przez ojca jego, Stefana Gieyszтора (1801 – 1870), żonatego z Józefą z Oskierków, musiały być jednak sprzedane za jedną czwartą rzeczywistej wartości. Właściciele zostali aresztowani i skazani również na wygnanie do Cywilska². Inną

stawa Polskiego, gdzie byli powstańcy mogli się osiedlać. Na terenach prawobrzeżnych rzeki, wcielonych bezpośrednio do Rosji, praw takich nie mieli¹.

155.
Szaltupie.
Dwór
od frontu,
przed 1939 r.

siedzibą Gieysztorów, zaangażowanych w obu powstaniach XIX w., odziedziczoną przez autora znanych pamiętników, Jakuba Gieysztora (1827 – 1897), syna Stanisława i Leokadii z Zawiszów, żonatego najpierw z najmłodszą siostrą matki, Teklą Zawiszanką, a po raz drugi z Heleną z Eysymontów, był Ignacogród z większą

rezydencją, otrzymany w spadku po Zawiszach. Znajdował się tam nie znany w żadnych opisów dwór, wybudowany zapewne w końcu XVIII w. przez Ignacego Zawiszę, dziada po kądzieli i po żonie Jakuba Gieysztora. Zasluguje na uwagę fakt, że osobny budynek w zespole dworskim z napisem „NAUCE” przeznaczony

156.
Szaltupie.
Świron
dworski,
przed 1939 r.

157.
Szukle.
Widok
ogólny
dworu.
Wg
fotografii
rys. S. Rodzi-
szewski

żonaty z ks. Heleną Lubomirską, siostrą regenta Zdzisława.

Przekazawszy synowi Wiktorowi Szukle na siedzibę, Wincenty Gawroński wybudował tam dla niego nowy pałac. Znacznie wcześniej istniał wprawdzie w Szuklach wzniesiony przez Krzyżaków zamek, pozostały po nim jednak tylko niktłe ruiny. Nowy pałac stanął właśnie na fundamentach tego pokrzyżackiego zamku. Z dawnej budowli pozostawiono tylko w części środkowej sklepioną sień o potężnych murach, a na jednym z krańców dawną kaplicę, nad którą nadbudowano wieżę. Nad częścią wschodnią Wiktor Gawroński dodał jeszcze piętro. Wykończony w ten sposób dom nie miał żadnego stylu. Był to budynek z wysokim parterem i równie wysokimi strychami, kryty dachem dwuspadowym. Pośrodku jednokondygnacyjnej elewacji frontowej pałacu występowała wspomniana sień, na końcu prawego skrzydła dwupiętrowa, kwadratowa ciężka wieża, zaś po lewej stronie część piętrowa. Od tyłu monotonię długiego, pozbawionego jakichkolwiek osobliwości architektonicznych budynku przerywała jedynie dodana później weranda. Niemal cały pałac obrosnięty był pnącymi roślinami.

Nie reprezentujący większych wartości architektonicznych pałac nie zasługiwałby na uwagę, gdyby nie fakt, że w ciągu stu lat zgromadzono w jego wnętrzu wiele dzieł sztuki i pa-

miątek rodzinnych. Wśród nich znalazło się również pochodzące z Pojezierz archiwum z aktem nadania tych dóbr przez króla Kazimierza Jagiellończyka Michałowi Glińskiemu. Archiwum zawierało ponadto wiele innych nudań i przywilejów późniejszych monarchów polskich, aż do ostatnich. Wśród zbiorów rękopiśmiennych znajdowały się też w Szuklach m.in. dwa manuskrypty pamiętnikarskie z XVII w., księga rachunków domowych Anny Jagiellonki, część archiwum klasztoru Cystersów w Łądzie, złożona z kilkunastu pergaminów z XIII w., i in. Nad sienią wejściową mieściła się tzw. „stara biblioteka”, licząca ok. 8 000 tomów, przeważnie edycji sprzed 1800 r., niewiadomego pochodzenia. Był duży zbiór wydań francuskich z XVIII w., a z literatury polskiej większość edycji z wieków XVI i XVII, w tym *Biblia* Jakuba Wujka, Szymona Budnego i Radziwiłłowska. W gabinecie pana domu ulokowana była biblioteka nowoczesna, głównie z zakresu historii, historii sztuki i numizmatyki. Tam także przechowywano albumy fotograficzne ze zdjęciami arcydzieł wszystkich europejskich galerii. W oddzielnej szafce mieściła się kolekcja polskich medali, jedna z największych ponoć w Polsce.

W sali jadalnej, powyżej dębowej boazerii biegła półka, na której stały polskie herbowe puchary kryształowe z XVII i XVIII w. Na

ścianach powyżej wisiała porcelana polska z XVIII w., a między oknami wielka martwa natura Caspara Netschera. Z cenniejszych malowideł znajdowała się jeszcze kolekcja obrazów szkół północno-europejskich, złożona z ok. 10 sztuk, w tym dzieła Davida (?) Teniersa, Jacoba (?) Ruisdaela, Caspara Netschera i in. Osobną grupę tworzyły portrety, w tym Maksymiliana Gawrońskiego i jego żony pędzla Jana Chrzyciela Lampiego st., oraz grupowy przedstawiający Wiktora Gawrońskiego z żoną Józefą z Godlewskich i dziećmi, a także pojedynczy ich córki Józefy, późniejszej Kazimierzowej Krasieńskiej – oba pędzla Franciszka Xawerego Winterhaltera. Malarstwo polskie reprezentowane było przez następujące płótna: *Powrót Napoleona z Moskwy* Józefa Brandta, *Wesele krakowskie* Juliusza Kossaka i kilka obrazów myśliwskich Juliana Fałata. Była też kolekcja sztychów, w tym Jeremiasa Falcka i Wilhelma Hondiusa. W końcu cenną pozycję w zbiorach

Gawrońskich stanowiły stare makaty oraz zbiór pasów słuckich. Urządzenie pałacu składało się z mebli nowszych, dziewiętnastowiecznych, ■ wyjątkiem salonu „wielkiego”, gdzie znajdował się komplet mebli w stylu Ludwika XV z epoki.

Pałac stał wśród starego, rozległego parku angielskiego, przez który ukośnie przepływała rzeczka Szyrwinta. W obrębie parku leżały też dwa dekoracyjne stawy, z których jeden, mniejszy, położony był w najdalszej części ogromnego okrągłego gazonu, założonego przed domem. Połowę gazonu od strony podjazdu okalały łańcuchy, umocowane na potężnych granitowych blokach. Szukle zostały zbombardowane i spalone z całą zawartością pałacu przez Niemców w 1914 r.

¹ Wszystkie informacje pochodzą od syna ostatniego właściciela Szukli – Jana Gawrońskiego.

Świack

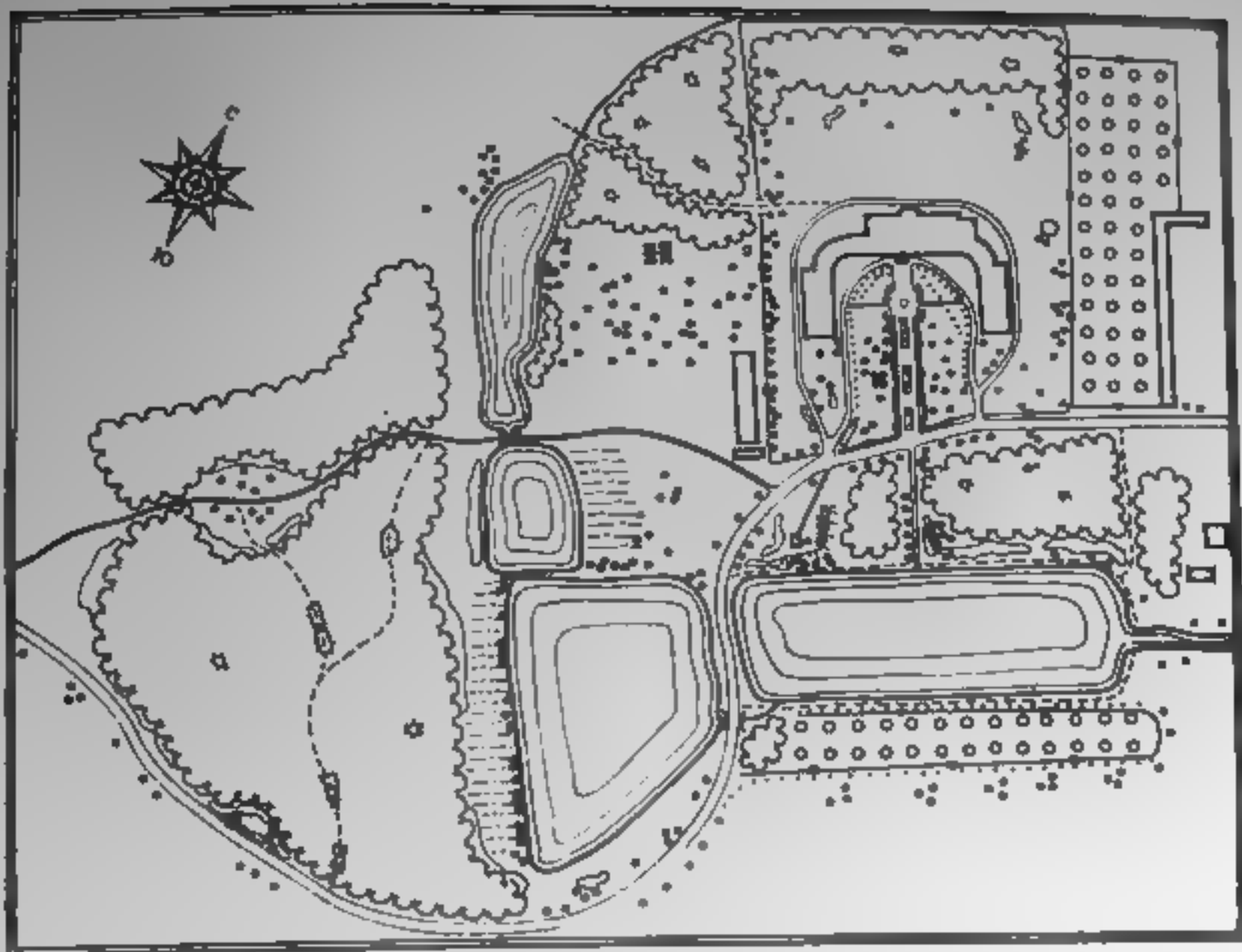

Rozległy klucz świacki wszedł w posiadanie rodziny Wołłowiczów h. Bogorya zapewne jeszcze w XVI w. Z czasem, na skutek działów rodzinnych, a także nie najlepszej może gospodarki, uległ on rozdrobnieniu¹. Dopiero w drugiej połowie XVIII w. Józef Wołłowicz (zm. w 1779), marszałek grodzieński, żonaty z Marianną z Michniewiczów h. Lis, po ojcu swym Jerzym dziedzic ośrodka dawnego fundum, odkupiwszy inne części od Stanisława i Michała Wołłowiczów połączył znów oddzielone schedy w jedną całość. Poza tym nabył sąsiednie dobra o takiej samej nazwie, należące dotąd do Krasickich. Po Józefie, zaokrągloną ponownie fortunę odziedziczył jego syn Antoni (zm. w 1822), właściciel także Działyńa w Wielkopolsce, ostatni kasztelan merecki, a później senator-kasztelan Królestwa Kongresowego, żonaty z Teofilą z Mikoszków h. Mikuliński, 1 - voto Matuszewiczową. Dokupiwszy także kilka folwarków i stworzywszy w Świacku najpiękniejszą chyba rezydencję ziemi grodzieńskiej, Antoni Wołłowicz przekazał cały rozszerzony klucz swemu starszemu synowi Joachimowi Józefowi (1783 – 1842), w latach 1815 – 1832 pełniącemu funkcję gubernatora białostockiego, żonatemu z Marią hr. Starzeńską.

Jego młodszy brat Eustachy otrzymał Działyń. Ostatnim z rodziny dziedzicem Świacka w linii męskiej był syn Joachima Józefa, Michał Wołłowicz (1812 – 1882), ożeniony z Teresą Ronikier h. Gryf odm. (1845 – 1900). Mieli oni tylko jedną córkę Jadwigę Marię, zamężną za Józefem hr. Miączyńskim, która prawdopodobnie otrzymała Świack w spadku². Nie wiadomo, w jakich okolicznościach te piękne dobra sprzedane zostały w końcu XIX w. w ręce kupców żydowskich z Merecza, od których odkupili je Humniccy. Po wyjściu z rąk Wołłowiczów Świack ulegał szybkiej dewastacji, szczególnie w okresie pierwszej wojny światowej. Nie mając środków na podniesienie gospodarstwa z ruiny, Humniccy majątek rozparcelowali. Kilkuhektarowy ośrodek z parkiem i pałacem nabył wówczas Departament Zdrowia Rządu Polskiego celem umieszczenia w nim sanatorium dla narkomanów. Własnością państwową pozostawał Świack do września 1939 r.

Prawdopodobnie jeszcze Józef Wołłowicz rozpoczął w Świacku budowę wielkiego wczesnoklasycystycznego pałacu, który wykończył dopiero jego syn Antoni. Autorstwo projektu tej budowli przypisywane jest architektowi

158.
Świątek.
Plan
założenia
rezyden-
cjalnego.
Rys. A.T.
Fedoruk,
1989 r.

włoskiemu Józefowi Sacco³. Zespół pałacu składał się z trzech członów: korpusu głównego i dwóch oficyn. Najwcześniej wzniesiony został dwukondygnacyjny, wysoko podpiwniczony, założony na rzucie prostokąta korpus główny, od strony zewnętrznej dość skromnie dekorowany. Jego trzynastoosiową elewację frontową zaakcentowano trzema pozornymi ryzalitami, trójosiowym środkowym i jednoosiowymi skrajnymi. Ryzalit środkowy, w dolnej części boniowany, w górnej rozczłonkowany czterema pojedynczymi pilastrami jońskimi, otrzymał zwieńczenie w postaci niewielkiego, gładkiego frontonu trójkątnego, zaś oba boczne, pokryte w górnej kondygnacji pilastrami zdwojonymi – zamknięcie ćwierćkoliste. Odcinki elewacji międzyryzalitowe, podobnie jak ryzality, na parterze pokryte były boniami, na piętrze zaś – gładkie. Tylko prostokątne okna otrzymały dekoracje w postaci poziomych gzymsów wieńczących i podparapetowych. Przez zamknięcie ich łukiem półkolistym, z fasady wyodrębnione zostały okna górnej kondygnacji wszystkich ryzalitów. Elewację ogrodową wybrzuszono na osi za pomocą jednego tylko, mocno zarysowanego trójściennego ryzalitu z zaokrąglony-

mi narożami, ■ elementach dekoracyjnych podobnych do frontowych. Dwie osie skrajne elewacji ogrodowej podkreślono jedynie ćwierćkolistymi naczółkami, umieszczonymi nad prostokątnymi oknami górnej kondygnacji. Czterosiowe elewacje boczne miały wygląd identyczny jak odcinki elewacji głównej, zamknięte ■ ramami ryzalitów. Do głównych drzwi wejściowych prowadził mocno podwyższony, szerokim łukiem zakreślony, ujęty z obu stron murem podjazd z szerokimi schodami pośrodku, wiodącymi na dziedziniec. Główny korpus pałacu nakrywał pierwotnie wysoki, łamany dach czterospadowy, zapewne w drugiej połowie XIX w. zastąpiony przez dach mocno spłaszczony, w latach trzydziestych XX w. zrekonstruowany według dawnego wyglądu.

Już po ukończeniu głównego korpusu pałacu, może dopiero w początkach XIX w., po obu jego stronach dobudowane zostały parterowe, wzniesione na wysokich suterenach oficyny, również na planie prostokąta. Ich osie środkowe zaakcentowano za pomocą półkoliście sklepionych nisz oraz rustyki, zaś dwie osie skrajne także za pomocą rustyki, ale ■ postaci pionowych pasów, umieszczonych również na naroż-

nikach. Obie otrzymały dość wysoki gładki dach czterospadowy. Oficyna prawa przeznaczona została na mieszkania, kuchnie i spiżarnie, zaś większa część oficyny lewej na maneż. Budowle te z korpusem głównym połączono ćwierćkolistymi otwartymi galeriami kolumnowymi.

Ukształtowanie bryły pałacu nawet od strony zewnętrznej wskazywało wyraźnie, iż znacznie niższy parter pomyślany został jako apar-

tamenty mieszkalne właścicieli, służące też może do przyjęć bardziej intymnych, zaś wysokie piętro jako bel-étage z głównymi salami reprezentacyjnymi. Górna kondygnacja otrzymała też niezwykle bogaty wystrój wewnętrzny w postaci malowideł ściennych, boazerii, stiuków, wzorzystych posadzek, supraport, komin-ków, oryginalnego kształtu pieców, ram do luster, a także przedmiotów ruchomych, jak np. stoły, konsole, wazony czy zegary. Przedmioty

159.
Świąch.
Elewacja
frontowa
pałacu
i prawa
oficyna,
po 1920 r.

160.
Świąch.
Pałac
od strony
ogrodu,
przed 1939 r.

161.
Świątek.
Lewa
oścyna
palacu,
po 1920 r.

162.
Świątek.
Prawa
galeria
kolumnowa,
po 1920 r.

163.
Świątek.
Elewacja
frontowa
palacu
po
odbudowie,
przed
1939 r.

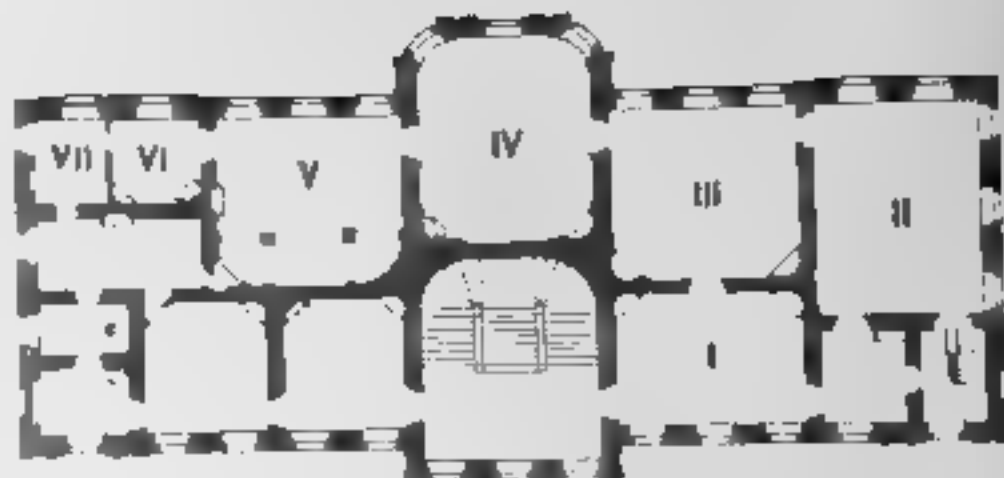

te wykonać mieli rzemieślnicy grodzieńscy, głównie według projektów twórcy pałacu, Józefa Sacco. Malowidła iluzjonistyczne, choć nie wszystkie, przypisywane są Antoniemu Smuglewiczowi, zaś groteskowe – innemu nie znanemu z nazwiska mistrzowi. Obie kondygnacje otrzymały układ dwutraktowy z amfiladowym rozmieszczeniem drzwi, niemal każdy pokój miał inny kształt i wymiary.

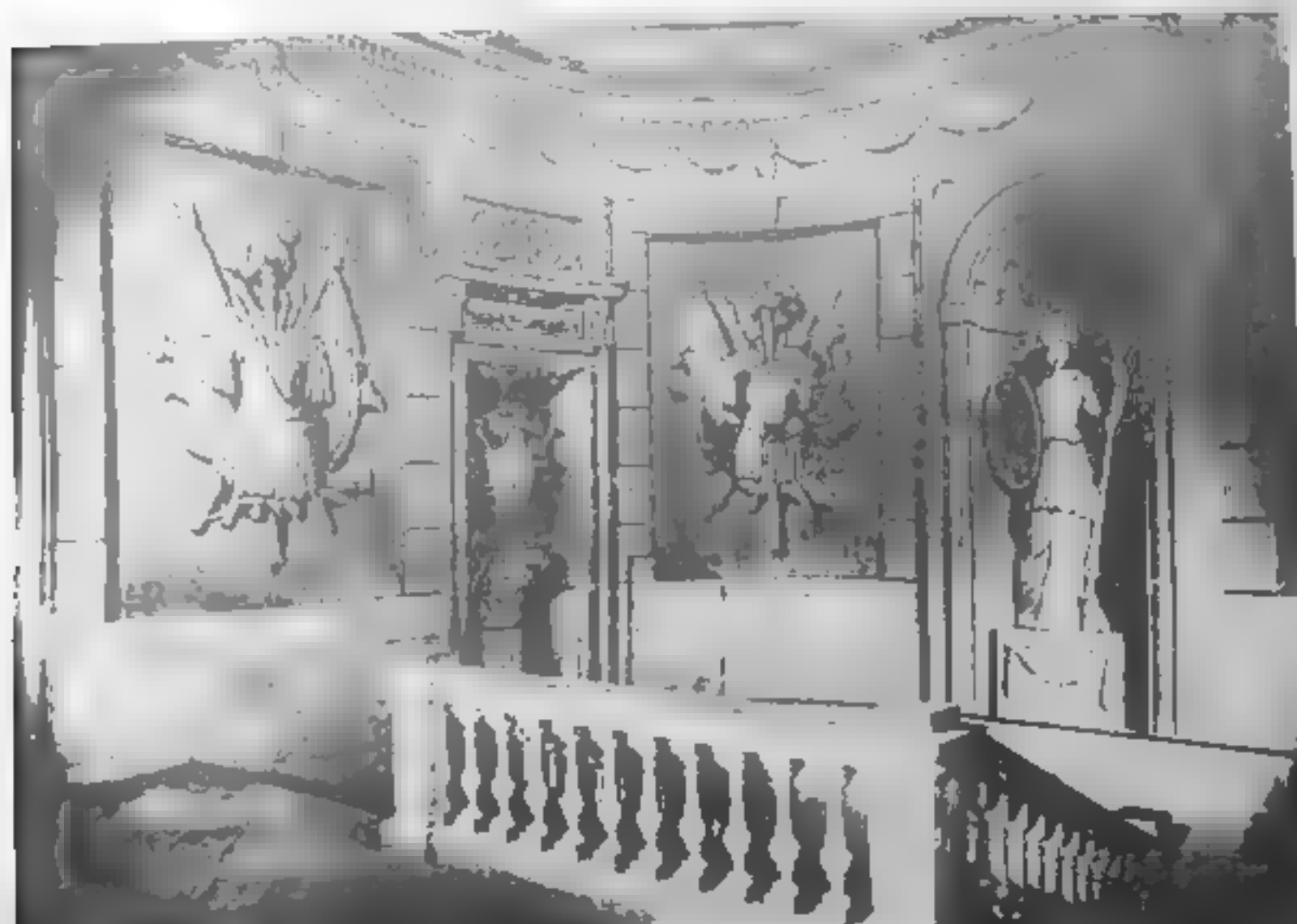
W obszernym westybulu, naprzeciw głównych drzwi wejściowych, mieściły się paradne, dwuramiennne schody wiodące na piętro. Malowidła ścienne klatki schodowej wyobrażały bogate panoplia, starożytne posągi i wazony w niszach, sztukaterie ornamentalne i festony. Powiększona ogrodowym ryzalitem sala – rozciągnięta wzdłuż osi, w kształcie zbliżonym do owalu, jedyna na parterze, w której do XX w. przetrwały dawne dekoracje malarskie – przypominała altanę ogrodową. Wrażenie to sprawić miały romantyczne krajobrazy, ruiny, drzewa.

Na piętrze dekoracje malarskie zachowało sześć sal i pokoi. Sala pierwsza z trzema oknami, mieszcząca się po prawej stronie klatki schodowej, o wystroju stosunkowo powściągliwym, mogła nosić miano „antycznej”. Głównym elementem jej dzielonych na prostokątne pionowe pola ścian były naśladowane kamienne

plaskorzeźby popiersia „antyczne”, ustawione na konsolach, z których zwisały festony. Kominiek, zajmujący jedno ze ściętych naroży, należał do najskromniejszych w całym pałacu. Dwa dalsze w amfiladzie małe jednookienne pokoje prawego odcinka traktu frontowego służyły – jeden jako mieszkalny, następny jako boczna klatka schodowa. Odcinek lewy tegoż traktu dzielony był na trzy części. Przeznaczenie dwóch pierwszych dwuokiennych pokoi, jak też następnego, nie jest znane. Trzeci mały kwadratowy pokój narożny miał jedno okno od frontu, drugie w elewacji bocznej. Obok niego, jeszcze na szerokości traktu frontowego, znajdował się dalszy pokój o powierzchni podobnej do narożnego, z jednym oknem w elewacji bocznej.

0 10

164.
Świątek.
Rzut
poziomy
I piętra,
wg Tatur-
kiewicza

165.
Świątek.
Fragment
hallu,
przed 1939 r.

166.
Świątek.
Fragment
sali
„kolumn-
nowej”,
przed 1939 r.

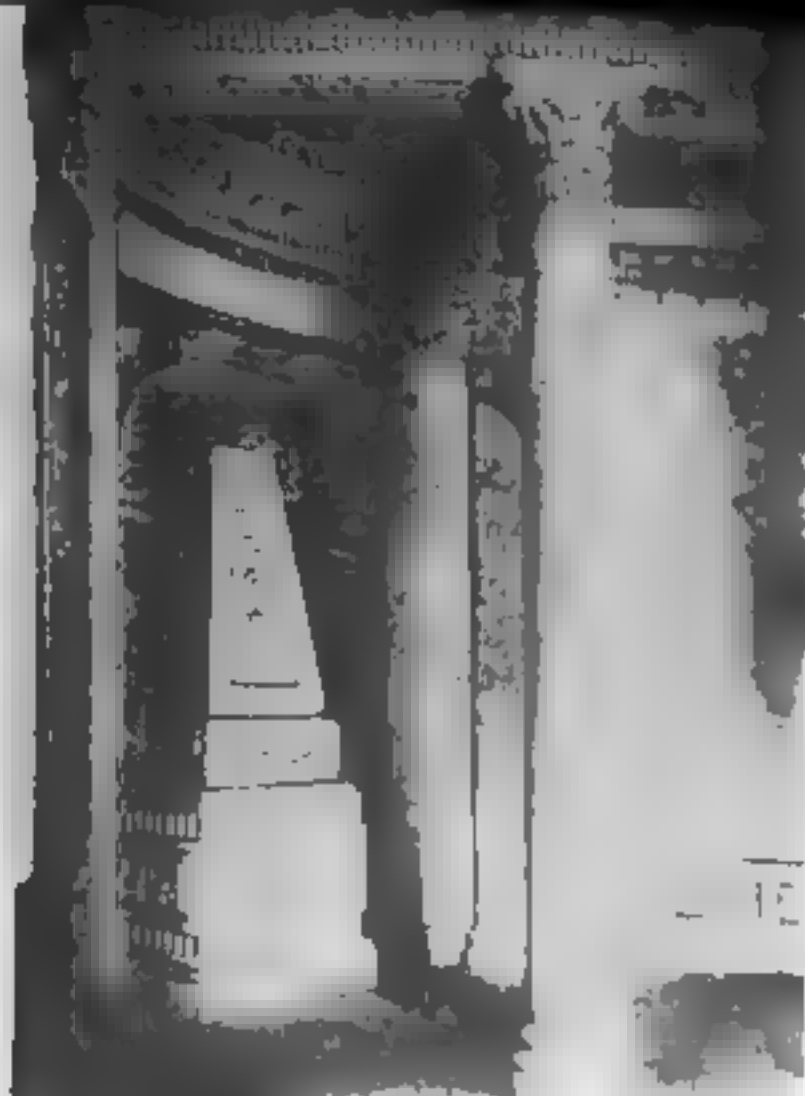
Nad środkową salą parterową mieściła się sala podobna, najpiękniejsza, także o zaokrąglonych rogach. Obiegająca ją dołem niska boazeria, ramy okienne, obramienia drzwi i trójkątne naczółki nad nimi, wsparte na konsolkach, nosiły wyraźne piętno stylu Ludwika XVI.

Pomiędzy oknami wprowadzone były prosto-

167.
Świątek. Fragment sali „kolumnowej”, przed 1939 r.

168.
Świątek.
Kominiek
w sali
„kolum-
nowej”
przed 1939 r.

kątne lustro. Duże, późniejsze lustro widniało tuż nad ozdobionym płaskorzeźbioną sceną figuralną kominkiem. W wąskiej, półkoliście zamkniętej niszy mieścił się piec w postaci żłobkowanej kolumny, ustawionej na kwadratowym postumencie, dekorowanej u dołu liśćmi akantu, u góry medalionami i festonami, zwień-

czonej wazonem. Ściany sali pokrywały w całości bardzo subtelnie wykonane malowidła o charakterze groteski. W połowie wysokości ścian groteskę wzbogacały motywy pejzażowe, ujęte w ośmioboczne ramy. Skomponowana w deseni posadzka już w okresie międzywojennym nie istniała. Znajdujący się po prawej

169.
Świątek.
Dekoracja
malarska
salonu
„antycznego”

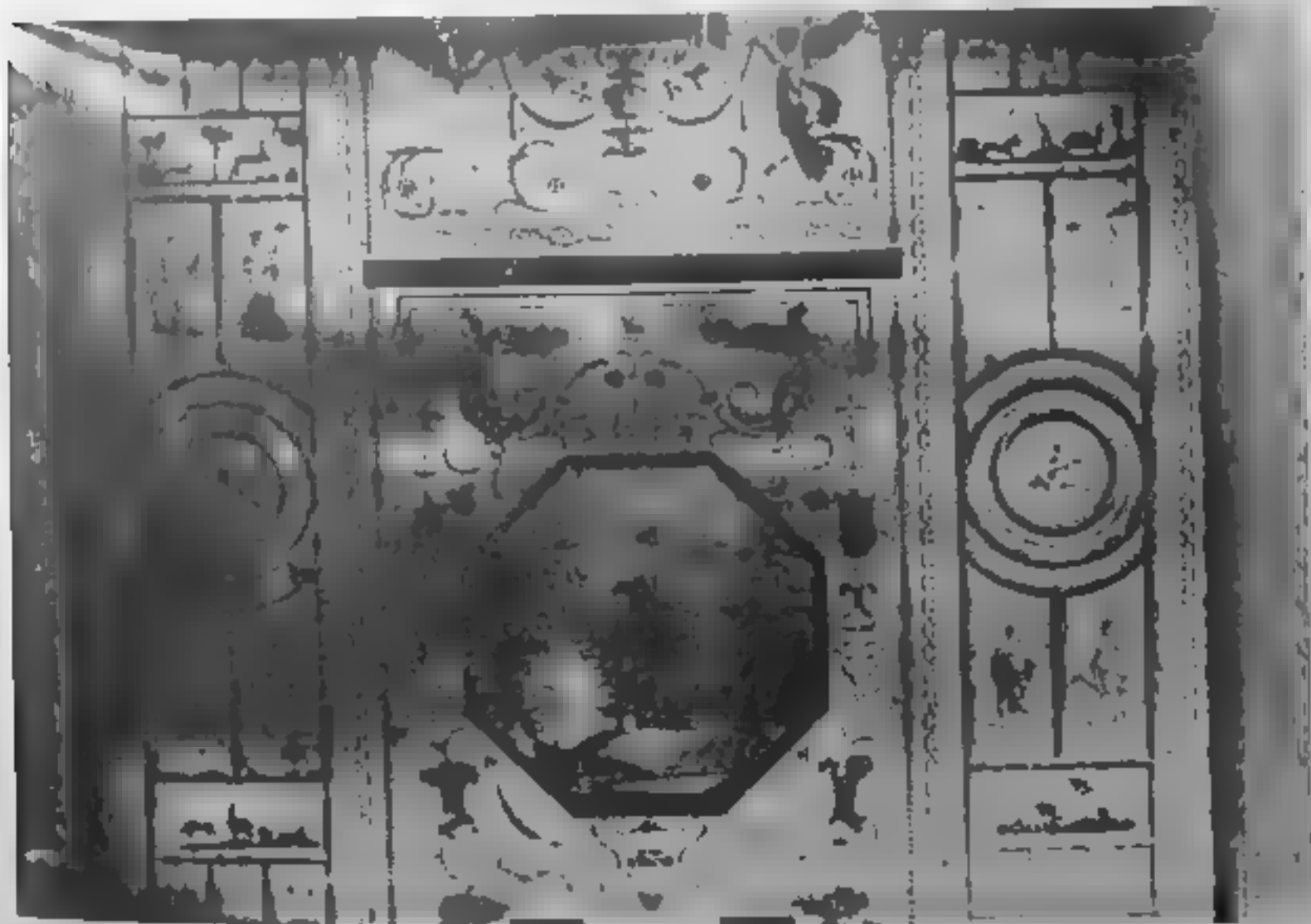

170.
Świątek.
Fragment
dekoracji
w sali
„antycznej”

stronie środkowej sali następny salon o trzech oknach miał znów charakter antyczny. Ściany jego, dzielone na poziome, prostokątne pola, ujęte po bokach w wąskie ramy pionowe, wypełniały kompozycje imitujące płaskorzeźbę ze scenami z życia starożytnych Greków. Występowały tu gryfy, wazony, festony, a także dal-

sze kompozycje o charakterze groteski. Wszystkie wykonane były w kolorze białym na tle błękitnym.

Sala narożna prawej strony traktu ogrodowego, dla której najodpowiedniejszą nazwą byłaby „sentymentalna”, sięgająca daleko poza oś wzdłużną pałacu, miała kształt prostokąta.

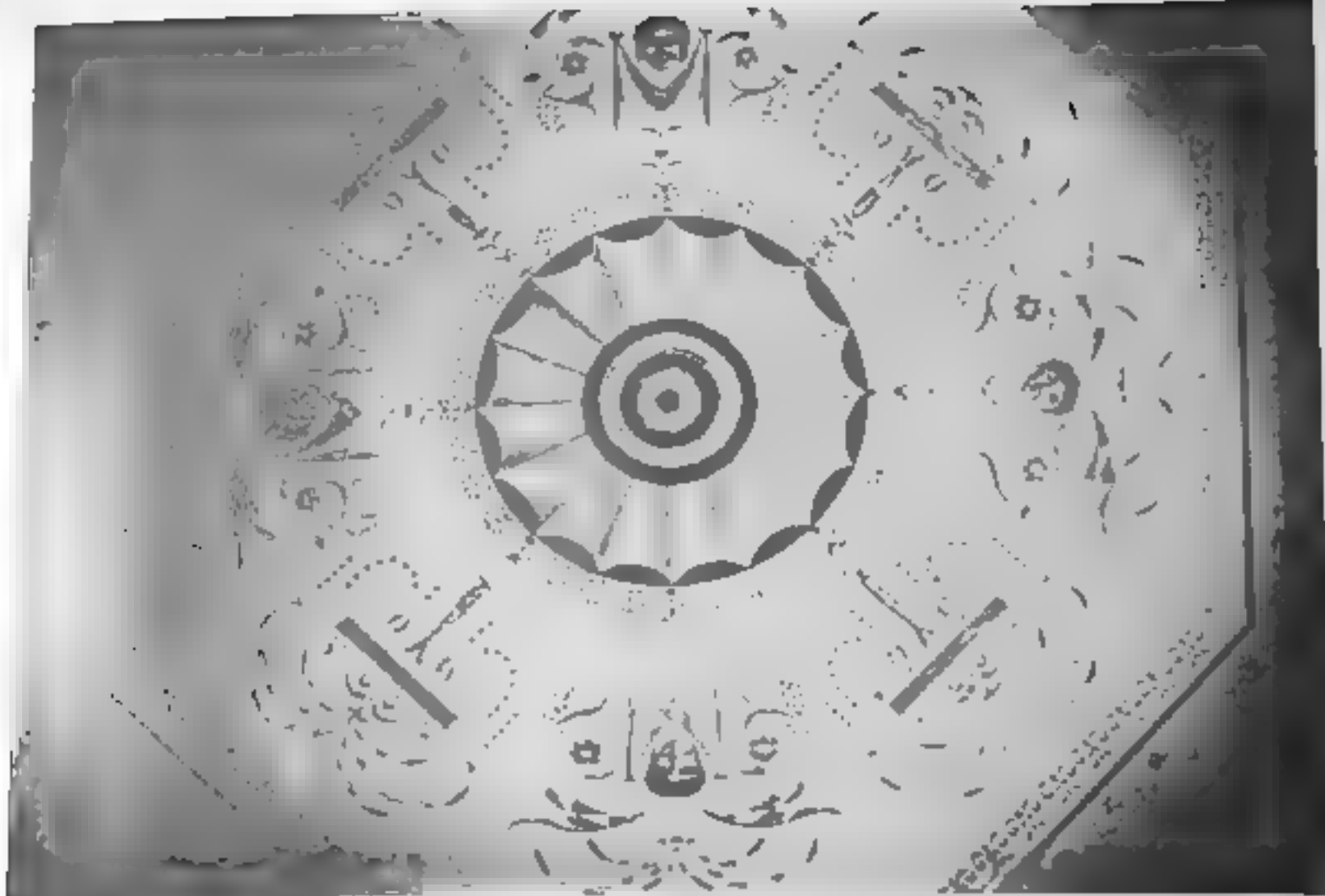
171.
Świątek.
Fragment
dekoracji
wnętrz

172.
Świątek.
Okna
w sali
„antycznej”

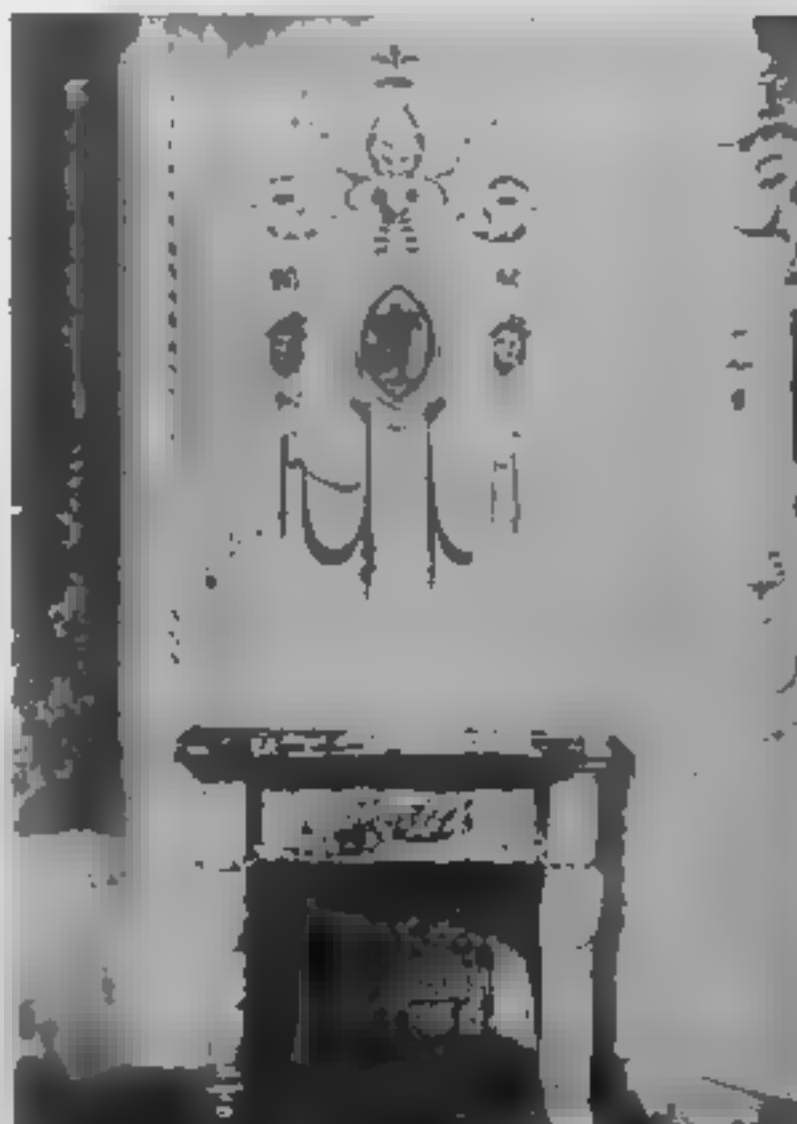
173.
Świątek.
Dekoracja
malarzka
sali
środkowej
traktu
ogrodowego
I piętra

174.
Świątek.
Plafon
■ pokoju
naróżnym
traktu
ogrodowego

Dwoma głównymi elementami jej malowideł iluzjonistycznych były jońskie kolumny wspierające strop oraz krajobrazy przez nie prześwitujące. Z jednej strony widać więc było pejzaż włoski z kolumnową świątynią ■ rzucie koła, nakrytą kopułą, z drugiej zaś skalisty krajobraz ze średniowiecznym zamkiem. Zresztą cała sala

175.
Świątek.
Dekoracja
ścienna
w sali
w stylu
Ludwika XVI

176.
Świątek.
Kominiek
w sali
w stylu
Ludwika XVI

177.
Świack.
Fragment
sali
w stylu
Ludwika XVI

178.
Świack.
Nadproże
kominka
w sali
w stylu
Ludwika XVI

sprawić miała wrażenie ruiny. Zaakcentował to wyraźnie twórca dekoracji, malując w niektórych miejscach odpadnięte tynki, zarysowane ściany, czy też niebo, przeglądające przez wpół zawalony sufit.

Najciekawiej pod względem architektonicznym prezentowała się sala, przylegająca do sali środkowej z lewej strony, jedyna dekorowana

179.
Świack.
Otwór
drzwiowy
w sali
w stylu
Ludwika XVI

sztukateriami. Można ją określić jako „kolumnową” lub od koloru stiuków „seledynową”. Sala ta posiadała narożne ściany przeciwległej oknom zaokrąglone i wydrążone dodatkowo przez dwie owalnie zamknięte nisze. W jednej z nich stał piec w kształcie piramidy, dekorowany sztukateriami, żywo przypominający podobny w odległym Mosarzu. Część półkolistą od reszty sali oddzielały dwie gładko stiukowane kolumny z korynckimi głowicami i dwa podobne przyściennne pilastry. Dołem obiegała salę niska boazeria, górą wieńczył ją bogaty gzyms. Stiukowe ramy zamykały niegdyś płaszczyzny obite materiałem. Z salonu „kolumnowego” wchodziło się do małego, z jednym oknem, saloniku czy może dawnego buduaru, z zachowanymi ozdobami w stylu groteski i ocalałymi resztkami bardzo pięknej posadzki o misternym wzorze geometrycznym. Takiego samego kształtu i powierzchni pokój ostatni, narożny, niegdyś także dekorowany zapewne w całości kompozycjami w stylu groteski, zachował to malowidło tylko na suficie. Nieco większy prostokątny pokój, usytuowany przy elewacji bocznej, pomiędzy traktem frontowym a ogrodowym, nie posiadał już niczego godnego uwagi.

180.
Świątek.
Fragment
sali
w ryzalicie
ogrodowym

181.
Świątek.
Sala „sen-
timentalna”

182.
Świack.
Sala „sen-
timentalna”

183.
Świack.
Fragment
sali „sen-
timentalnej”

Najwięcej zniszczeń w pałacu świąckim dokonano w czasie pierwszej wojny światowej. Wszystko, co można było stamtąd zabrać, a więc obicia i lustra, zostało zrabowane. Stiuki porozbijano, malowidła i posadzki zniszczono. Opuszczony zupełnie pałac, z oknami pozakładanymi wyjętymi z zawiasów drzwiami, niszczał coraz bardziej. Dopiero po przejęciu przez skarb państwa, w latach 1930 – 33, zaczęto jego restaurację. Odbudowę wykonano według projektu i pod kierunkiem prof. Oskara Sosnowskiego. Niemalą zasługę w ratowaniu tego świetnego zabytku mieli też: entuzjasta ziemi grodzieńskiej Józef Jodkowski i konserwator Zygmunt Rokowski.

Od strony zewnętrznej restauracja przywróciła pałacowi jego wygląd osiemnastowieczny. Tylko kolumnowe galerie, łączące korpus główny z oficynami, niegdyś otwarte, zostały oszklone. Obie oficyny przystosowano do celów mieszkalnych. Wnętrze pałacu starannie odnowiono, ale nie zdołano przywrócić mu dawnej postaci. Zabezpieczono wszakże wszystkie ocalałe dotąd malowidła i stiuki. W sali na par-

184.
Świątek.
Fragment
sali „senty-
mentalnej”

185.
Świątek.
Sala „ro-
mantyczna”
na parterze
pałacu

terze istniało zapewne ogrodzenie i stylowa murowana brama wjazdowa, spoza których pałac był ■ daleka widoczny¹. Krajobrazowy park rozciągał się po bokach i od tyłu pałacu, gdzie dużymi skupiskami rosły m.in. stare lipy. Ta część ogrodu położona była na dwóch niewielkich wyniosłościach, przedzielonych doliną. Rzeźbę terenu wykorzystano na założenie całego systemu sadzawek na różnych poziomach. Sadzawka najszersza, obsadzona starymi drzewami, wykopana została najbliżej pałacu. Po obu jej bokach ciągnęły się stawy mniejsze. Pomiędzy drzewami pozostawiono szeroki prześwit z widokiem z okien pałacu na łagodny skłon wzgórza, leżące poniżej stawy oraz na masyw sosnowego lasu, porastającego przeciwległe wzgórze².

¹ Najobszerniejszą pracę na temat Świątek opublikował W. Tatarkiewicz, *Świątek*, op. cit., s. 101 – 131. Niemniej szkie opiera się więc głównie na niej. Poza tym korzystałem z przyczynków innych: *Słownik geograficzny*, t. 11, Warszawa 1890, s. 634; „Ochrona Zabytków Sztuki” 1930/1931, s. 329; B. Mazowiecki, *Pałac narkomanów*, „Kurier Literacko-Naukowy IKC” 1933, s. 46; „Rodzina Polska” 1938, s. 102; M. Morelowski, *Zarysy sztuki wileńskiej*, Wilno 1939, s. 365; A. N. Kulagio, *Architektura dworcowa-usadziebnych ансамблей Бєлоруссии*, Минск 1981, s. 24, 25, 27, 28 i in.

terze – z romantycznymi krajobrazami – urządzono jadalnię. Salony na piętrze otrzymały nowe stylowe meble, po części nawet antyczne. Wśród wyposażenia artystycznego znalazło się nawet kilka zegarów brązowych, świeczników i in.

Przed pałacem rozciągał się ogromny cour d'honneur, szerokości 62 m, utrzymywany zawsze jako otwarty gazon. Dziedziniec ten z trzech stron zamykał zespół pałacowy,

* J. Dunin-Borkowski, *op. cit.*, Lwów 1908, s. 1003 – 1004.

* Por.: W. Tstarkiewicz, *op. cit.*, s. 108.

* Pałac ocalał nietknięty w czasie drugiej wojny światowej, po której urządzono w nim sanatorium przeciwgruźlicze. Wnętrza uległy prawdopodobnie przebudowie. Cały dziedziniec przed pałacem obsadzono drzewami, całkowi-

cie przesłaniając jego elewację i zasadniczo zmieniając założenie rezydencjonalno-parkowe.

* W. G. Antipow, *Parki Białorusi*, Minsk 1975, s. 92, 93. Autor oprócz kilku innych nieścisłości podał informację, jakoby „kniąź” Wołłowicz przegrał Świątek w bilard, a następnie dobra te za długą przeszły w posiadanie państwowe.

Ustronie

W drugiej połowie XVIII w. dobra Ustronie należały do Siemaszków h. Łabędź, a jeszcze wcześniej do rodziny pochodzenia węgierskiego Epereyszych. Marianna Siemaszkówna, wychodząc za mąż za Apolinarego Morawskiego h. Dąbrowa, szambelana króla Stanisława Augusta, wniosła je w dom mążowski. Po swych rodzicach odziedziczył następnie Ustronie ich syn Stanisław Morawski (1802 – 1853), znany pisarz i pamiętnikarz, z wykształcenia lekarz, który w 1838 r. osiedlił się tam na stałe¹.

W owym czasie istniał w Ustroniu niewielki modrzewiowy dwór czy raczej dworek, wybudowany zapewne przez Siemaszków w drugiej połowie XVIII w. Był on budowlą załedwie

siedmioosiową, parterową, wzniesioną na wysokiej podmurówce o planie prostokąta, krytą gładkim, czterospadowym dachem gontowym. Od strony podjazdu dom ów posiadał ganek o czterech kolumnienkach, wspierających trójkątny szczyt. Zapewne już w drugiej połowie XIX w. został nieco poszerzony przez dobudowanie do prawego węższego boku niewielkiego skrzydła. Wnętrze dworu w Ustroniu z wielką miłością opisał Stanisław Morawski, który w jego ścianach spędził kilkanaście ostatnich lat swego samotniczego życia. Ze słów jego wynika, że na frontonie domu kazał fundator umieścić napis łaciński „Labori, Amicitiae et Paci”. Gdy jednak wyraz „paci” nie znający łaciny

186.
Ustronie.
Dwór
od frontu

„sąsiedzi i goście tłumaczyć sobie zaczęli jako nazwisko Paca, starosty kowieńskiego, zmieniono napis na polski „Pracy, Przyjaźni i Pokoju”¹. W sieni dworu Apolinary Morawski wmurował jeszcze drugą tablicę z wierszowanym napisem już w języku polskim:

„Człek żyjąc w społecznym gronie,
Kiedy go smutki poruszają,
Ucieka w łube Ustronie,
By z własną rozmawiać duszą.
Tu przez rozumu potęgę,
Kojąc myśl kłamstwem ludzoną,
Przeszłości otwiera księgę –
A przyszłość widzi zbliżoną”.

Na temat urządzenia swej siedziby Morawski nie pisze nic. Wspomina natomiast, ale tylko ogólnikowo, o ciekawych, zgromadzonych tam przez siebie lub może częściowo odziedziczonych zbiorach. Oprócz ksiąg w szafach i czasopism rozłożonych po stolach posiadał on w Ustroniu m.in. „misternym kunsztem wypchane przez krajowca krajowe ptaki”. Największą jednak wartość miała rozwieszona na ścianach galeria obrazów malarzy polskich i obcych. Niestety, pamiętnikarz przytacza tylko nazwiska artystów, przy żadnym z obrazów nie podając jego treści. Z malarzy polskich byli więc reprezentowani: Józef Peszka, Józef Oleszkiewicz, Jan Kaniewski, January Suchodołski, Aleksander Orłowski (szkice), Jan Rustem, (Polikarp?) Jotejko, Marcei Januszewicz, Józef Hilary Glowacki, Jan Krystian Gładysz, Jan Moraczynski, Jan Chrzeciel Lampi i Franciszek Ksawery Lampi. Nieokreślonego pędzla były portrety Stefana Czarnieckiego, Jana III Sobieskiego z wieniec laurowym na głowie, Tadeusza Kościuszki, ks. Józefa Poniatowskiego i gen. Józefa Sowińskiego. Z twórców obcych były w Ustroniu, zapewne kopie, Rafaela i Albaniego. W zbiorze tym znajdował się też

„stary, odwieczny” obraz Chrystusa na krzyżu, nie sygnowany. Szczególną wymowę posiadał portret jakiegoś młodego i pięknego Rosjanina, zabrany z pola bitwy w 1794 r. przez Apolinarego Morawskiego².

Dwór stał w ogrodzie, którego głównym walorem było niezwykle piękne położenie nad „węzem” – po całej okolicy wijącą się błękitną wtedy rzeką Wierchnią. Dom otaczały trawniki i klomby, sadzone częściowo przez Apolinarego Morawskiego. Dwór istniał jeszcze w okresie międzywojennym.

187.
Ustronie.
Dwór
od frontu

¹ *Polski słownik biograficzny*, t. 21, Wrocław 1976, s. 743.

² „Teka Wileńska”, op. cit., Wilno 1858, nr 6, s. 104; S. Morawski, *Szlachta bracia*, Poznań [b.r.], s. 251.

³ Według słów Stanisława Morawskiego portret ten, zwinięty w rulon, jakiś śmiertelnie ranny Rosjanin, podając swoje nazwisko, przekazał jego ojcu z prośbą o oddanie płótna ukochanej. Apolinary Morawski w wirze walki zapominał obu nazwisk, nie mógł więc owego portretu przekazać wskazanej osobie.

Wojczyzna

Do połowy XIX w. Wojczyzna wchodziła w skład klucza Brzostowica Murowana, dziedzictwa Jundzillów. Wiktor Jundzill (1792–1862), żonaty z Teresą Cichocką, dzieląc kluczbzostowski między dzieci, Wojczyznę oddał

córcie Teresie, zamężnej za Ryszardem Korybut-Daszkiewiczem. Dalszym dziedzicem tego majątku był jego syn Dymitr, żonaty z Teresą Jeleńską, który w Wojczyźnie prowadził stadninę koni wyścigowych hunterów, a ostatnim,

188.
Wojczyzna.
Dwór
od strony
podjazdu,
przed 1939 r.

do 1939 r., jego z kolei syn również Dymitr, żonaty ■ Marią Oktawią Dowgiałłówną z Sie-
sik.

Objąwszy Wojczyznę w posiadanie, Ry-
szard Daszkiewicz zamieszkał w istniejącym
tam już starym modrzewiowym dworze, który
poprzednio służył zapewne celom administra-
cyjnym¹. Dwór ten, parterowy, dziesięcioosio-

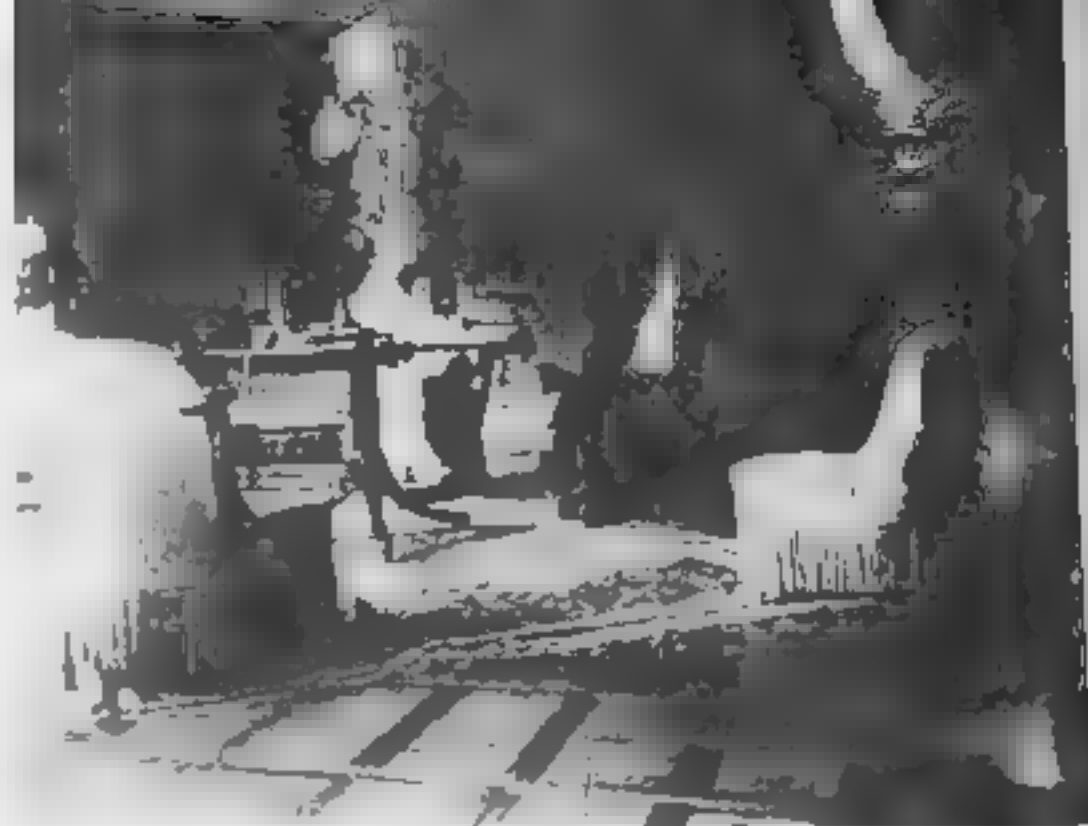
wy, wznosił się na wysokich, murowanych fun-
damentach. Na dwóch jego krańcach od strony
podjazdu znajdowały się ganki wejściowe, każ-
dy ■ dwóch parach kolumniek, wspartych na
wysokich cokolach. Ganek prawy z czasem osz-
klono. Dwór miał ściany zewnętrzne z grubych
tali, nie tynkowane, utrzymane w naturalnym
kolorze drewna. Jedynie ramy okienne oraz ko-

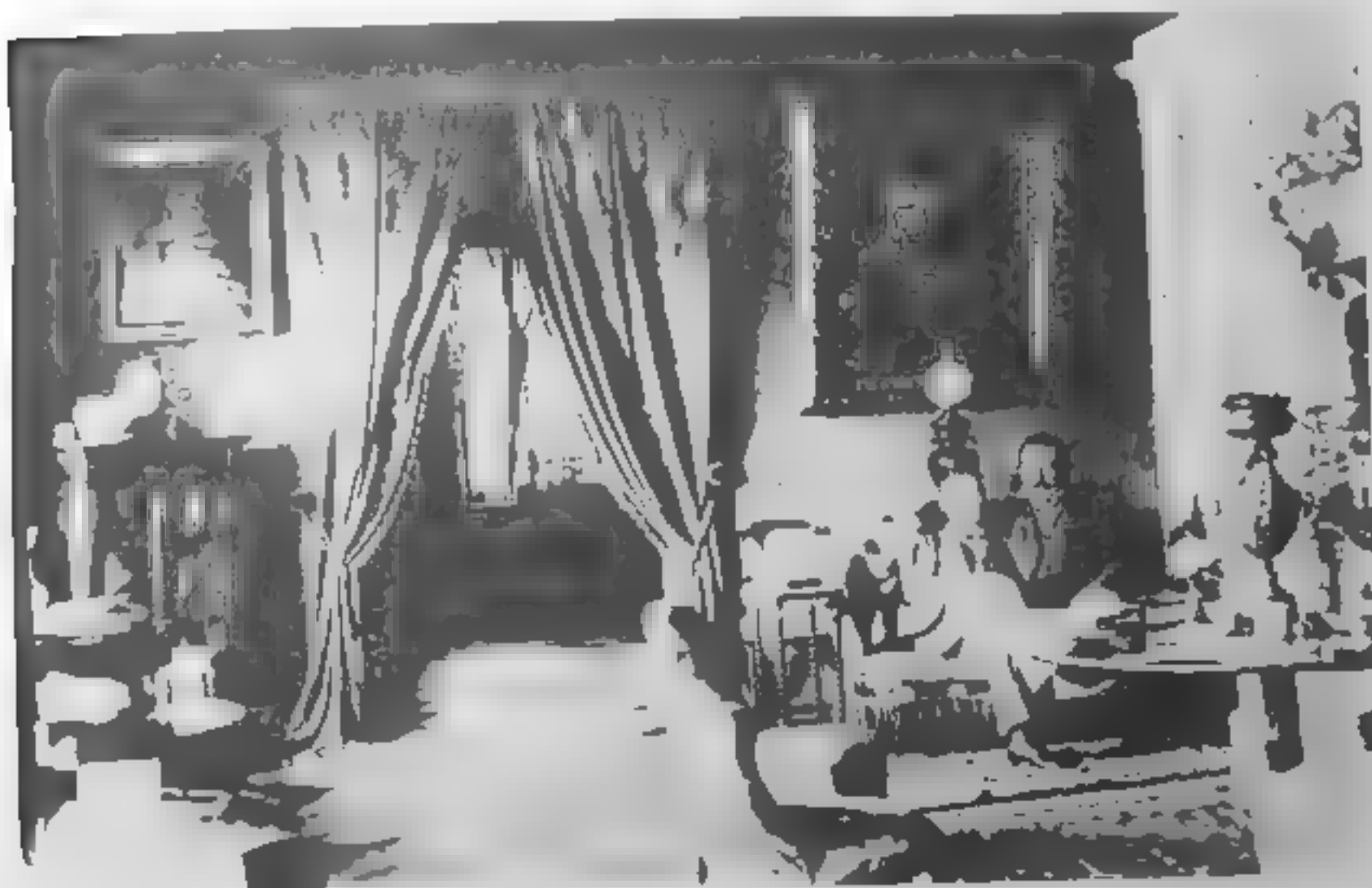
189.
Wojczyzna.
Front
dworu,
przed 1939 r.

lunienki lakierowane były na kolor biały. Dom nakrywał dość wysoki, gładki, czterospadowy dach gontowy, w połaciach dłuższych przebito dwoma prostokątnymi oknami.

Wewnątrz mieściło się kilkanaście przestronnych pokoi. Pokoje reprezentacyjne posiadały barwne obicie ścian oraz posadzki parkietowe układane w duże kwadratowe ramy. W jednym z salonów stał wysoki piec z białych kafli, pokryty malowidłem, w którym zaznaczyły się elementy secesji. W kompozycji tej na tle krajobrazu górskiego z drzewami, otoczonego roślinnymi girlandami, widniał portret mężczyzny. Kompozycje wieńczyły dwie dalsze uskrzydłone głowy męskie zwrócone ku sobie. W pokoju tym znajdował się również kominek z ciemnego marmuru, na którym stały popier-

190.
Wojczyzna,
Salon,
ok. 1914 r.

191.
Wojczyzna,
Salon,
przed 1939 r.

śia męskie z marmuru białego. Nad kominkiem wisiało wysokie lustro w ciemnych ramach. Salon zdobiły też portrety rodzinne zarówno typu sarmackiego, jak nowsze. W grupie ostatniej wyróżniała się podobizna Teresy z Jundziłłów Daszkiewiczowej w późnym wieku. Salon urządzony był meblami miękkimi z końca XIX w. oraz starszymi. Wiele stylowych mebli i cennych obrazów znajdowało się też w kilkunastu innych pokojach. Poza tym mieli Daszkiewiczowie w Wojczyźnie dużo dywanów wschod-

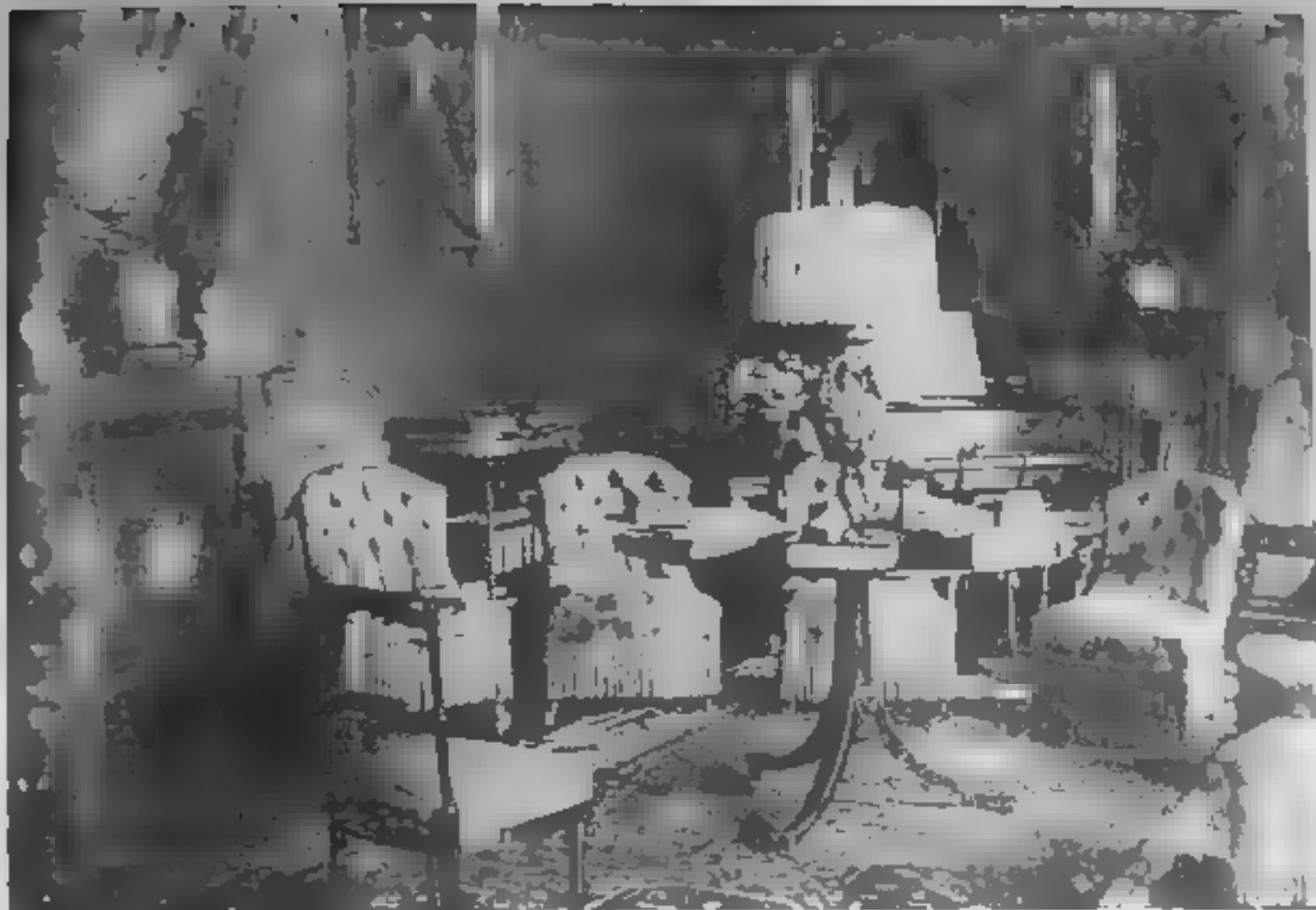
nich, saskiej porcelany, kryształów baccarat i starego srebra. W czasie dwóch ostatnich wojen srebro zostało przez miejscową ludność rozkradzione, zaś porcelana i kryształy potłuczone. Z malowideł ocalał jedynie obraz Jana Chrzciciela Lampiego przedstawiający *Dziewczynę z labędziem* (?)².

Dwór stał wśród pięknego parku z wieloma wspaniałymi okazami drzew liściastych. Otwartą przestrzeń przed domem zajmował obszerny dziedziniec z okrągłym trawnikiem pośrodku.

192.
Wojczyzna.
Salon,
przed 1939 r.

193.
Wojczyzna.
Salon,
przed 1939 r.

194.
Wojczyzna.
Fragment
ogrodu,
przed 1939 r.

otoczony ścianą starodrzewia. W obrębie parku wznosił się murowany lamus uważany za znacznie starszy od domu.

¹ Nieliczne szczegóły opisane pochodzą od żony ostatniego właściciela, Marii Oktawii z Dowgiałłow Korybut-Daszkiewiczowej, która Wojczyznę znała tylko z opowiadań i okresu wojennego.

² Po zrabowaniu z dworu, obraz ten służył jako przykrycie beczki z kiszoną kapustą.

196.
Wojewo-
dziszaki.
Dwór
od strony
ogrodu,
przed 1939 r.

spadowy, pobity gontami. Od strony podjazdu trójosiowa część domu podniesiona była ■ wysoką facjatę. Część tę zdobił także portyk złożony z czterech rozczłonkowanych płycinami filarów, wspartych na tarasie dolnym i dźwigających otoczony balustradą taras górny. Wszystkie otwory drzwiowe i okienne elewacji frontowej miały kształt prostokątny, w facjacie natomiast zamknięcie półkoliste, zaś szczybliny ułożone promieniście. Dzieloną także wertykalnie płycinowymi pilastrami facjatę zamykał

wydatny przyczółek, dekorowany m.in. delikatnym fryzem arkadowym. Strona ogrodowa dworu była w całości parterowa. Jej część środkową akcentował portyk półwłębny o czterech filarach identycznych jak od frontu. Po obu jego stronach występowały krótkie i wąskie skrzydła, nakryte dachem znacznie niższym, razem z korpusem głównym tworzące kształt podkowy. Okna po obu stronach wnętrza portykowej miały wielkość podwójną, nawiązywały więc kształtem do „weneckich”. Wszystkie obramienia drzwiowe i okienne, filary oraz balustrada lakierowane były na kolor biały, żywo kontrastujący ■ ciemnym tłem ścian.

Na temat wnętrza czy ewentualnych zbiorów nie ma, niestety, żadnych przekazów.

Dom otaczał stary ogród z bardzo blisko rosnącymi drzewami, przeważnie liściastymi. Niewielkie gazony ożywiały stale zmieniane klomby kwiatowe.

¹ *Słownik geograficzny*, t. 15, Warszawa 1900, s. 91.

² A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 13, Warszawa 1909, s. 278.

³ Fotografie dworu w Wojewodziszkach, jak też wszystkie szczegóły genealogiczne dotyczące rodzin Montwiłłów i O'Rourke, zawdzięczałam zamieszkałemu w Oxfordzie synowi Wincentego O'Rourke i Elżbiety z Niezabytowskich, Janowi Józefowi O'Rourke (ur. 6.9.1956 w Mont-realu), żonatemu z Ines Potocką h. Złota Piława (ur. 29.1.1959 w Buenos Aires), córką Antoniego Jerzego i Elżbiety Radziwiłłówny.

Wola koło Łunny

Wola, oddalona około pół kilometra od miasteczka Łunny, a blisko kilometr od brzegu Niemna, w ciągu XIX w. należała do rodziny Krzywickich. Pod koniec tego wieku czy też już w początkach XX w. drogą daru dobra te o powierzchni ok. 400 ha przeszły do spokrewnionego ■ Krzywickimi Edwarda Tarasowicza, żonatego z Jadwigą Dzickońską, ostatniego właściciela tego majątku¹.

W 1832 r. Krzywiccy wybudowali w Woli ciekawy dwór klasycystyczny, wzorowany być może na podobnym, znajdującym się w niedalekiej Rosi. Budynek ten nie został jednak wykończony ostatecznie. Stał na wysokim podmurowaniu i najprawdopodobniej miał się

składać z trzech członów: korpusu głównego i dwóch skrzydeł bocznych. Zrealizowany został wszakże tylko korpus główny i lewe skrzydło. Dziewięciosiowy korpus główny dworu, wzniesiony na rzucie prostokąta, w trójosiowej części środkowej posiadał niskie pięterko. W elewacji frontowej, zwróconej na południe, występował portyk w wielkim porządku o sześciu kolumnach tokańskich, dwóch przyscienionych i czterech wysuniętych. Stały one na planie półkola, wprost na kamiennej posadzce, bez baz i dźwigały gładkie belkowanie. Części parterowe dworu nie miały żadnych dekoracji. Korpus główny nakrywał dach czterospadowy, pobity gontami, wsparty na kroksztytnach.

197.
Wola
k. Łunna.
Front
dworu,
przed 1939 r.

Nie wiadomo, czy równocześnie z budową środkowego członu, czy też dopiero później, z lewej strony dodane zostało do niego wspomniane nieco niższe skrzydło z sześcioma szeroko rozstawionymi oknami i sześciokolumnowym płytkim podcieniem, nakryte również wysokim dachem trójspadowym, wyodrębnionym

z bryły budynku. Ponieważ skrzydło prawe nie zostało zrealizowane, dwór miał kształt budowli niesymetrycznej. Elewacja ogrodowa tworzyła jedną linię prostą. Już na początku drugiej połowy XIX w. właściciele przenieśli się na stałe do innego należącego do nich majątku w Zelwianach. Dwór w Woli stał więc opusz-

198.
Wola.
Lewe
skrzydło
dworu,
przed 1939 r.

199.
Wola. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r.

200.
Wola. Przed portykiem dworu, przed 1939 r.

czony i zaniedbany aż do lat poprzedzających wybuch pierwszej wojny światowej. Dopiero wtedy bowiem zamieszkał w nim nowy właściciel, Edward Tarasowicz. Odrestaurował on cały środek domu oraz skrzydło. Z powodu wybuchu wojny nie zdążył odnowić strony prawej. W latach 1914 – 1920 dwór został zdewastowany. W 1928 r. przeprowadzono ponowny remont, ograniczony jednak do pomieszczeń odnowionych już poprzednio.

Według stanu z 1939 r., dwór w Woli miał układ dwutraktowy, w części lewej z korytarem pośrodku. Część środkową od frontu zajmował obszerny hall z klatką schodową w prawym rogu. Od strony parku na tej samej szerokości mieścił się trzyokienny salonik. Na prawo od hallu, w części nie odremontowanej, przy elewacji frontowej znajdował się niegdyś wielki podłużny salon, zaś od strony parku gabinet i jeszcze jeden pokój. Od strony lewej do hallu i saloniku przylegała duża prostokątna sala jadalna z oknami na przestrzał. Jej tylna część została jednak wydzielona jako kredens. Pozostałe pokoje, uszeregowane po obu stronach korytarza, służyły jako mieszkalne i gospodarcze.

Pozostawione najpierw bez opieki, później dewastowane wnętrza dworu nie miało już charakteru zabytkowego. Nowy kominek granitowy znajdował się tylko w salonie, w pomieszczeniach innych stały białe kaflowe piece. Pokoje reprezentacyjne miały posadzki parkietowe, mieszkalne zaś podłogi zwykłe. Ściany we wszystkich pomieszczeniach malowane były gładko. Z wyjątkiem kilku mebli mahoniowych biedermeierowskich nie było żadnych innych przedmiotów stylowych ani dzieł sztuki.

Dwór stał w parku o powierzchni 3 ha. Z prawej strony wiodła do niego szeroka wjazdowa aleja topolowa, zakończona stylową bramą, zawieszoną między dwóch murowanych okrągłych filarach. Przed domem rozciągał się wielki gazon, przecięty na osi portyku ścieżką z rabatami krzewów dekoracyjnych i róż sztamowych. W pewnej odległości od domu rosła na gazonie grupa ogromnych świerków i kilka drzew liściastych. Podobny otwarty gazon założony był także od tylnej strony dworu. Opał on ku przepływającej w dolinie rzeczce, przez którą przerzucono dwa mostki brzoźowe. Za rzeczką ciągnęła się dalsza część ogrodu. Po obu bokach tylnego gazonu, w malowniczych skupiskach rosły dalsze świerki, a oprócz nich modrzewie, kasztany, lipy, brzozy, wiąz i topole.

¹ Wszystkie informacje dotyczące dworu w Woli pochodzą od syna ostatniego właściciela, Kazimierza Tarasowicza oraz od mł. Jerzego Bertholdiego.

Indeks

Indeks nazwisk

Nazwiska artystów wyróżniono
czcionką półgrubą.

Nazwiska autorów artykułów,
opracowań, wspomnień itp. – kursywą

Abramowiczowie, rodzina 315
Adamowiczówna Róża zob. Bispingowa Róża
Aftanazy Roman 124
Ajwazowski Iwan K., malarz 101
Albani Francesco, malarz 153, 207
Albertandi Jan Chrzcziciel, bp, historyk i numizmatyk 23
Aleksander I, car Rosji 12, 17, 349
Aleksander II, car Rosji 349
Aleksander Jagiellończyk, król Polski 30, 51, 86, 129, 202, 225
Allegri Antonio zob. Correggio
André Edouard, ogrodnik-projektant 70, 164, 261, 264
Andriolli Franciszek, malarz 183
Andriolli Elwiro Michał, rysownik, ilustrator, malarz 183, 210
Andrysowie Łazarz, drukarz krakowski 337
Andrzejkiewicz Michał, gubernator grodzieński 134
Andrzejkiewicz Michał, syn Władysława 134
Andrzejkiewicz Władysław 134
Andrzejkiewiczowa Władysława z Henningsenów 134
Andrzejkiewiczowie (Buttows-Andrzejkiewiczowie) M. Gryf, rodzina 134, 135
Andrzejkiewiczówna Jadwiga zob. Mackiewiczowa Jadwiga
Andrzejkiewiczówna Zofia zob. Jastrzębska Zofia
Angelis Nicolaus de, malarz 41
Anichini Wawrzyniec Cezary, architekt 206
Anna Jagiellonka, królowa Polski 138
Antipow Wasilij G. 152
Antoniewicz Jerzy 43
Antonowicz, inżynier architekt 62
Antonowiczówna Antonina zob. Karpowa Antonina
Antoszewicz Stanisław, drzeworytnik reprodukcyjny 61, 72
Anulains Kiejstutis A. 55, 224
Arciszewski Samuel, budowniczy 19
Askenazy Szymon, historyk 180, 293
August II Mocny Saa, król Polski 22, 37, 45, 56, 188, 269
August III Saa, król Polski 37, 45, 210, 325, 342
Aurelli Carlo, rzeźbiarz 40

Baccinelli Marcello, malarz 32, 85, 130, 210, 249, 323
Bachr, baron, właściciel Makowian 80
Bachr Marian, architekt 13, 15
Bachr Olgierd ■
Bachr Otton, marszałek szlachty pow. sokólskiego 80, 81
Bachr Stanisław 83
Bachrowie h. własnego, rodzina 80
Bagniewscy, rodzina 315
Bahński Michał, historyk 215, 265, 330
Bancroft Klara Elżbieta zob. Tyszkiewiczowa Klara Elżbieta
Baranowicz Adam, szambelan królewski 94
Baranowiczowie h. Habsburg, rodzina 94, 101
Baranowski Andrzej Józef 165
Baranowski Jerzy 43
Barbara Radziwiłłówna, królowa Polski 42, 205
Barbedienne Ferdinand, rzeźbiarz 214
Barbieri Giovanni Francesco zob. Guercino
Bartolommeo di Pietro, malarz 207
Bartoszewicz Stanisław, właściciel Cytowian 202
Bartoszewiczówna Benedykta zob. Płuszczeńska Benedykta
Bartoszewiczówna N. zob. Hlebowiczowa Jerzowa
Bassano, malarz 32
Bassano Jacopo, malarz 67
Batoni Pompeo Girolamo, malarz 207, 210
Batory Stefan, książę siedmiogrodzki zob. Stefan Batory, król Polski
Bechstein, firma fortepianów 31, 230
Beer Wanda zob. Lubieniecka Wanda
Beker, wytwórca mebli w Datnowie 194
Bellotto Bernardo zw. Canaletto, malarz 32, 207, 234, 249
Benislawska Maria zob. Gorska Maria
Henningsenówna N. zob. Andrzejkiewiczowa Władysława
Bercken Gotard Ernest von zob. Berk Gotard Ernest
Bergowie, rodzina 336, 338
Berk (von Bercken) Gotard Ernest 342

Berk Jan, skarbnik inflancki, syn Gotarda Ernesta 342, 343
Berkowa Domicella ■ Jodków 342
Berkowa Maria z Korffów 342
Berkówna, córka Jana zob. Ryk Felicjanowa
Berkówna Teresa zob. Weyssenhoffowa Teresa
Bernoulli Johann, podróżnik, pamiętnikarz 47
Bertholdi Jerzy, inżynier 160
Berti Giorgio, malarz 214
Beuckelaer Joachim, malarz 67
Bialozor Gabriel Krzysztof 229
Bialozor Jakub, protoplasta linii senatorskiej rodziny 227
Bialozor Jan, z linii kasztelańskiej 228
Bialozor Jan, strażnik w. litewski, syn Wojciecha 227
Bialozor Jerzy 265
Bialozor Józef 229
Bialozor Krzysztof, założyciel linii kasztelańskiej rodziny 227, 229
Bialozor Stanisław, syn Jana z linii kasztelańskiej 228
Bialozor Stanisław, wojewoda smoleński 227
Bialozor Tadeusz 228
Bialozor Tadeusz Izidor Marcin, syn Tadeusza 227
Bialozor Wojciech, syn Jakuba z linii senatorskiej 227
Bialozorowa Eleonora z Zabiełłów 265
Bialozorowa Felicja z Polubińskich 228
Bialozorowa Felicja z Pazynów 229
Bialozorowa Janowa z Ławrynowiczów 228
Bialozorowa Regina zob. Suchozanowska Regina
Bialozorowie (Montwid-Bialozorowie) h. Wieniawa odm., rodzina 34, 227 – 229
Bialozorówna Aleksandra zob. Rymwidowa Aleksandra
Bialozorówna Brygida zob. Fergisowa Brygida
Bialozorówna Elżbieta zob. Zabiełłowa Elżbieta
Bialozorówna Ewa zob. Tyszkiewiczowa Ewa

- Białozorówna Franciszka zob. Zabiellowa Franciszka
- Białozorówna Janina zob. Leitgebowa Janina
- Białozorówna N. zob. Fergisowa Feliksowa
- Białozorówna N. zob. Hryncewiczowa Julianowa
- Białozorówna Regina zob. Suchosannetowa Regina
- Białopiotrowicz Jerzy, strażnik i łowczy ludzki 25
- Białopiotrowiczowa Kunegunda z Giedroyciów, pamiętnikarka 25
- Bielecki, architekt 333
- Bielikiewiczówna Felicjana zob. Woynowa Felicjana
- Bienaimé Luigi, rzeźbiarz 207, 210
- Billewicz Andrzej 266
- Billewicz Franciszek, prezes sądu pow. rosieńskiego, syn Jana 278, 279
- Billewicz Jan, prezes sądu pow. rosieńskiego 278, 279
- Billewicz Józef, marszałek rosieński 188, 189
- Billewicz Teodor Stefan, ciwn Wielkich Dyrwian 288
- Billewicz Tomasz, syn Jana 278
- Billewiczowa Anna z Szemiothów 188
- Billewiczowa Kunegunda z Pilsudskich 278, 279
- Billewiczowa Tekla z Syriatowiczów 278, 279
- Billewiczowa Teodorowa Stefanowa z Kołuchowskich 288
- Billewiczowa Zofia 266
- Billewiczowie h. Mogiła, rodzina 188, 223
- Billewiczówna (Bielewiczówna) Anna zob. Orwidowa Anna
- Billewiczówna Kunegunda zob. Gorska Kunegunda
- Billewiczówna Kunegunda zob. Staniwiczowa Kunegunda
- Billewiczówna Ludwika Urszula zob. Siemaszkowa Ludwika Urszula
- Billewiczówna Urszula zob. Pilsudska Urszula
- Billewiczówna Urszula, córka Franciszka zob. Kontrymowa Urszula
- Biruta, wajdelotka 264, 265
- Bisping Adam, pułkownik, syn Jana 87, 89
- Bisping Aleksander 87, 90
- Bisping Aleksander, I ordynat massalański, syn Kamila 87, 90
- Bisping Aleksandra zob. Swetchinowa Aleksandra
- Bisping Bolesław, marszałek starodubowski 87
- Bisping Jan, II ordynat massalański, syn Kamila 87
- Bisping Jan, IV ostatni ordynat massalański, syn Józefa 87, 90, 91
- Bisping Jan, kasztelan starodubowski, syn Bolesława 87, 89, 90
- Bisping Józef, pułkownik, syn Jana ■
- Bisping Józef, stolnik starodubowski, syn Bolesława 87
- Bisping Józef, III ordynat massalański, syn Kamila 87
- Bisping Józefa zob. Woyczanska Józefa
- Bisping Kamil, syn Adama 87
- Bisping Kazimierz, syn Józefa 87
- Bisping Krzysztof, syn Jana 91
- Bisping Michał, syn Bolesława 87
- Bisping Natalia Anna zob. Kicka Natalia Anna
- Bispingowa Anna z Mikulskich 87
- Bispingowa Ewa z Rudominów 87, 90
- Bispingowa Helena z Holyńskich 87
- Bispingowa Józefa z Zamoyskich 87
- Bispingowa Leontyna z Wollowiczów 87
- Bispingowa Maria z Nowina-Konopków 91
- Bispingowa Róża z Adamowiczów 87
- Bispingowa Teresa z Mikulskich 87
- Bispingowie (von Gallen Bispingowie) h. własnego, rodzina 87, 89, 90
- Blinstrub Krzysztof 197, 198
- Blinstrub Michał 116
- Blinstrubowa Halszka z Widzgirdów 116
- Blinstrubowie h. Łobędź, rodzina 116, 197
- Blinstrubówna Joanna zob. Meysz-towiczowa Joanna
- Blüthner, firma fortepianów 31, 244
- Bochwicówna Angelika zob. O'Rurke Angelika
- Boennigshausen von Budberg Magdalena zob. Siebergowa Magdalena von
- Bogdanowiczówna Weronika zob. Syrcziowa Weronika
- Bohdaszewski, rzemieślnik z Birz 20
- Bohomolcowa Adela z Depertów 338 – 341
- Bohomolcowa Eleonora z Wyszyńskich 338
- Bohomolcowa Karolina (Charlotte) z Sienkiewiczów 340
- Bohomolcowa Teresa z Foelkerzambów 338
- Bohomolcowie h. Bogorya, rodzina 341
- Bohomolcówna, córka Michała sen. zob. Eichthahl d*, żona Eugène'a
- Bohomolcówna Adela zob. Żeleńska Adela
- Bohomolcówna Anna zob. Borchowa Anna
- Bohomolec Benedykt, syn Romualda 338
- Bohomolec Filip, syn Michała sen. 339, 340, 342
- Bohomolec Franciszek, pisarz, komediopisarz, filantrop 338
- Bohomolec Ignacy, syn Romualda 338
- Bohomolec Michał jun., syn Michała sen. 339, 340
- Bohomolec Michał sen., syn Romualda 338, 339
- Bohomolec Piotr Tadeusz, stolnik witebski 338
- Bohomolec Roman, syn Michała sen. 339, 340
- Bohomolec Romuald, burmistrz Witebska, marszałek szlachty gub. witebskiej 338
- Bohusz-Siestrzenecwicz Stanisław zob. Siestrzenecwicz Stanisław Bohusz
- Bohusz-Siestrzenecwicz Stefan zob. Siestrzenecwicz Stefan Bohusz
- Bohuszowie h. Odyniec, rodzina 315
- Boito Arrigo, architekt 71
- Bona Sforza, królowa Polski 76
- Bonaparte François Charles Joseph zob. Napoleon II, książę Reichstadtu
- Bonaparte Napoleon zob. Napoleon I, cesarz Francuzów
- Boncrowie, rodzina 39
- Bongi, architekt mediolański 71
- Bonicki Adam Józef Feliks, heraldyk, genealog 30, 38, 39, 51, 55, 91, 158, 184, 189, 201, 202, 215, 224, 231, 266, 268, 295, 315, 326, 336, 363
- Borch Aleksander, syn Michała Jana 347
- Borch Jan Andrzej 336
- Borch Bernard, mistrz kawalerów infanteryjczych 331
- Borch Euzebiusz, syn Michała 331
- Borch Fabian, generał artylerii litewskiej, syn Gedeona Jana 331
- Borch Gedeon Jan, pułkownik wojsk pol., sędzia inflancki 331
- Borch Jan Jędrzej Józef, kanclerz w. koronny 325, 331, 333, 345
- Borch Józef, syn Michała Jana 347, 348
- Borch Józef Henryk, starosta lucyński, marszałek szlachty gub. witebskiej, szambelan królewski, syn Jan Jędrzeja 325, 331, 345
- Borch Karol, syn Michała Jana 347, 348
- Borch Michał, marszałek szlachty gub. witebskiej, syn Józefa Henryka 325, 331
- Borch Michał Jan, wojewoda belski, komander maltański, syn Jana Jędrzeja 325, 331, 333, 335, 345, 347 – 349
- Borchowa Anna z Bohomolców 325, 331
- Borchowa Eleonora z Brunnów 348
- Borchowa Halszka z Broel-Platerów 331
- Borchowa Ludwika z von Siebergów 331, 345
- Borchowa Maria z Komaków 331
- Borchowie (von Borch) h. Trzy Kawki, rodzina 331, 333, 336, 338, 345
- Borchówna Aleksandra zob. Hryncewiczowa Aleksandra
- Borchówna Eleonora zob. Tyłmanowa Eleonora
- Borchówna Eliza zob. Sokolowska Eliza
- Borchówna Izabella zob. Orłowska Izabella

Borchówna Izabella zob. Platerowa
 Broel-Platerowa Izabella
 Borchówna Maria zob. Choloniewska
 Maria
 Borchówna Maria zob. Sanguszkowa
 Maria
 Borchówna Maria Teresa zob. Plater-Zyberkowa Maria Teresa
 Borchówna Stefania zob. Szadurska
 Stefania
 Borchówna Tekla zob. Łopacińska
 Tekla
 Borchówna Zofia zob. Kamińska Zofia
 Boretti Irena z Jacuńskich 110
 Boretti Jan, architekt 315
 Boretti Witold 110
 Borewiczówna Ludwika zob. Plater-Zyberkowa Ludwika
 Borg von zob. Borchowie
 Borkowski Jerzy Sewer Dunin, heraldyk, genealog 152, 288, 363
 Bornhold Vera Letycja zob. Mohlowa
 Vera Letycja
 Borodziej Józef zob. Mohl Aleksander
 Borowska Irena Skarbek zob. Perkowska Irena
 Borkiewiczówna Antonina zob. Piłsudska Antonina
 Borzymowska Karolina zob. Giedroyciowa Karolina
 Bosio Pietro, architekt 39
 Boucher François, malarz 239
 Brandt Józef, malarz 89, 139
 Braniccy h. Gryf, rodzina 211
 Braniczka Róża zob. Tyazkiewiczowa
 Róża
 Brenszajn Michał, bibliotekarz, bibliograf 278
 Brewern Barbara zob. Giedroyciowa
 Barbara
 Brewern Teodor, generał wojsk rosyjskich 25
 Brink Wawrzyniec, właściciel Przemy 336, 338
 Brochocka Helena z domu O'Rurke 157
 Brochocki Aleksander 157
 Brodowski Antoni Stanisław, malarz 338
 Brodowski Józef, malarz 32
 Broel-Platerowie zob. Platerowie
 (Broel-Platerowie)
 Brozer Krzysztof 340
 Brunnow (Brunn von Brunnow) h. Trzy Belki, rodzina 129, 130, 171, 318
 Brunnow Eleonora zob. Borchowa
 Eleonora
 Brunnow Eufrozyna z Kossakowskich 168
 Brunnow Irena zob. Virion Irena de
 Brunnow Jadwiga z Potockich 129
 Brunnow Janina z domu Taube 129
 Brunnow Michał, kanclerz 318
 Brunnow Stanisław, syn Szymona 129, 168, 169
 Brunnow Szymon, powstaniec 1831 r. 129
 Brunnow Wilhelm 318

Brzeska Teodora zob. Piłsudska Teodora
 Brzostowscy h. Surzemię, rodzina 211, 293
 Brzostowska Emma zob. Wysocka
 Emma
 Brzostowski Hipolit 273
 Brzozowski Feliks, malarz 24, 25, 333; ■ ■
 Budberg-Boennigshausen Magdalena von zob. Siebergowa Magdalena von
 Buddenbrockówna Jadwiga zob. Karpowa Jadwiga
 Budny Szymon, ideolog braci polskich 138
 Buissan, ogrodnik-planista 70, 261
 Bulhak-Jelski Jerzy 294
 Bulhakowa-Jelska Zofia z Dymśzów 294, 295
 Bulharynowie, rodzina 242
 Buonaccorsi Filippo zob. Kallimach
 Buonarroti Michelangelo zob. Michał Anioł
 Burba Andrzej, syn Kleofasa 184
 Burba Antoni, syn Kleofasa 184, 204
 Burba Jan, strażnik żmudzki, sędzia grodzki szawelski, podkomorzy 203, 204
 Burba Kazimierz 181, 197
 Burba Kleofas zw. Klet, marszałek szlachty pow. poniewieckiego, syn Kazimierza 181, 184, 197
 Burbińska Aniela zob. Romerowa
 Aniela
 Burbińska Anna zob. Puzynina Anna
 Burbińska Celina zob. Przeciszewska
 Celina
 Burbińska Irena zob. Gorska Irena
 Burbińska Kazimiera zob. Janczewska
 Kazimiera
 Burbińska Marcelina 184
 Burbińska Michalina zob. Walewska
 Michalina
 Burbińska N. zob. Romerowa Sewerynowa
 Burbina Janowa 204
 Burbina Kazimierzowa z Uwojuń 197
 Burbina Kleofasowa z Przeciszewskich 184
 Burbina Teodora z Chlewińskich 184
 Burbowie h. Odyniec III, rodzina 181, 203, 204
 Burhardt Stefan 76, 109
 Burhardtowa Antonina z Medekszów 109
 Burzyńscy h. Trzywdar, rodzina 27
 Burzyńska Teresa zob. Jundziłłowa
 Teresa
 Buszyński Ignacy, autor monografii historyczno-krajoznawczych 26, 215, 234
 Buttowt-Andrzejkowiczowie zob. Andrzejkowiczowie
 Bychowcowa Jadwiga z Druckich-Lubeckich 126
 Bystram Aleksander, syn Jana Ewolda 34

Bystram Aleksander, syn Tadeusza 37, 38
 Bystram Andrzej, cześnik inflancki, syn Aleksandra 34
 Bystram Bartłomiej, sędzia ziemski upicki, syn Bogusława Kazimierza 34
 Bystram Bogusław Kazimierz, wojski smoleński, syn Jana Ewolda 34
 Bystram Dominik, generał-major wojsk litewskich 34
 Bystram Eugeniusz, syn Tadeusza 37
 Bystram Jan Ewald, cześnik inflancki, syn Jana Kazimierza 34
 Bystram Jan Kazimierz, dworzanin królewski 34
 Bystram Karol, marszałek szlachty pow. poniewieckiego, syn Karola 34, 35
 Bystram Karol, sędzia graniczny upicki, syn Bartłomieja 34, 37
 Bystram Kazimierz, kuzyn Aleksandra 38
 Bystram Kazimierz, podkomorzy szawelski 34
 Bystram Krzysztof, marszałek dworu kurlandzkiego 34
 Bystram Ottonar Aleksander, syn Jana Kazimierza 34
 Bystram Tadeusz, syn Władysława 35, 37, 38
 Bystram Władysław, powstaniec 1863 r., syn Karola 34, 35
 Bystramowa Anna ze Święcickich 34
 Bystramowa Janowa Kazimierzowa z domu Heyking 34
 Bystramowa Zofia z Mineyków 34
 Bystramowie h. Tarnawa, rodzina 34, 37
 Canaletto zob. Bellotto Bernardo zw. Canaletto
 Canova Antonio, rzeźbiarz 41, 42, 271, 362
 Canavaggio (własc. Michelangelo Merisi), malarz 207
 Carelli Giovanni Battista, malarz 42
 Carpio zob. Karpowie
 Carracci, malarz 32
 Carracci Annibale, malarz 207
 Cenci Beatrice, córka patrycjusza rzymskiego 195
 Čerbulanes Klemensas 55
 Champaigne Philippe de, malarz 100, 101
 Chapu Henri, rzeźbiarz 214
 Chateaubriand François René de, pisarz i polityk 270
 Chełmoński Józef, malarz 89
 Chippendale Thomas, ebdenista 64, 267
 Chlewińska Antonina zob. Raś Antonina de
 Chlewińska Teodora zob. Burbina Teodora
 Chłopiński Edward, literat, podróżnik, etnograf 43, 45, 61, 72, 325, 331, 333-336
 Chodkiewicz Aleksander, wojewoda nowogródzki 129

- Chodkiewicz Jan Karol, hetman w. litewski 31, 32, 130, 237, 241
- Chodkiewicz Jan Kazimierz, kasztelan wileński 30
- Chodkiewiczowa Zofia z Mieleskich 241
- Chodkiewiczowa Zofia z Paców 30
- Chodkiewiczowie h. Kościuszy, rodzina 30, 129, 211, 293
- Chodkiewiczówna Anna zob. Mnischowa Anna
- Chodkiewiczówna Maria zob. Kossakowska Maria
- Chodźko Ignacy, pisarz 86
- Choloniewska Maria z Borchów 331
- Choloniewski Jan 331
- Chrapowiccy h. Gozdawa, rodzina 170, 194
- Chrapowicka Ewelina zob. Gostomska Ewelina
- Chrapowicka Maria z Romerów 125
- Chrapowicka Zofia zob. Kossakowska Zofia
- Chrapowicki Adam 125
- Chrapowicki Eustachy 175
- Chreptowicz Joachim, kanclerz w. litewski 46
- Chreptowiczówna N. zob. Kognowicka Piotrowa
- Christophe, ceramik 70
- Chrystianowicz Aleksander, właściciel Pogryżowa 251
- Chrzastowski Józef Jerzy, starosta rosiński 265
- Chwałewik Edward, bibliotekarz, bibliofil, historyk książki, 80, 130, 165, 188, 215, 222, 237, 251, 265, 278, 288, 338, 349, 367
- Chyczewska Alina 251
- Cichocka Teresa zob. Jundziłłowa Teresa
- Ciechanowieccy h. Dąbrowa, rodzina 325
- Ciechanowiecka Maria zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Maria
- Ciechanowiecki Andrzej 19, 24, 325
- Ciundziewicka Anna zob. Nagurska Anna
- Čiurlionis (Czurlanis, Czurlonis) Mikalojus Konstantinas, malarz, kompozytor 249
- Clementz Aleksandra zob. Reuttowa Aleksandra
- Cognocce Pietro zob. Kognowicki Piotr
- Corot Jean Baptiste Camille, malarz 32
- Correggio właśc. Antonio Allegri, malarz 207
- Coulomb de, ogrodnik 70
- Czanturija Władimir A. 47; il. 47
- Czapiek Franciszek, zegarmistrz 235
- Czapscy (Hutten-Czapscy) h. Leliwa, rodzina 184, 188, 231, 233, 234, 318
- Czapska Jadwiga z Potulickich 184
- Czapska Justyna z Rostworowskich 232, 233
- Czapska Maria, eseistka, tłumaczka 234
- Czapska Stanisława z Górkich 184, 188
- Czapska Weronika zob. Plater-Zyberkowska Weronika
- Czapska Weronika z Radziwiłłów 231
- Czapska Zofia z Obuchowiczów 231, 234
- Czapski Adolf, marszałek szlachty gub. kowieńskiej 184
- Czapski Edward, syn Stanisława 233, 234
- Czapski Franciszek Stanisław, wojewoda chełmiński 231
- Czapski Marian, marszałek gubernialny szlachty 109, 232–234
- Czapski Stanisław, pułkownik napoleoński, syn Franciszka Stanisława 231–233
- Czapski Stanisław, syn Adolfa, ostatni właściciel Berżan 184
- Czarnecki Stefan, hetman polny koronny 154, 219
- Czartoryscy h. Pogoń Litewska, rodzina 211, 225, 265
- Czartoryska Eleonora Monika z domu Waldstein-Arnau 265
- Czartoryska Zofia z Tyszkiewiczów 165
- Czartoryski Adam Kazimierz, generał ziem podolskich 266
- Czartoryski Fryderyk Michał, kanclerz w. litewski 265
- Czechowicz Szymon, malarz 32, 210, 214
- Czczott Jan, poeta i etnograf 86
- Czerwertynscy h. Pogoń Litewska, rodzina 17, 161
- Czerwertynska Jadwiga zob. Tyazkiewiczowa Jadwiga
- Czurlanis, Czurlonis Mikołaj zob. Čiurlionis Mikalojus Konstantinas
- Dachnowicz-Hacicka Kamilla zob. Falewiczowa Kamilla
- Daniel Jan Krzysztof, malarz 308
- Damme Julia von zob. O'Brien de Łący Julia
- Danillo-Gasiewiczówna Wanda zob. Roppowa Wanda
- Daszkiewicz Dymitr, syn Dymitra, ostatni właściciel Wojczyzny 154
- Daszkiewicz Dymitr, syn Ryszarda 153
- Daszkiewicz Ryszard 153, 154
- Daszkiewiczowa Maria Oktawia z Dowgiałłów 154, 156
- Daszkiewiczowa Teresa z Jeleńskich 153
- Daszkiewiczowa Teresa z Jundziłłów 153, 155
- Daszkiewiczowie (Korybut-Daszkiewiczowie), rodzina 155
- Dąbrowiczówna Gabriela zob. Zaleska Lubicz Gabriela
- Dąbrowska N. zob. Łżebska N.
- Dąbrowska N. zob. Szachnina N.
- Dąbrowski Bonawentura, malarz 32
- Dąbrowski N., właściciel Landuzowa 61
- Dembiński Henryk, generał 38
- Dembowska Zofia zob. Romerowa Zofia
- Depert Adela zob. Bohomolcowa Adela
- Depert Filip, oficer napoleoński, przedsiębiorca, kupiec 338, 341
- Depertowa Modesta z domu Rougé 338
- Dermontówna Urszula zob. Kossakowska Urszula
- Despot-Zenowiczowie zob. Zenowiczowie
- Dietrich Christian Wilhelm, malarz, grafik 101
- Diłski Bolesław Roman (pseud. Jabłonowski), pułkownik, lekarz, naczelnik powstania 1863 r. woj. kowieńskiego 199
- Dmochowski Tadeusz Jan, malarz, rysownik 333
- Dołci Carlo, malarz 32, 42
- Dołgorukow Paulina z Wawrzeckich 119, 120, 229
- Dolmut-Konrewtowicz zob. Kontowiczowie
- Domenichino (własc. Domenico Zampieri), malarz 32, 207
- Domeyko Ignacy, mineralog, geolog, filomata 266
- Dondolowscy (Dondalowscy), rodzina 288
- Döring Julius, malarz, konserwator 207, 219
- Dosso (Dossi) Giovanni, malarz 207, 211
- Dowbór-Muśnicki Józef, generał 86
- Dowgiałłowiczówna Maria zob. Wixniewska Maria
- Dowgiałłowicz, rodzina 289
- Dowgiałłówna Aleksandra zob. Montwillowa Aleksandra
- Dowgiałłówna Maria Oktawia zob. Daszkiewiczowa Maria Oktawia
- Dowgiałłówna Teresa zob. Zanowa Teresa
- Downarowiczówna Maria zob. Montwillowa Maria
- Draszkowski Michał, właściciel Billewicz 189
- Drechenfels Erna zob. Karpiowa Erna
- Dreń Vladas 115
- Drucy-Lubeccy h. Druck, rodzina 17, 38, 131
- Drucka-Lubecka Jadwiga zob. Bychowcowa Jadwiga
- Drucka-Lubecka Janina zob. Skórzewska-Ogińska Janina
- Drucka-Lubecka Maria z domu Scipio del Campo 38
- Drucka-Lubecka Maria z Szemiothów 38
- Drucka-Lubecka Maria z Zamoyskich 38, 131
- Drucka-Lubecka Teresa, córka Władysława 38
- Drucka-Sokolińska Józefa zob. Syrućowa Józefa
- Drucki-Lubecki Aleksander, marszałek

lek szlachty pow. grudzińskiego,
syn Franciszka Ksawerego 38
Druck-Lubecki Franciszek Ksawery,
Druck-Lubecki Franciszek Ksawery,
minister skarbu Królestwa Pol. 38
Druck-Lubecki Jan, syn Władysława
131
Druck-Lubecki Władysław, syn Ale-
ksandra 38, 126, 131
Dunin-Borkowski Jerzy Sewer zob.
Borkowski Jerzy Sewer Dunin
Dunin-Jundziłłowicz zob. Jundziłło-
wie
Dunin-Kurwicki Józef zob. Kurwicki
Józef Dunin
Dunin-Rajacki Teresa zob. Weyssen-
hoffowa Teresa
Dürer Albrecht, malarz, grafik, teo-
retyk sztuki 293
Dusiatscy (Rudominowie-Dusiatscy),
rodzina 39
Dusińska Anna zob. Pacowa Anna
Dyck Anton Van, malarz 67, 72, 239,
310, 362
Dyderstein Jan Walenty, architekt
318
Dylkiewiczowie, rodzina 50
Dymitr Samozwaniec I, car Rosji 23
Dymitr Samozwaniec II, pretendent
do tronu moskiewskiego 23
Dymasz Antoni 293
Dymasz Eugeniusz, inżynier, syn
Kleofasa 294
Dymasz Henryk, lekarz, poseł do Du-
my, syn Kleofasa 294, 295
Dymasz Józef, syn Kleofasa 294
Dymasz Justus, inżynier, syn Kleofa-
sa 294
Dymasz Juszyn, syn Piotra 294
Dymasz Kleofas, syn Piotra 294, 295
Dymasz Lubomir, polityk, profesor,
syn Kleofasa 294, 295
Dymasz Piotr, podkomorzy telniszew-
ski, syn Szymona 293–295
Dymasz Szymon, syn Antoniego 293
Dymasz Walerian 343
Dymaszanka Janina zob. Plater-Zyber-
kowska Janina
Dymaszanka Zofia zob. Bułhakowa-
Jelaska Zofia
Dymaszowie h. własnego, rodzina 293–
295
Dymaszyna Ewa z Wolków 293
Dymaszyna Justusowa z Engelhardtów
294
Dymaszyna Lwowa z domu Maioreseu
294
Dymaszyna Maria z Gadonów 294
Dymaszyna Maria z Żołędziów 294
Dymaszyna Teresa z Gorskich 294
Dymaszyna Zofia z Kierbedziów 294,
343
Dymaszowski Wacław, malarz 229
Dziekoński h. Korab, rodzina 43
Dziekońska Jadwiga zob. Tarasowi-
czowa Jadwiga
Dziekońska Jadwiga z Dziekońskich,
1^a v. Olizarowa, 2^a v. Ramnowa 43
Dziekońska Karolina z Mizgierów 43
Dziekońska Maria z Wasilewskich 43

Dziekoński Antoni, podskarbi nadwor-
ny litewski, szambelan królewski 43
Dziekoński Karol 44
Dziekoński Kazimierz, generał, syn
Antoniego 43
Dziekoński Michał, syn Antoniego 43
Dziwiałowski (Gintowt-Dziwiało-
wscy) h. Traby, rodzina 205, 206,
284, 286
Dziwiałowska Anna z Ogińskich, 1^a
v. Kuncewiczowa 205
Dziwiałowska Katarzyna zob. Kos-
sowska Katarzyna
Dziwiałowski, powstaniec 1863 r.,
właściciel Szłapoburz 284
Dziwiałowski Jan, chorąży kowień-
ski, syn Wojciecha 205
Dziwiałowski Wojciech, podkomor-
zy kowieński, dworzanin i sekre-
taryz królewski 205
Eichthal d' z Bohomołców, żona Eu-
gène'a 339
Eichtahl Eugène d' 339, 340
Elzewirowie (Elzevier), rodzina ho-
lenderskich księgarzy, wydawców
i drukarzy 337
Elżbieta I, królowa Anglii 62
Elżbieta Augusta, księżniczka neubur-
ska zob. Sulzbach Elżbieta Augusta
von
Engelhardt Georg, malarz 32
Engelhardtówna N. zob. Dymaszyna
Justusowa
Eperczy, rodzina 152, 223, 224
Eperczy Jan, ziemianin żmudzki
223, 224
Ertli Jerzy, architekt 20
Eyck Jan Van, malarz 32
Eydziatt, autor artykułu w „Ziemi”
51
Eydziatt-Zubowiczowie zob. Zubowi-
czowie
Eysymontt Oktawian, właściciel Jab-
łonowa 48
Eysymonttowa Helena z Soltanów 48
Eysymonttowie II. Korab, rodzina 48
Eysymonttówna Helena zob. Gieysz-
torowa Helena
Eysymonttówna Zofia zob. Lubicińska
Zofia
Fajans Maksymilian, litograf 22; il.
16
Falek Jeremias, miedziorytnik 139,
310
Falewicz Aleksander, generał-inży-
nier wojsk rosyjskich 85
Falewicz Andrzej, syn Wojciecha 86,
87
Falewicz Jan, prefekt i profesor szkoły
powiatowej 86
Falewicz Jan, syn Wojciecha 86, 87
Falewicz Jan Karol, syn Andrzeja 87
Falewicz Karol, inżynier wojskowy,
działacz społeczny 86
Falewicz Karol Feliks, syn Jana 86
Falewicz Konstanty, pisarz w. litew-
ski 86

Falewicz Tadeusz, syn Wojciecha 86,
87
Falewicz Wojciech, generał dywizji,
syn Karola 85–87
Falewiczowa Helena z Falewiczów 85,
86
Falewiczowa Izabella z Plater-Zyber-
ków 87
Falewiczowa Joanna z Zubowiczów
86
Falewiczowa Julia z Żukowskich 86
Falewiczowa Kamilla z Dachnowicz-
-Hacińskich 85
Falewiczowa Maria z Lubańskich 86
Falewiczowa Zofia z Lenczewskich 87
Falewiczowie (Woyna-, Woynas-Fa-
lewiczowie) h. Pobóg, rodzina 86
Falewiczówna Helena zob. Falewicz-
owa Helena
Falaś Julian, malarz 89, 139
Federowski Michał 215
Fedoruk A. T., autor rysunku 140; il.
158
Felkerzambowie zob. Foelkerzambo-
wie
Fergis Aleksander, powstaniec 1830 r.,
syn Konstantego 266
Fergis Feliks, pułkownik 265, 266
Fergis Józef, rotmistrz upicki, adwo-
kat, syn Pawła 266
Fergis Konstanty, kapitan wojsk pol-
skich, syn Józefa 266
Fergisowa Brygida z Białozorów 266
Fergisowa Feliksowa z Białozorów
265
Fergisowa Jadwiga zob. Zanowa Jad-
wiga
Fergisowie (Fergissowie, Fergusso-
wie) h. własnego, rodzina 265, 266
Filipowicz Józef, malarz w Dowspu-
dzie 41
Fiszczówna N. zob. Hrynciewiczowa
Dominikowa
Flemming Jakub Henryk, feldmarsza-
lek saski, minister 351
Flemmingowa Tekla Róża zob. Wła-
niowiecka Tekla Róża
Foelkerzamb Adam Ewald, wojewoda
inflancki 315
Foelkerzamb Adam Henryk, syn Ada-
ma Ewalda 315
Foelkerzamb (Fölkersham) Aniela zob.
Platerowa (Borel-Platerowa) Aniela
Foelkerzamb Antoni, pułkownik, szam-
belan królewski, prezes sądów dżwiał-
skich 314, 338
Foelkerzamb Ewa zob. Sielicka Ewa
Foelkerzamb Franciszka zob. Szadur-
ska Franciszka
Foelkerzamb Ignacy 344
Foelkerzamb Jan 314
Foelkerzamb Melchior, starosta gol-
dyński 314
Foelkerzamb Otto Fryderyk, wojewo-
da inflancki 314
Foelkerzamb Teresa zob. Bohomołco-
wa Teresa
Foelkerzambowa Ksawera z Weyss-
senhoffów 338, 344
Foelkerzambowa Maria z Mehlów 315

- Felkerzambowie (Felkerzambowie, Fölkershamowie), h. Kolo Złamanie, rodzina 314, 315, 340
- Folville Louis, malarz 46
- Fossberg N. zob. Wiszniewska Wincentowa
- Francuzewiczowa Zofia zob. Komorowska Zofia
- Frank Józef 250
- Frąckiewicz-Radziwińska Anna zob. Komorowska Anna
- Frąckiewicz-Radziwińska Konstancja zob. Weyssenhoffowa Konstancja
- Frąckiewicz Jan, oboźny woj. smoleńskiego 289
- Frąckiewicz-Radziwiński Jan, rotmistrz królewski 49
- Frąckiewicz-Radziwiński Tadeusz, sędzia grodzki upicki 50
- Frąckiewiczowa Aniela z Pilsudskich 289
- Frąckiewiczowie-Radziwińscy h. Brodziec, rodzina 49, 50
- Frejentówna N. zob. Gorska Aleksandra
- Freykintówna Ewa zob. Pilsudska Ewa
- Freitag Adam, inżynier wojskowy, teoretyk fortyfikacji 18
- Freytagowie, rodzina 316
- Friedkonis Grzegorz, sekretarz królewski 17
- Friedkonisowa Anna z Radziwiłłów 17
- Fryderyk Chrystian, elektor saski 210
- Fryderyka, właściciel Prei 333
- Fürstenber Wilhelm, mistrz zakonu inflanckiego 318
- Gadonówna Maria zob. Dymaszyna Maria
- Gallen Bispingowie von zob. Bispingowie
- Gapzewiczowie, rodzina 278
- Gardner Francis J., ceramik 69
- Gasiewiczowa Elżbieta z Prószyńskich 350, 352
- Gastaldi Andrea, malarz 319
- Gasztoldowie h. Abdank, rodzina 245
- Gasztowtówna Stanisława zob. Sobolewska Stanisława
- Gawronscy h. Rola, rodzina 61, 137, 139
- Gawronska Anna z Komarów 111, 112
- Gawronska Anna z Wiszniewskich 111
- Gawronska Bogumiła ze Sperakich 111, 139
- Gawronska Józefa z Godlewskich 111, 139
- Gawronska Helena z Lubomirskich 85, 138
- Gawronska Józefa zob. Krasinska Józefa
- Gawronska Natalia z Ogińskich 61, 111
- Gawronski Jan, pamiętnikarz, dyplomata, syn Stanisława 61, 85, 115, 139
- Gawronski Maksymilian z Waplewa 111, 112, 115, 139
- Gawronski Stanisław, syn Wiktora 85, 137
- Gawronski Wiktor, syn Wincentego 85, 111, 137-139
- Gawronski Wincenty, radca departamentu łomżyńskiego, syn Maksymiliana 111, 137, 138
- Gawronski Włodzimierz, ostatni dziedzic Pojezier, syn Zygmunta 60, 61, 111
- Gawronski Zygmunt, działacz społeczny, publicysta, syn Wincentego 61, 111, 137
- Gasiewiczówna Wanda zob. Roppowa Wanda
- Gąsowski, architekt 277
- Gérard François, malarz 42, 69
- Gerson Wojciech, malarz 45
- Giedroyciowa Alina z Podoskich 25
- Giedroyciowa Barbara z Brewarów 25
- Giedroyciowa Franciszka z Szymańskich 25
- Giedroyciowa Karolina z Borzymowskich 25
- Giedroyciowa Róża z Kiełpazów 24
- Giedroyciowie h. Hippocentaurus, rodzina 24, 25
- Giedroyciówna Barbara Łucja zob. Rautenstrauchowa Barbara Łucja
- Giedroyciówna Karolina zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Karolina
- Giedroyciówna Kunegunda zob. Bisłopotrowiczowa Kunegunda
- Giedroyc Aleksander Konstanty, szambelan dworu carskiego 25
- Giedroyc Jan Stefan, bp inflancki 195
- Giedroyc Józef, starosta bernatowski 24, 25
- Giedroyc Józef Stefan, pułkownik napoleoński 25, 26
- Giedroyc Napoleon, syn Józefa Stefana 25
- Giedroyc Romuald, szambelan dworu carskiego 25
- Giedroyc Romuald Tadeusz, generał wojsk pol. 25, 26
- Giedymin, wielki książę litewski 165
- Gielgud John, ■■■, aktor 224
- Gielgud Andrzej Kazimierz, podstoli żmudzki, sekretarz królewski, pisarz w. litewski 223, 265
- Gielgud Antoni, kasztelan żmudzki, syn Kazimierza 223
- Gielgud Ignacy, syn Antoniego 223
- Gielgud Jan 224
- Gielgut Kazimierz, starosta szadowski, syn Andrzeja Kazimierza 223, 265
- Gielgut Ludwik, syn Antoniego 223
- Gielgut Michał, syn Antoniego 223
- Gielgudowa Antonina Sybilla z domu Waldstein-Arnau zob. Sapieżyńska Antonina Sybilla
- Gielgudowa Barbara z Judyckich 223
- Gielgudowa Elżbieta z Ogińskich 223
- Gielgudowa Karolina z Oskierków 223
- Gielgudowa Maria z Kossakowskich 223
- Gielgudowie h. własnego, rodzina 223, 224
- Gielgudówna Anna zob. Pusłowska Anna
- Gielgudówna Eleonora, córka Antoniego 223
- Gielgudówna Eleonora, córka Ludwika zob. Rodziewiczowa Eleonora
- Gierzydowicz Piotr, malarz dekorator 46
- Gieysztor Emil, syn Stefana 135, 137
- Gieysztor Emil, jun. 137
- Gieysztor Jakub Wilhelm Kasper, powstaniec 1830 r., pamiętnikarz, syn Stanisława 94, 123, 124, 136, 137, 216, 279, 282, 295, 338
- Gieysztor Stanisław, prezes sądów ziemskich 136
- Gieysztor Stanisław, właściciel antykwarjatu, syn Jakuba 137
- Gieysztor Stefan 135
- Gieysztor Stefan jun., syn Emila 137
- Gieysztorowa Felicja z Komorowskich 137
- Gieysztorowa Helena z Eysymontów 136
- Gieysztorowa Józefa z Oskierków 135
- Gieysztorowa Leokadia z Zawiszów 136
- Gieysztorowa Maria ze Świdów 137
- Gieysztorowa Tekla z Zawiszów 136
- Gieysztorowie ■■■, własnego, rodzina 136, 137
- Gieysztorówna Anna zob. Korwinna Anna
- Gillet Lafayette August de 57
- Gillet Lafayette Anna de zob. Karpio-wa Anna
- Gillet Lafayette Maria de ze Stuckich 57
- Giniatowicz-Pilsudscy zob. Pilsudscy
- Gintowt-Dzięwałtowsy zob. Dzięwałtowsy
- Giulio Romano (właśc. Giulio Pippi), malarz 32
- Gliniski Michał, marszałek nadworny litewski 86, 111, 115, 138
- Glözer Zygmunt, etnograf, archeolog, historyk 109
- Gładysz Jan Krystian, malarz 153
- Głowacki Józef Hilary, malarz, dekorator teatralny, litograf 153
- Gobiatówna Aniela zob. Gorska Aniela ■■■
- Godebska Joanna zob. Karpio-wa Joanna
- Godlewska Józefa zob. Gawronska Józefa
- Godlewska Marianna zob. Pusłowska Marianna
- Godlewski Józef, marszałek szlachty pow. mariampolskiego 111
- Górkowska Marianna zob. Karpio-wa Marianna
- Gorazdowski Edward, drzeworytnik 42; il. 40, 41
- Gorscy (Nalecz-Gorscy) h. Nalecz, rodzina 184, 188-190, 217, 284

Gorska Aleksandra z Frejmentów 217
 Gorska Aniela z Góbiatów 189
 Gorska Anna z Górkich 189, 283
 Gorska Anna ze Szczytów 184
 Gorska Barbara z Szemiotów 184, 188
 Gorska Brygida z Zabiellów 283
 Gorska Elżbieta zob. Kosciolkowska Elżbieta
 Gorska Emma z Broel-Platerów 189
 Gorska Inna z Burbów 189, 197, 308
 Gorska Józefa zob. Kossakowska Józefa
 Gorska Kazimiera z Górkich 283
 Gorska Konstancja z Odachowskich 189, 195, 217
 Gorska Kunegunda z Billewiczów 189, 217
 Gorska Ludwika zob. Ledóchowska Ludwika
 Gorska Magdalena zob. Komorowska Magdalena
 Gorska Maria zob. Keyserling Maria
 Gorska Maria z Benisławskich 189
 Gorska Maria z Mineyków 217, 283
 Gorska Marianna z Wójcików 189, 194
 Gorska Stanisława zob. Czapska Stanisława
 Gorska Teodora z Nagurskich 217
 Gorska Teresa zob. Dymaszyna Teresa
 Gorska Teresa z Nagurskich 189, 217
 Gorska Teresa z Plater-Zyberków 244
 Gorska Wanda Teresa zob. Perkowska Wanda Teresa
 Gorska Zofia zob. Puzynina Zofia
 Gorski Adam, prezydent sądu granicznego szawelskiego 189
 Gorski Aleksander, syn Ludwika Bartłomieja 217
 Gorski Antoni, pułkownik i regimentarz powiatowy żmudzki 194 – 196, 217, 283; il. 248
 Gorski Antoni, syn Tomasza, 192, 196, 216, 288; il. 243
 Gorski Fortunat, rotmistrz kawalerii narodowej, syn Michała 283
 Gorski Hipolit, syn Ludwika 184, 188
 Gorski Konstanty, malarz 168
 Gorski Ludwik Bartłomiej, ciwun reutowski, podstarości rosieński, pułkownik, syn Michała 175, 184, 189, 194 – 196, 217
 Gorski Michał, kasztelan żmudzki 184, 188 – 190, 192, 194, 195, 217, 283; il. 249
 Gorski Michał, porucznik petyhorski, regimentarz, general 195
 Gorski Mikołaj, ciwun rwerski 189
 Gorski Tomasz, syn Zygmunta 189, 283, 284
 Gorski Tytus Napoleon, marszałek telczewski i szawelski 189, 197
 Gorski Wacław, syn Napoleona Tytusa 189
 Gorski Zygmunt, syn Aleksandra 217
 Gorski Zygmunt, syn Antoniego 283
 Gosiewski Wincenty Aleksander, hetman polny litewski 323
 Gostomski Katarzyna z Chrapowickich, 1^a v. Lubieniecka 125

Gostomski Walery 125
 Gościewicz Józef, sędzia ziemski 290
 Gościewicz Michał jun., syn Michała sen. 290
 Gościewicz Michał sen. 290
 Gościewicz Michał z Goszczan 290, 292
 Gościewicz Tadeusz, syn Michała z Goszczan 290
 Gościewiczowa Anna z Goylewiczów 290, 292
 Gościewiczowie h. Prus III, rodzina 290
 Gościewiczówna Karolina zob. Goylewiczowa Karolina
 Goylewicz Telesfor 290
 Goylewiczowa Karolina z Gościewiczów 290
 Goylewiczówna Anna zob. Gościewiczowa Anna
 Górski Konstanty Maria, historyk i krytyk literatury i sztuki 345
 Grabowska Julia z Zabiellów 211
 Grabowska Maria zob. Prozorowa Maria
 Grabowska Zofia zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Zofia
 Grabowski Stanisław, minister Królestwa Pol. 211
 Graff Anton, malarz 366
 Grassi Josef, malarz 130
 Greuze Jean Baptiste, malarz 32
 Grocholscy, rodzina 29
 Grodecki Aleksander, architekt 87, 94
 Gromadzka Ludwika z Hryniewiczów 230
 Gromadzki Ludwik 230
 Grothus Antoni, pisarz grodzki telczewski 286
 Grothus Hieronim, syn Wilhelma Eustachego 286
 Grothus Jan 286
 Grothus Wilhelm Eustachy, kasztelan żmudzki 286
 Grothusowie, rodzina 286, 336, 338
 Grotkowska Dorota zob. Komorowska Dorota
 Grottger Artur, malarz 265
 Gruszecki Antoni, malarz 46
 Gruzdziowie, rodzina 34
 Grużewscy, rodzina 234 – 236
 Grużewska Adolfina 235
 Grużewska Marianna z Podbereskich 244
 Grużewska Waleria zob. Sawicka Waleria
 Grużewska Zofia 235
 Grużewska Zofia zob. Romerowa Zofia
 Grużewska Zofia z Radziwiłłskich 234
 Grużewski Bolesław 237
 Grużewski Jakub, stolnik żmudzki 244
 Grużewski Jan, ostatni właściciel Kielm 235
 Grużewski Jan, syn Pawła 234
 Grużewski Jerzy (XVII w.) 244
 Grużewski Jerzy (XIX w.) 236

Grużewski Juliusz, powiatowiec 1830 r., założyciel fabryki zegarków w Genewie 235, 236
 Grużewski Paweł 234
 Grygiel Tomasz 76, 165
 Gucewicz Wawrzyniec, architekt 117
 Guercino (właśc. Giovanni Francesco Barbieri), malarz 207
 Gulkiewicz N., ostatni właściciel Preł 336
 Güntherowie, rodzina 315, 369
 Güntherówna Gabriela zob. Puzynina Gabriela
 Gustaw II Adolf, król Szwecji 18, 21
 Gutakowska Gabriela zob. Zabiellowa Gabriela
 Gutakowski Ludwik Szymon, szambelan królewski 124
 Gwagnin Aleksander, historyk 195
 Hacıcka Kamilla Dachnowicz zob. Falewiczowa Kamilla
 Hahn Marcelina zob. Karpiowa Marcelina
 Hajduk, ogrodnik-planista w Kretyndzie 239
 Harasimowicz Jan, kucharz Billewiczów 279
 Hartingh A. zob. Niedźwiecka A.
 Heiton John, projektant ogrodów 43
 Helena, królowa Polski 51
 Hempel Eugenia 254
 Herbinus Jan, pisarz religijny 23
 Heyking N. von zob. Bystramowa Janowa Kazimierzowa
 Heymanowski A. 315
 Hilchenowa Janina z Komagów 226
 Hlebowicz Jerzy, wojewoda trocki 202
 Hlebowiczowa Jerzowa z Bartoszewiczów 202
 Hobberna Meindert, malarz 32
 Hollpein Heinrich, malarz 207, 209
 Holowczyńscy h. Łabędź, rodzina 51, 52
 Holowczyńska Katarzyna ze Szwykowskich 51
 Holowczyńska Regina zob. Kiaszczyńska Regina
 Holowczyński Matiej (Matiej Mikińczak), namiestnik książęcy i teterński 51
 Holowczyński Mikołaj, chorąży orszański 51
 Holowczyński Szczepan, kasztelan miński 51
 Holyńska Helena zob. Bispingowa Helena
 Hondius Wilhelm (Willem), sztycharz 139, 310
 Honthorst van, malarz 67
 Hoppen Jerzy, malarz, grafik 201
 Hoppenówna Felicja zob. Muszyńska Felicja
 Horaczko Stefan, dzierżawca Dowspudy 39
 Horawski Apolinery, malarz 243
 Horowitz Leopold, malarz 366
 Horwattowie h. Pobóg, rodzina 62

- Horwathówna Teresa zob. Tyszkiewiczowa Teresa
- Horwathówna Zofia zob. Tyszkiewiczowa Zofia
- Hostinghausen-Holstein Emilia zob. Komorowska Emilia
- Hryncewicz Andrzej z linii ukraińskiej 230
- Hryncewicz Dominik, syn Jana 230
- Hryncewicz Franciszek, starosta upicki, syn Józefa 230
- Hryncewicz Henryk, ostatni właściciel Ilgowa, syn Juliana 230, 231
- Hryncewicz Jan, szambelan królewski, syn Franciszka 230
- Hryncewicz Józef 230
- Hryncewicz Julian, sędzia pokoju pow. mariampolskiego 230
- Hryncewicz Ludwik, prałat katedry żmudzkiej, proboszcz wieloński 230
- Hryncewicz Ludwik, syn Andrzeja 231
- Hryncewicz N., mąż Aleksandry 325
- Hryncewiczowa Aleksandra z Borchów 325
- Hryncewiczowa Alina z Rymkiewiczów 230
- Hryncewiczowa Dominikowa z Fiszorów 230
- Hryncewiczowa Julianna z Białozorów 230
- Hryncewiczowa Krystyna z Karpiów 230
- Hryncewiczowa Ludwika z Kwintów 230
- Hryncewiczowa Wanda z Hryncewiczów 230
- Hryncewiczowie (Talko-Hryncewiczowie) h. Ilgowski, rodzina 230, 231
- Hryncewiczówna Anna zob. Mlynarska Anna
- Hryncewiczówna Ludwika zob. Gromadzka Ludwika
- Hryncewiczówna Wanda zob. Hryncewiczowa Wanda
- Hübel Antoni (imię zakonne Łukasz), pijar, malarz 46
- Hüber Jan, malarz 204
- Huehtenburgh Jacob von, malarz 32
- Humniccy h. Gozdawa odm., rodzina 139
- Husarski Wacław Teofil, krytyk artystyczny, historyk sztuki, malarz 284
- Huss Józef, budowniczy 161
- Huss Mathias 337
- Hutten-Czapscy zob. Czapscy
- Hylzen Jan August, wojewoda miński, kronikarz Inflant 310
- Hylzenówna Karolina zob. Szadurska Karolina
- Idzikowski Adam, architekt 94
- Ilńscy Kaszowscy zob. Kaszowscy-Ilńscy
- Iselschmidt-Milbitz Zofia zob. Komorowska Zofia
- Iwan III, wielki książę moskiewski 51
- Iwan IV Groźny, car Rosji 333
- Izdebska N. z Dąbrowskich 61
- Jabłonowscy h. Prus III, rodzina 48, 211
- Jabłonowski zob. Dłuski Bolesław Roman
- Jabłonowski Aleksander, wojewoda nowogródzki 48
- Jacob Georges, ebenista 10, 31, 104, 108
- Jacquet Giuseppe, malarz 211
- Jacusińska Helena z Wasilewskich 110
- Jacusińska Irena zob. Boretti Irena
- Jacusińska Maria, córka Wacława 110
- Jacusińska Maria z Kluczewskich 109
- Jacusińska Wanda zob. Mikoszewska Wanda
- Jacusiński Aleksander 109, 110
- Jacusiński Wacław, syn Aleksandra 110
- Jahotkowska Maria z domu O'Brien de Lagy 13
- Jagiellonka Anna, królowna polska zob. Anna Jagiellonka, królowa Polski
- Jagiellonka Katarzyna, królowna polska zob. Katarzyna Jagiellonka, królowa Szwecji
- Jagiellończyk Aleksander, królewicz polski zob. Aleksander Jagiellończyk, król Polski
- Jagiellończyk Kazimierz, królewicz polski zob. Kazimierz IV Jagiellończyk, król Polski
- Jagiello, książę litewski zob. Władysław II Jagiello, król Polski
- Jagminowie, rodzina 204
- Jan II Kazimierz Waza, król Polski 314, 349
- Jan III Sobieski, król Polski 37, 70, 153, 205, 210, 318, 323, 338, 349
- Jan ze Śliwina zob. Kirkor Adam Honory
- Janczewscy, rodzina 198, 199
- Janczewska Helena z Oskierków, żona Kazimierza jun. 198, 199
- Janczewska Helena z Oskierków, żona Kazimierza sen. 198, 199
- Janczewska Irena z domu Rahden 198
- Janczewska Jadwiga z Szelkiewiczów, malarka amatorka 198, 199
- Janczewska Kazimiera z Burbów 197
- Janczewska Zofia z Kossakowskich 85, 171, 198
- Janczewski Cyprian, marszałek szlachechy pow. rosieńskiego, syn Franciszka 197 – 199
- Janczewski Edward Franciszek, syn Cypriana 198 – 200
- Janczewski Franciszek, sędzia graniczny rosieński 197
- Janczewski Henryk, syn Kazimierza jun. 171, 198, 200
- Janczewski Kazimierz jun., syn Kazimierza sen. 198, 199
- Janczewski Kazimierz sen., syn Cypriana 198
- Janczewski Tadeusz, syn Kazimierza jun. 198, 199
- Janczewski Walery 199
- Janczewski Władysław, prawnik 1963 r. 199
- Jankowiene Alge 60, 222, 231, 293
- Jankiewicz Jan 201
- Jankiewicz Jan, syn Antoniego 201
- Jankiewicz Józef 201
- Jankiewicz Michał 201
- Jankiewicz Tomasz, regent grodzki upicki 201
- Jankiewiczowie h. Jelita, rodzina 201
- Jankowski Czesław 278
- Janowska Maria zob. Kierbedziowa Maria
- Janowski Stanisław, malarz 362
- Januszewicz Marcelli, rysownik, litograf 153
- Januszkiewiczówna N. zob. Oskierczyńska Hieronimowa
- Janczewska Gabriela zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Gabriela
- Jaroslawska Maria z Kurbakich 115, 116
- Jaroslowski Michał 115, 116
- Jaroszewski Tadeusz S. 17, 43, 72, 138, 250, 278, 336
- Jasienieccy zob. Woynowie-Jasienieccy
- Jastrzębka Zofia z Andrzejkowiczów 135
- Jeleńska Julia zob. Wiazniewska Julia
- Jeleńska Teresa zob. Daszkiewiczowa Teresa
- Jelska Zofia Bułhakowa zob. Bułhakowa-Jelska Zofia
- Jelski Jerzy Bułhak zob. Bułhak-Jelski Jerzy
- Jezierska Jadwiga zob. Pusłowska Jadwiga
- Jodko Franciszek, podczasz inflancki 343
- Jodko Józef, syn Franciszka 343
- Jodkowski Józef, archeolog, historyk sztuki, numizmatyk 151
- Jodkówna Domicella zob. Berkowa Domicella
- Jost Amandus, budowniczy 18
- Jotejko (Joteyko) Polikarp, malarz 153
- Jucas Mécislovas 24
- Jucewicz Aleksander 288
- Jucewiczowa Emerencjanna zob. Orwidowa Emerencjanna
- Judycka Barbara zob. Gielgudowa Barbara
- Juliusz II, papież 69
- Jundził Franciszek, syn Tadeusza 26, 27
- Jundził Stanisław Bonifacy, botanik 122
- Jundził Tadeusz, podkomorzy grodzieński, marszałek 26, 27
- Jundził Wiktor, syn Franciszka 26, 30, 153
- Jundziłowa Aniela z Zaleskich h. Chomąto 26
- Jundziłowa Franciszka z Łazów 26
- Jundziłowa Teresa z Burzyńskich 26, 28; il. 22
- Jundziłowa Teresa z Cichodkich 26, 30, 153

- Jundziłłowie (Dunin-jundziłłowie) h. Labedz, rodzina 27, 153
 Jundziłłówna Albertyna zob. Soltanowa Albertyna
 Jundziłłówna Maria zob. Soltanowa Maria
 Jundziłłówna Teresa zob. Daszkiewiczowa Teresa
 Jungingen Konrad von, wielki mistrz krzyżacki 41, 392
 Jungingen Ulrich von, wielki mistrz krzyżacki 223
 Juriewicz S., rzemieślnik w Bierzach 23
 Kaczkowski, architekt 245
 Kalinowska Józefa zob. Ogińska Józefa
 Kalinowska Olga zob. Ogińska Olga
 Kalinowski Józef, generał 274
 Kallimach (własc. Filippo Buonaccorsi), humanista 337
 Kamiersecy, rodzina 310
 Kamińska Celestyna zob. Niezabyłowska Celestyna
 Kamińska Kazimiera zob. Szachnino Kazimiera
 Kaniewski Kławery Jan, malarz, litograf 153, 207, 209
 Karłowicz Jan Aleksander, językoznawca, etnograf, muzykolog 309
 Karłowicz Teresa zob. Oskierczyńska Teresa
 Karnicecy, rodzina 325
 Karnicka Emilia z Karnickich 325
 Karnicka Zofia z Borchów 325
 Karnicki Jan 325, 326
 Karnicki Marcin, marszałek szlachty gub. witebskiej 325, 326
 Karol, książę kurlandzki 205
 Karol III Filip, książę neuburski, elektor Palatynatu Reńskiego 18
 Karp Benedykt, syn Benedykta jun. 58
 Karp Benedykt jun., wnuk Józefa 58
 Karp Benedykt sen., chorąży i marszałek upicki, starosta płungiański, syn Jakuba Ignacego 56, 200, 201
 Karp Benedykt Jakub, syn Franciszka 58
 Karp Eustachy, syn Eustachego Karola 57
 Karp Eustachy Karol, chorąży rosieński, marszałek gub. wileńskiej, syn Felicjana 56, 57
 Karp Eustachy Ignacy, syn Ignacego jun. 57
 Karp Felicjan, sędzia ziemski, chorąży rosieński, ojciec Eustachego Karola 56
 Karp Felicjan Stefan, marszałek szlachty pow. poniewieńskiego i kowieńskiego, syn Eustachego Karola 57, 58
 Karp Franciszek, adiutant gen. Dembińskiego, syn Eustachego Karola 57, 58
 Karp Franciszek, syn Benedykta jun. 59
 Karp Ignacy sen., chorąży, filantrop, syn Benedykta sen. 56, 59, 200; il. 56
 Karp Ignacy jun., syn Felicjana 57
 Karp Ignacy, syn Ignacego sen. 57
 Karp Jakub Ignacy, oboźny upicki, starosta płungiański i szymański, syn Pawła Chryzostoma 56, 200
 Karp Jesypowicz, protoplasta rodziny 56
 Karp Józef, marszałek 58; il. 55
 Karp Karol, syn Jakuba Ignacego 200
 Karp Kazimierz, syn Jakuba Ignacego 200
 Karp Konstanty, syn Eustachego Karola 57
 Karp Maurycy, właściciel Rykiowa 56
 Karp Maurycy Franciszek, poseł, pisarz polityczny 59; il. 57
 Karp Michał, bp 58; il. 54
 Karp Paweł Chryzostom, oboźny i podkanclerzy upicki, syn Piotra 56
 Karp Piotr 56
 Karp Stefan, syn Piotra 56
 Karp Teodor, syn Benedykta jun. ■
 Karpiowa Anna z domu de Gillet Lafayette 57
 Karpiowa Antonina z Antonowiczów 58
 Karpiowa Erna z domu Drechenfels 58
 Karpiowa Jadwiga z Buddenbrochów 56
 Karpiowa Joanna z Godebskich 56, 200
 Karpiowa Karolina z Broel-Platerów 56
 Karpiowa Karolina z Puzynów 56, 200
 Karpiowa Marcelina z domu Hahn 57
 Karpiowa Maria z Karpiów 58
 Karpiowa Marianna z Gólkowskich 56
 Karpiowa Olga z Koniarów 57
 Karpiowa Paulina z Broel-Platerów 56
 Karpiowa Wiktoria z Broel-Platerów 56
 Karpiowie (Carpio) h. własnego, rodzina 55, 56, 58, 59
 Karpiówna Anna zob. Tyszkiewiczowa Anna
 Karpiówna Joanna zob. Tyszkiewiczowa Joanna
 Karpiówna Katarzyna zob. Szerniothowa Katarzyna
 Karpiówna Krystyna zob. Hryncowiczowa Krystyna
 Karpiówna Maria zob. Karpiowa Maria
 Karpiówna Olga, córka Eustachego Ignacego 57
 Karwicki Józef Dunin 215
 Kaszowska-Ilińska Ida z Broel-Platerów 9, 11
 Kaszowska-Ilińska Olga z Broel-Platerów 245
 Kaszowski-Iliński Aleksander 245
 Kaszowski-Iliński Maksymilian 245
 Katarzyna II, caryca Rosji 11, 14, 15, 17, 70, 188, 237, 245, 307, 351
 Katarzyna Jagiellonka, królowa Szwecji 23
 Kazimierz IV Jagiellończyk, król Polski 17, 30, 111, 138
 Kazimirowski Eugeniusz Marcin, malarz 229
 Kejdangen, założyciel Kiejdan 231
 Kellerówna Adelajda zob. Plater-Zyberkowa Adelajda
 Kertler Gotthard, mistrz zakonu inflanckiego 195
 Keudell Gustaw Henryk, syn Juliana 225
 Keudell Julian, syn Teodora Henryka 225
 Keudell Teodor Henryk, właściciel Gielgudyszek 225
 Keudellowie, rodzina 225, 226
 Keyserling Maria z Nałęcz-Górkich 194, 219
 Kiciński Pius, szef gabinetu Stanisława Augusta 338
 Kicka Natalia Anna z Bispingów, malarz amatorka 90
 Kielpiszówna Róża zob. Giedroyciowa Róża
 Kierbedziowa Eugenia z Kierbedziów, filantropka 343, 345
 Kierbedziowa Maria z Janowskich 343
 Kierbedziowa Paulina z Montrymowiczów 343
 Kierbedziowe, rodzina 50, 345
 Kierbedziówna Eugenia zob. Kierbedziowa Eugenia
 Kierbedziówna Zofia zob. Dymaszyna Zofia
 Kierbedź Michał, syn Stanisława sen. 343
 Kierbedź Mikołaj, syn Stanisława sen. 343
 Kierbedź Stanisław, syn Stanisława sen. 343
 Kierbedź Stanisław jun. inżynier kolejowy 343
 Kierbedź Stanisław sen., generał-major inżynierii, budowniczy mostów 343
 Kierbedź Walerian, syn Stanisława sen. 343
 Kieranowska Joanna zob. Puszczewska Joanna
 Kieżgajło Mikołaj 286
 Kirker Adam Honory (pseud. Jan ze Śliwina), archeolog, dziennikarz, wydawca 55
 Kirsztajnówie, rodzina 200
 Kiszczanka Anna zob. Radziwiłłówna Anna
 Kiszczyna Regina z Hołowczyńskich, 1^a v. Tyszkiewiczowa 51
 Kiskowie h. Dąbrowa, rodzina 231
 Kiszka Krzysztof, wojewoda witebski 51
 Kiszka Stanisław, wojewoda witebski 231
 Kleist Ludwika von zob. Siebergowa Ludwika von

- Kluczewscy h. Ozdoba, rodzina 109, 110
- Kluczeńska Maria zob. Jacuńska Maria
- Knackfuss Marcin, architekt 112
- Kniaziewicz Karol Otto, generał 294
- Kniprode Winrich, wielki mistrz krzyżacki 74
- Kobell (Kobel), malarz 32
- Kobylińscy, rodzina 106
- Kobylińska Matylda zob. Zabiellowa Matylda
- Kochanowski Jan, poeta 108
- Kochański Wawrzyniec, inżynier 19
- Kognowiccy h. Dąbrowa, rodzina 76, 77
- Kognowicka Alina zob. Taczanowska Alina
- Kognowicka Janowa ze Stankiewiczów 77
- Kognowicka Kazimierzowa z Wotłowiczów 77
- Kognowicka Piotrowa z Chreptowiczów 76
- Kognowicki Jan, miecznik kowieński 77
- Kognowicki Kazimierz, jezuita, historyk, syn Jana 77, 79
- Kognowicki Kazimierz, syn Piotra II 77
- Kognowicki Piotr I (Cognocce Pietro), dworzanin królewski, protoplasta rodziny 76, 77
- Kognowicki Piotr II, syn Piotra I 76, 77
- Kognowicki Stanisław, ostatni właściciel Łączynowa 77, 79, ■
- Kognowicki Zygmunt 79
- Kojalowiec Wojciech, jezuita, heraldyk, historyk 290
- Kolowrath de Raes Kazimiera zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Kazimiera
- Kollataj Hugo, filozof, pisarz polityczny 211
- Kołykowski, ogrodnik w Birzach 22, 24
- Komajewscy, rodzina 115
- Komar Alfons 111
- Komar Bohdan 180
- Komar Józef, pułkownik napoleoński, prezes sądu wileńskiego 175, 176
- Komar Julian, syn Józefa 175
- Komar Konstanty, syn Józefa 175
- Komar Medard 226
- Komar Teofil, syn Józefa 175
- Komar Władysław jun., ostatni właściciel Bejszagoły, syn Władysława sen. 175, 178–180, 226
- Komar Władysław sen., marszałek szlachty pow. poniewieskiego, syn Józefa 175, 176, 180
- Komarowa Anna z Kończyców 175, 177
- Komarowa Katarzyna z Zajęczkowskich 175
- Komarowa Maria z Komarów 226
- Komarowa Róża z Woronieckich 175, 180, 225, 226
- Komarowa Tekla z Kościelkowskich 175
- Komarowie, rodzina 176–178, 180, 226
- Komarówna Anna zob. Gawrońska Anna
- Komarówna Elżbieta zob. Kościelkowska Elżbieta
- Komarówna Felicja zob. Mohłowa Felicja
- Komarówna Jadwiga zob. Zabiellowa Jadwiga
- Komarówna Janina zob. Hilchenowa Janina
- Komarówna Maria zob. Komarowa Maria
- Komarówna Maria zob. Sobańska Maria
- Komarówna Zofia zob. Niezabytowska Zofia
- Komorowscy h. Korczak, rodzina 361, 363
- Komorowska Anna z Frąckiewicz-Radziwińskich 360
- Komorowska Anna z Montwiłłow 281, 282
- Komorowska Antonina ■ Wisniewskich 360
- Komorowska Dorota z Grotkowskich 360
- Komorowska Elwira z Syrciów 280, 360
- Komorowska Emilia z domu Hostingshausen-Holstein 360
- Komorowska Felicja zob. Gieysztorowa Felicja
- Komorowska Franciszka Lukrecja z Lüdingshausen-Wolffów 360, 361
- Komorowska Lukiana ■ Nowickich
- Komorowska Magdalena z Gorskich 284
- Komorowska Marcjancella zob. Piłsudska Marcjancella
- Komorowska Maria z Komorowskich 360
- Komorowska Teresa z Oziembłowskich, 1^a v. Szemiołhowa 289, 360
- Komorowska Zofia z domu Iselschmidt-Milbitz 360
- Komorowska Zofia ■ Francuzewiczów 281
- Komorowski Adam Ignacy 362
- Komorowski Antoni, II ordynat kurmeńsko-murmeński, syn Jana Bonifacego 360
- Komorowski Antoni, III ordynat kurmeński 280
- Komorowski Antoni, starosta meidyński 362
- Komorowski Antoni Jerzy August, IV ordynat kurmeńsko-murmeński, marszałek szlachty kurlandzkiej, syn Antoniego 360
- Komorowski August Piotr 360
- Komorowski Bartłomiej, podczaszy wilkomierski 289, 360
- Komorowski Franciszek Antoni, strażnik wilkomierski, syn Bartłomeja 360, 361
- Komorowski Jan Bonifacy, szambelan królewski, I ordynat kurmeńsko-murmeński 360, 363
- Komorowski Juliusz 363
- Komorowski Karol, syn Szymona 282
- Komorowski Karol, syn Wincentego 281
- Komorowski Piotr, IV ordynat kurmeński 280
- Komorowski Piotr, pułkownik wojsk pol., syn Franciszka Antoniego 360, 363
- Komorowski Piotr, III ordynat kurmeńsko-murmeński, syn Jana Bonifacego 360, 363
- Komorowski Piotr, syn Szymona 282
- Komorowski Piotr Antoni, V ostatni ordynat kurmeńsko-murmeński, syn Antoniego Jerzego 360, 363
- Komorowski Szymon, syn Piotra 280–282
- Komorowski Wacław 282
- Komorowski Wincenty, syn Szymona 281
- Komarski Szymon, heraldyk, genealog 288, 315, 317, 330, 360, 367
- Kondratowicz Ludwik zob. Syrokomla Władysław
- Koniar Modest, gubernator archangielski 57
- Koniarówna Olga zob. Karpowa Olga
- Konopka Maria Nowina zob. Bispinowa Maria
- Konrad, książę mazowiecki 49
- Konstantyn Wielki, cesarz rzymski 345
- Kontowowie (Dołmut-Kontowowie), rodzina 50
- Kontowicz, mąż Jadwigi 202
- Kontowiczowa Jadwiga z Olechnowiczów 202
- Kontrym Ferdynand, sekretarz szlachty konfederacji generalnej litewskiej 288
- Kontrym Franciszek, syn Leona 279
- Kontrym Ignacy, syn Leona 279
- Kontrym Józef 211
- Kontrym Kazimierz, współzałożyciel Tow. Szubrawców 280
- Kontrym Leon 279
- Kontrymowa Urszula z Billewiczów 279
- Kontrymowie h. Konopacki vel Odwaga, rodzina 279
- Kończanka Anna zob. Komarowa Anna
- Kończanka Elżbieta zob. Meysztowiczowa Elżbieta
- Korewa Aleksander, lekarz, powstańca 1830 r., syn Aleksandra 165
- Korewa Aleksander, właściciel Zatrocza 165
- Korewa Bohdan 268
- Korewa Bolesław 60, 93, 126
- Korewa Jan 266
- Korewa Onufry 266–268

Karewa Zygmunt, ostatni właściciel Poniewieży 266, 268
 Korewowie vel Koreywowie h. Dębno, rodzina 161, 165, 266
 Korwin Anna z Gieysztorów 266 – 268
 Korwinu Gabriela z Pawłowiczów 266
 Korff Ernest 342
 Korff Gedeon 342
 Korff Wilhelm 184, 342
 Korffowa Maria Elżbieta ze Szwerynów 183
 Korffowie, rodzina 343, 344
 Korffówna Maria zob. Berkowa Maria
 Korsakówna Maria zob. Borchowa Maria
 Korwin-Kossakowscy zob. Kossakowscy
 Korybut-Daszkiewiczowie zob. Daszkiewiczowie
 Korybut-Wiśniowiccy zob. Wiśniowiccy
 Koryznowie II. własnego, rodzina 92
 Korzeniowski Józef, powieściopisarz, dramaturg 32
 Kosko Stanisław 157
 Koskowa Maria z domu O'Rurke 157
 Koss Jan, miecznik ziemi pruskiej 318
 Kossik Juliusz, malarz, ilustrator 89, 139, 244
 Kossik Wojciech, malarz 89, 362, 363
 Kossakowscy (Korwin-Kossakowscy) h. Słepowron, rodzina 30, 34, 83 – 85, 129, 165, 168, 171
 Kossakowska Anna ze Skorulskich 83
 Kossakowska Eleonora ze Straszewiczów 83, 168
 Kossakowska Eufrozyna zob. Syrucio-wa Eufrozyna
 Kossakowska Józefa zob. Poniatowska Józefa
 Kossakowska Józefa z Gorskich 83
 Kossakowska Katarzyna z domu O'Brien de Lacy 12
 Kossakowska Katarzyna ■ Gintowt-Dziwałtowskich, I v. Sapieżyna 81, 205
 Kossakowska Ludwika ■ Porockich 30, 32, 129, 130
 Kossakowska Ludwika z Woyniłłowiczów 84, 166
 Kossakowska Maria zob. Gielgudowa Maria
 Kossakowska Maria zob. Medekszyna Maria
 Kossakowska Maria z Chodkiewiczów 30, 32
 Kossakowska Maria z Puzynów 34
 Kossakowska Maria Urszula z Kossakowskich 84, 166, 258
 Kossakowska Marianna z Zabiełtów 83
 Kossakowska Marianna z Zawiazów 83, 165

Kossakowska Michałowa ze Straszewiczów 165
 Kossakowska Urszula z Dermontów 83
 Kossakowska Wanda Ludwika zob. Tyszkiewiczowa Wanda Ludwika
 Kossakowska Weronika zob. Syrucio-wa Weronika
 Kossakowska Zofia zob. Janczewska Zofia
 Kossakowska Zofia zob. Meysztowiczowa Zofia
 Kossakowska Zofia z Chrapowickich 84
 Kossakowski Antoni, kasztelan inflancki, syn Dominika 82, 84, 168
 Kossakowski Antoni, poeta i tłumacz, sekretarz królewski, syn Remigiana 211
 Kossakowski Dominik, stolnik żmudzki, sędzia ziemski kowieński 83, 168
 Kossakowski Eustachy 83
 Kossakowski Franciszek 12
 Kossakowski Jan Eustachy, kasztelan mściwowski, syn Nikodema Franciszka 205
 Kossakowski Jan Mikołaj, sędzia grodzki, stolnik kowieński i gulbiński, syn Stanisława 83, 84
 Kossakowski Jan Nepomucen, bp inflancki 211
 Kossakowski Jarosław, syn Szymona 85
 Kossakowski Jarosław Michał, powstaniec 1863 r., syn Ludwika 83, 84, 165, 166, 168, 169
 Kossakowski Józef 85
 Kossakowski Józef Antoni, general brygady, syn Antoniego 30, 130, 168 – 170
 Kossakowski Józef Dominik, łowczy litewski, pułkownik, syn Michała 31, 32, 129
 Kossakowski Józef Kazimierz, bp inflancki, syn Dominika 84, 85, 165, 166, 169
 Kossakowski Józef Stanisław 30, 32
 Kossakowski Ludwik, syn Antoniego 83
 Kossakowski Michał, pisarz polny wojsk litewskich 168
 Kossakowski Michał, pisarz w. litewski 165
 Kossakowski Michał, poseł, pamiętnikarz, zbieracz, syn Antoniego 83, 169
 Kossakowski Michał, wojewoda witebski i brasławski, syn Dominika 168
 Kossakowski Michał, syn Jarosława 84, 168
 Kossakowski Nikodem, starosta lomżyński 169
 Kossakowski Patryk 168
 Kossakowski Stanisław, dworzanin królewski, starosta gulbiński, syn Eustachego 83, 165
 Kossakowski Stanisław jun., syn Józefa Stanisława 30 – 34

Kossakowski Stanisław sen. 31, 32
 Kossakowski Stanisław Kazimierz, genealog 85
 Kossakowski Szymon, podkomorzy kowieński, syn Antoniego 83, 168
 Kossakowski Szymon, syn Michała 165, 280
 Kossakowski Szymon, syn Zygmunta 84, 85
 Kossakowski Zygmunt, ostatni właściciel Żejm 84, 166, 168, 258
 Kossowa Marianna z Lüdinghausen-Wolffów 318
 Kossowie,ród pomorski 318
 Koszczycówna Aniela zob. Szemiothowa Aniela
 Koszelewscy h. Prawdzic, rodzina 157
 Koszelewska Brygida 157
 Koszelewska Petronela zob. Podsońska Petronela
 Koszelewski Jan, syn Michała 157
 Koszelewski (Kuszelewski) Michał 157
 Kościłkowska Elżbieta z Komarów, I v. Gorska 175
 Kościłkowska Tekla zob. Komarowa Tekla
 Kościłkowski Rudolf 175
 Kościłkowski Stanisław 47, 129, 131, 134, 370
 Kościuszek Tadeusz, general 55, 56, 153, 219, 291, 294, 338
 Kowalski Alfred Wierusz, malarz 199, 268
 Kozłowski Jakub 434
 Kozłowski Karol, architekt 75, 76, 103; il. 68 – 70
 Kozuchowska N. zob. Billewiczowa Teodorowa Stefanowa
 Krasiecy, rodzina 139
 Krasicki Ignacy, bp warmiński, poeta 169
 Krasicki Kaawery 48
 Krasiecy h. Słepowron, rodzina 204
 Krasiecka Józefa z Gawrońskich 139
 Krasiecki Kazimierz 139
 Krzywice, rodzina 158
 Kubliccy, rodzina 338
 Kublicka Ida zob. Piottuch-Kublicka Ida
 Kublicka Walentyna zob. Soltanowa Walentyna
 Kublicki Adolf zob. Piottuch-Kublicki Adolf
 Kulwieciowie, rodzina 50
 Kulagin Anatolij N. 47, 151
 Kunatt Zygmunt 280
 Kunattowa Józefa z Syrucio-wa 280
 Kuncewicz Abram 205
 Kuncewiczowa Anna zob. Dziwałtowska Anna
 Kurbska Maria zob. Jarosławska Maria
 Kurdwiczówna Teodora zob. Zabiełłowa Teodora
 Kwilecka Zofia zob. Sobaniska Zofia
 Kwinta Henryk, syn Władysława 284
 Kwinta Ignacy, właściciel Jezna 52
 Kwinta Michał, syn Władysława 284

Kwinta Władysław 284, 285
Kwintowie h. Dryz, rodzina 286
Kwintowna Ludwika zob. Hryncowiczowa Ludwika

Lachniccy, rodzina 128
Lachnicka Romanowa z Szuszkiewiczów 126
Lachnicka Weronika zob. Niemcewiczowa Weronika
Lachnicki Antoni, prezydent m. Wilna 126
Lachnicki Roman, marszałek grodzieński, syn Antoniego 126
Łący de, rodzina 12, 17; zob. też O'Brien de Łący
Łący de, syn Maurycego 17
Łący Hugh de, Noble Baron de Normandie, protoplasta rodu 17
Łący Mary de zob. O'Brien Mary
Łący Maurycy de, generał 11, 12, 15-17
Łący Maurycy de, minister i marszałek austriacki, syn Piotra 17
Łący Piotr de, feldmarszałek rosyjski 17
Lafayette zob. Gillet Lafayette de
Lampi Franciszek Ksawery, malarz 153
Lampi Jan Chrzeciściel, malarz 15, 30, 32, 37, 44, 130, 139, 153, 155, 249, 329, 330, 366; il. 417
Largillière Nicolas de, malarz 67
Lascaris de Mailly Klara Izabella Eugenia zob. Pacowa Klara Izabella Eugenia
Laskowski A. 92
Lasocka Izabella zob. Ogińska Izabella
Lauzirotti A. G., rzeźbiarz 214
Lebarbier Jean Jacques François, malarz 270
Le Brun Charles, malarz 32
Lebrun Elisabeth Marie Louise zob. Vigée-Lebrun Elisabeth Marie Louise
Ledoux Franciszek, mistrz tańca w Horodnicy 47
Ledóchowska Bogumiła zob. Roppowa Bogumiła 123
Ledóchowska Ludwika 123
Ledóchowska Ludwika z Nałęcz-Górskich 193, 194; il. 245
Ledóchowski Franciszek 123
Ledóchowski Ludwik Hilary 194
Leitgeber Janusz 229
Leitgeber Zbigniew, syn Janusza 229
Leitgeberowa Janina ■ Montwid-Białozorów 229
Lenczewska Zofia zob. Falcwiczowa Zofia
Leon XIII, papież 32, 333
Leonardo da Vinci, malarz, architekt, rzeźbiarz, teoretyk sztuki 71, 72, 85, 109, 195, 207
Leopolda Jan (właśc. Jan Nicz), bibliista, profesor Akademii Krakowskiej 337
Lesser Aleksander, malarz 45, 234

Leszczyńska Maria zob. Maria Leszczyńska, królowa Francji
Leventhae Olga von zob. Piłsudska Olga
Ligne Helena Apolonia de zob. Potocka Helena Apolonia
Linde, ogrodnik w Birzach 22
Linde Samuel Bogumił, językoznawca, leksykograf 309
Lipiński Tymoteusz, historyk, archeolog 215, 265, 330
Loerche von, rodzina pruska 85
Loewenhaupt Adam Ludwik, generał szwedzki 22
Lorenz Karol, architekt 246
Lubańska Maria zob. Falcwiczowa Maria
Lubeccy zob. Drucy-Lubeccy
Lubicz-Zalescy zob. Zalescy Lubicz
Lubiczewska Ewelina zob. Gostomska Ewelina
Lubiczewska Maria zob. Microszewska Maria
Lubiczewska Wanda z Beerów 125
Lubicz Artur, syn Jana Kantego 125
Lubicz Jan Kanty 125
Lubomirscy h. Szreniawa, rodzina 62
Lubomirska Helena zob. Gawrońska Helena
Lubomirska Maria Krystyna zob. Tyszkiewiczowa Maria Krystyna
Lubomirska Maria z Zamoyskich 85
Lubomirska Teofila zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Teofila
Lubomirski Eugeniusz 72
Lubomirski Jan Tadeusz 85
Lubomirski Stefan 72
Lubomirski Zdzisław, członek Rady Regencyjnej, syn Jana Tadeusza 138
Lüdingshausen-Wolff, baron 361
Lüdingshausen-Wolffowie (Ludyngshauzowie-Wolffowie), rodzina 318, 326, 360, 361, 363
Lüdingshausen-Wolffówna Franciszka Lukrecja zob. Komorowska Franciszka Lukrecja
Ludwik, margrabia brandenburski 18
Ludwika Karolina z Radziwiłłów, księżna Neuburska 18
Ludyngshauzowie-Wolffowie zob. Lüdingshausen-Wolffowie
Luini Bernardino, malarz 207
Lukšionytė Nijole 250
Lutman Tadeusz 349
Lwów Daniel, właściciel Cytowian 202
Ławrynówicówna N. zob. Białozorowa Janowa
Łazówna Franciszka zob. Jundziłłowa Franciszka
Łąccy ■. Korzbok, rodzina 258
Łącka Antonina zob. Tyszkiewiczowa Antonina
Łącka Helena zob. Tyszkiewiczowa Helena
Łącka Weronika zob. Tyszkiewiczowa Weronika

Lempicka Adela zob. Lubienicka-Wentworth Adela
Łącka Maria z Broel-Platerów 245
Łopacińska Tekla z Borchow 331
Łopaciński Stanisław 331
Łoso Stanisław, historyk 34, 91, 103, 165, 278, 325, 349
Łubieńscy, rodzina 48
Łubienicka Maria z Szachnów 307, 314
Łubienicka Zofia z Eysymonttów 48
Łubienicka-Wentworth Adela z Lempickich 48
Łubienicki Henryk 48
Łubienicki-Wentworth Tomasz 48
Machiavelli Niccolò, pisarz, historyk, dyplomata 70
Mackiewicz N., ostatni właściciel Starzynek 134
Mackiewiczówna Jadwiga z Andrzejkowiczów 134
Mackiewiczówna Zofia zob. Pluszczyńska Zofia
Mailly Lascaris Klara Izabella Eugenia de zob. Pacowa Klara Izabella Eugenia
Majorescu Liwia zob. Dymaszyna Liwia
Majeranowski Władysław, malarz 209
Makowski Tomasz, kartograf, ryownik 18
Małowski Franciszek Hieronim, filomat, prawnik 266
Małachowska Karolina zob. Pacowa Karolina
Małachowska N. zob. Paracca Antonina
Małacka Ewa z Purwińskich 289
Małacki Julian 289
Manteuffel Gustaw, prawnik, historyk, etnograf, syn Jakuba 130, 303-305, 310, 314-316, 325, 333, 336, 347-350, 352, 370
Manteuffel Jakub 303
Manteuffel Jan 303
Manteuffel Ryszard, powstaniec 1863 r., syn Jakuba 303
Manteufflowa Maria z Ryków 303
Manteufflowie (Szoegge-Manteufflowie), rodzina 303, 304
Maples, angielska firma meblowa 341
Maratta Carlo, malarz 101
Marcinkiewiczówna Alina zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Alina
Marconi Henryk, architekt 39
Marconi Leandro, architekt 62, 355
Margiewicz Jan, architekt 206
Maria Kazimiera Sobieska (zw. Marysienką), królowa Polski 210
Maria Leszczyńska, królowa Francji 337
Massalscy h. własnego, rodzina 38, 87, 211
Massalska Helena Apolonia zob. Potocka Helena Apolonia
Massalski Hieronim Afanasjewicz 225
Massalski Ignacy, bp wileński 245, 257

- Afanasiński Michał, podstarości wołkowyski 38
 Marejko Jan, malarz 210, 212; il. 271
 Matuzewicz Marcin, wojewoda brzesko-litewski 211
 Matuzewiczowa Teofila zob. Wołłowiczowa Teofila
 Mazotti Wincenty, architekt 345, 347
 Mazowiecki Bronisław 151
 Medeksa Dominik 106
 Medeksa Henryk 107
 Medeksa Józef 107, 109
 Medeksa Samuel 106
 Medeksa Stefan, filister korporacji „Polonia”, syn Henryka 107, 108
 Medeksa Stefan Franciszek, dyplomata, pamiętnikarz 107, 109
 Medeksa Tender 106
 Medeksanka Antonina zob. Burhardtowa Antonina
 Medekszowie h. Lis odm., rodzina 106, 109, 165, 166, 169
 Medekszyńska Adela z Wieliczek 107, 109
 Medekszyńska Konstancja z Zabiełtów 106
 Medekszyńska Maria z Kossakowskich 107
 Medem Karol, właściciel Augustówka 12, 16
 Medemowie, rodzina kurlandzka 17
 Merisi Michelangelo zob. Caravaggio
 Merlini Dominik, architekt 180, 181
 Meslin, stolarz w Żejmach 168, 171
 Meysztowicz Aleksander Michał Marian, minister sprawiedliwości RP, syn Edwarda 59, 117
 Meysztowicz Edward, marszałek szlachty pow. poniewieskiego, syn Michała 117
 Meysztowicz Józef, syn Piotra 116
 Meysztowicz Mateusz, wicemarszałek szlachty pow. upickiego, syn Józefa 116, 117
 Meysztowicz Michał, marszałek szlachty pow. kowieńskiego, syn Mateusza 117, 122
 Meysztowicz Piotr 116
 Meysztowicz Walerian, ksiądz, profesor Uniwersytetu Wileńskiego 38, 122
 Meysztowiczowa Elżbieta z Kończów 116
 Meysztowiczowa Joanna z Blinstrubów 116
 Meysztowiczowa Maria z Szyryngów 117
 Meysztowiczowa Paulina z Wawrzeczek 117
 Meysztowiczowa Rachela z Truskolaskich 117
 Meysztowiczowa Zofia z Kossakowskich 117
 Meysztowiczowie h. Rawicz, rodzina 120, 122
 Meysztowiczówna Helena zob. Szostakówna Helena
 Mezer Józef, architekt 46
 Mięczyńska Aleksandra z domu O'Brien de Lacy 13
 Mięczyńska Jadwiga Maria z Wołłowiczów 139
 Mięczyński Józef 139
 Micewicz, opiekun panien Uwojniańek 197
 Michał Anioł (Michelangelo Buonarroti), rzeźbiarz, malarz, architekt, poeta 45, 176, 180
 Michał Korybut Wiśniowiecki, król Polski 116
 Michniewicz, architekt 171
 Michniewiczówna Marianna zob. Wołłowiczowa Marianna
 Mickiewicz Adam, poeta 86, 197, 199, 211, 219, 266, 294
 Mielecka Zofia zob. Chodkiewiczowa Zofia
 Mielżyńscy, rodzina 270, 271
 Mielżyńska Aniela z domu Renne 269
 Mielżyńska Maria zob. Zdziechowska Maria
 Mielżyńska Stanisława z Woynicz-Sianożęckich 269
 Mielżyński Feliks 269, 270, 272
 Mieroszeńska Maria z Lubienieckich 125
 Mieroszewski Leonard 125
 Mignard Pierre, malarz 66, 72
 Mikitinić Matfiej zob. Hołowczyński Matwiej
 Mikołaj 1, car Rosji 69
 Mikoszeńska Wanda z Jacuńskich 110
 Mikoszeńska Teofila zob. Wołłowiczowa Teofila
 Mikulska Anna zob. Bispingowa Anna
 Mikulska Teresa zob. Bispingowa Teresa
 Milbitz Zofia zob. Komorowska Zofia
 Miłosz Czesław, poeta 280
 Minet Franciszek, murator 18
 Minceyko Tomasz 217
 Mineykowa Emilia z Wawrzeczek 217, 219
 Mineykówna Maria zob. Gorska Maria
 Mineykówna Zofia zob. Bystramowa Zofia
 Miściński, stolarz w Żejmach 168, 171
 Mizgietówna Karolina zob. Dziekońska Karolina
 Młynarska Anna z Hrynczewiczów 230
 Młynarski Emil, dyrygent, skrzypek, kompozytor 230
 Mniszchowa Anna z Chodkiewiczów 30, 129
 Mniszchowie h. własnego, rodzina 30, 129, 211
 Mniszchówna Józefa Amelia zob. Potocka Józefa Amelia
 Mniszech Jerzy Jan, kasztelan sanocki, wojewoda wołyński 30, 129
 Mniszech Jerzy Wandalin, marszałek koronny 30
 Mohl Aleksander (psud. Józef Borodzicz), jezuita, redaktor i publicysta, syn Stanisława 349
 Mohl Aleksander von der, podkomorzy nadworny, syn Arenda 349
 Mohl Arend von der, major wojsk pol., syn Dawida 349
 Mohl Dawid von der 349
 Mohl Franciszek, marszałek dyneburski 349
 Mohl Hieronim, ostatni właściciel Wyszek, syn Stanisława 349
 Mohl Jan Ignacy, poeta, dramaturg, tłumacz 349
 Mohl Stanisław, rotmistrz gwardii, marszałek szlachty 349, 350
 Mohłowa Felicja z Komarów 349
 Mohłowa Vera Letycja z Bornhaldów 349
 Mohłowie h. Trzy Kręty, rodzina 336, 349, 350
 Mohłówna Maria zob. Foelkerzambo-wa Maria
 Mokronowski Andrzej, wojewoda mazowiecki 44
 Mongirdówna Józefa zob. Piuszczewska Józefa
 Montrymowiczówna Paulina zob. Kierbedziowa Paulina
 Montwid-Białozorowie zob. Białozorowie
 Montwill Stanisław 157
 Montwill Wincenty, syn Stanisława 157
 Montwillowa Aleksandra z Dowgiałów 157
 Montwillowa Maria z Downarowiczów 157
 Montwillowie h. Trzy Kolumny vel Mogiła, rodzina 50, 157, 158
 Montwillówna Anna zob. Komorowska Anna
 Montwillówna Maria zob. Szachnina Maria
 Montwillówna Stefania zob. O'Rurke Stefania
 Moraczyński Jan, malarz 153
 Morawska Marianna z Szemiothów 152
 Morawski Apolinary, szambelan królewski 152, 153
 Morawski Stanisław, lekarz, pisarz, pamiętnikarz, filomat 53–55, 152, 153, 250
 Mordasewicz Kazimierz, malarz 68, 69, 72
 Morełowski Marian, historyk sztuki 151
 Morghen Raphael, malarz 345
 Mortimer John, złotnik 31
 Możejko, właściciel firmy meblowej w Wilnie 171
 Murawjow Michail N., general-gubernator wileński 316
 Murillo Bartolomé Estéban, malarz 32, 100, 109
 Muszyńscy h. Łódzia, rodzina 91, 92
 Muszyńska Felicja z Hoppenów 91
 Muszyńska Maria, córka Józefa 91
 Muszyński Józef 91
 Muszyński Konstanty 91
 Muśnicki Józef Dowbór zob. Dowbór-Muśnicki Józef

- Mycielski Jerzy**, historyk sztuki 215
Myśkowskiego Józef, rysownik 45; il. 46
- Nagurscy (Nagórscy) h. Pobóg**, rodzina 242, 254
Nagurska Anna z Ciundziewickich 254
Nagurska Janina zob. **Szczurowicz Janina**
Nagurska Maria zob. **Ogińska Maria**
Nagurska Petronela zob. **Platerowa (Broel-Platerowa) Petronela**
Nagurska Teodora zob. **Gorska Teodora**
Nagurska Teresa zob. **Gorska Teresa**
Nagurski Edward 254
Nagurski Jan (ur. 1660) 254
Nagurski Jan (1860–1920), lekarz 254
Nagurski Jan z Paryża 257
Nagurski Józef 254
Nagurski Kajetan 242, 273
Nagurski Zygmunt 254
Nalęcz-Goracy zob. **Goracy**
Napoleon I (Bonaparte), cesarz Francuzów 17, 25, 31, 32, 44, 52, 86, 89, 108, 109, 168, 169, 175, 206, 231, 265, 266, 289, 293, 309, 338, 341, 349, 367
Napoleon II Bonaparte, książę Reichstadt 44
Nartowska Anna zob. **Soltanowa Anna**
Nartowski Lucjan 30
Naryszkin Maria zob. **Reutern Maria von**
Nawroczyńska Ludwika zob. **Platerowa (Broel-Platerowa) Ludwika**
Nax Ferdynand, architekt 17
Nejrand, właściciel Dykteryszek 216
Nekanda-Trepczyńska Maria z Salmonowiczów 286, 292
Neri Maria de zob. **Ogińska Maria**
Neron, cesarz rzymski 68
Netscher Caspar, malarz 139
Ney Michel, marszałek Francji 109
Neymann, architekt z Rygi 310
Nicz Jan zob. **Lepolita Jan**
Niedźwiecka A. z Hartinghów
Niedźwiecki Konrad 325, 326
Niemcewicz Jan, marszałek guberni grodzieńskiej 126
Niemcewiczowa Weronika z Lachnickich 126
Niemcewiczowie (Ursyn-Niemcewiczowie) h. Rawicz, rodzina 17, 128
Niemcewiczówna Maria Szczyt zob. **Szczytowa Maria**
Niesiecki Kasper, jezuita, genealog, autor herbarza, 26, 38, 55, 59, 109, 184, 215, 293, 295, 299, 309, 314, 315, 363, 370
Niesiołowski Ksawery, generał 258
Niezabytowski h. Lubicz, rodzina 103
Niezabytowska Barbara z Zawiszów 94
Niezabytowska Celestyna z Kamińskich 94
Niezabytowska Elżbieta zob. **O'Rourke Elżbieta**
Niezabytowska Helena, córka Karola Stanisława 94
Niezabytowska Irena zob. **Ronikierowa Irena**
Niezabytowska Krzysztofowa z Rajskich 94
Niezabytowska Maria, córka Karola Stanisława 94
Niezabytowska Zofia z Komarów 94
Niezabytowski Jakub 100
Niezabytowski Jan 94
Niezabytowski Karol Stanisław, minister rolnictwa i senator RP, syn Konstantego 94
Niezabytowski Konstanty, syn Krzysztofa 94, 100
Niezabytowski Krzysztof, podkomorzy nowogródzki, syn Jana 94
Nowakowski Janusz Ferdynand, lekarz, pisarz, redaktor 207, 209–211, 214, 215
Nowicka Lukiana zob. **Komorowska Lukiana**
Nowina-Konopka Maria zob. **Bispingowa Maria**
Nowosiłcow Nikołaj N., polityk rosyjski, kurator wileńskiego okręgu naukowego 199
- O'Brien**, rodzina 15, 17
O'Brien Mary z domu de Łacy 12
O'Brien Terence 12
O'Brien de Łacy, rodzina 12, 16; zob. też **Łacy de**
O'Brien de Łacy Aleksander, syn Patryka sen. 13
O'Brien de Łacy Aleksandra zob. **Mięczyńska Aleksandra**
O'Brien de Łacy Gabriela z Radwickich 13
O'Brien de Łacy Genowefa zob. **Zembrzuska Genowefa**
O'Brien de Łacy Henryk, syn Patryka sen. 13
O'Brien de Łacy Julia z domu von Damm 12
O'Brien de Łacy Henryk, syn Patryka sen. 13
O'Brien de Łacy Katarzyna zob. **Kosakowska Katarzyna**
O'Brien de Łacy Ludwika z Ronikierów 13
O'Brien de Łacy Maria zob. **Jabotkowska Maria**
O'Brien de Łacy Maurycy jun., syn Aleksandra 13, 17
O'Brien de Łacy Maurycy sen., syn Patryka sen. 13
O'Brien de Łacy Patryk jun., syn Aleksandra 13
O'Brien de Łacy Patryk (Patrick) sen., kapitan wojsk angielskich 12, 17
O'Brien de Łacy Piotr, syn Patryka sen. 12
O'Brien de Łacy Terencjus, syn Aleksandra 13
Obuchowiczówna Zofia zob. **Czapska Zofia**
- Odachowska Konstancja** zob. **Gorska Konstancja**
Odmaw Karol Józef 338
Oginacy h. Oginiec, rodzina 61, 211, 242, 249, 250, 272, 275, 277, 321, 329
Ogińska Amelia zob. **Zaluska Amelia**
Ogińska Anna zob. **Dziwiałowska Anna**
Ogińska Augusta zob. **Platerowa (Broel-Platerowa) Augusta**
Ogińska Barbara zob. **Pacowa Barbara**
Ogińska Elżbieta zob. **Giełgudowa Elżbieta**
Ogińska Emma zob. **Wysocka Emma**
Ogińska Ida zob. **Piotruch-Kublicka Ida**
Ogińska Izabella z Lasockich 273
Ogińska Izabella z Radziwiłłów 273
Ogińska Jadwiga z Zaluskich, 1^a v. **Tyszkiewiczowa** 273
Ogińska Janina zob. **Skórzewska-Ogińska Janina**
Ogińska Józefa z Kalinowskich 273, 274
Ogińska Maria z domu de Neri, 1^a w. **Nagurska** 242, 273
Ogińska Maria z Potulickich 274
Ogińska Maria ze Skórzewskich 246, 249
Ogińska Natalia zob. **Gawrońska Natalia**
Ogińska Olga z Kalinowskich 273, 274
Ogiński Andrzej, kasztelan i wojewoda trocki, syn Tadeusza 273
Ogiński Bogdan Michał, syn Ireneusza Kleofasa 274, 277
Ogiński Ireneusz Kleofas, działacz gospodarczy i społeczny, syn Michała Kleofasa 245, 273, 274, 276, 277
Ogiński Karol zob. **Skórzewski-Ogiński Karol**
Ogiński Ksawery, strażnik polny i kuchmistrz litewski, starosta przewalski, syn Tadeusza 273
Ogiński Ksawery, syn Michała Kleofasa 273
Ogiński Michał, marszałek szlachty pow. telszewskiego, syn Ireneusza 245, 246, 249
Ogiński Michał Kleofas, miecznik i podskarbi w. litewski, dyplomata, kompozytor, pamiętnikarz, syn Tadeusza 114, 242, 273
Ogiński Michał Mikołaj, syn Ireneusza 274, 277
Ogiński Tadeusz, syn Michała Kleofasa 273
Ogiński Tadeusz, wojewoda trocki 273
Okmińscy h. Syrokomla, rodzina 293
Okmiński Bogusz, protoplasta rodziny 293
Olechnowiczówna Jadwiga zob. **Komtowiczowa Jadwiga**
Oleńkiewicz Józef, malarz 153, 204
Olizar Karol 43

- Olszawska Jadwiga zob. Dziekoniska Jadwiga
 Opaliński Jędrzej, marszałek w. ko-senny 23
 Orda Nagolcon, rysownik, malarz 11, 21, 26, 40, 41, 45, 48, 52-54, 61, 63, 70, 72, 88, 95, 116, 127, 131, 134, 175, 177, 185, 188, 199, 204, 205, 221, 224, 232, 234, 238, 239, 269, 270, 273, 274, 304, 305, 314-316, 319, 325-327, 329, 330, 332, 333, 345-347, 351, 364; il. 3, 14, 15, 19, 37, 42-45, 48, 51, 61, 84, 93, 94, 127, 142, 148, 153, 217, 229, 262, 290, 291, 296, 297, 303, 304, 352, 353, 356, 357, 386, 398, 403, 412, 413, 419, 435, 441, 454
 Ordowie, rodzina 304
 Orłowska Izabella z Borchów, I v. Potocka 345
 Orłowski Aleksander, malarz, ryso-wnik 153
 O'Rurke, rodzina 157, 158
 O'Rurke Angelika z Bochwiczów 157
 O'Rurke z Niezabytowych 157, 158
 O'Rurke Helena zob. Brochocka He-lena
 O'Rurke Ines z Potockich 158
 O'Rurke Jan Józef, syn Wincentego 158
 O'Rurke Józef Kolasanty, dyrektor Banku Ziemskiego w Wilnie 157
 O'Rurke Maria zob. Koskova Maria
 O'Rurke Michał Łazarz 157
 O'Rurke Stefania z Montwillów 157
 O'Rurke Wincenty, inżynier dyplomo-wany, syn Józefa Konstantego 157, 158
 Orwiczowie, rodzina 50
 Orwid Adam, syn Kazimierza 290
 Orwid Jan, syn Kazimierza 290
 Orwid Jerzy, syn Kazimierza 290
 Orwid Kazimierz, podstoli smoleński 288
 Orwid Kazimierz, sędzia ziemski żmudzki 290
 Orwid Stanisław, syn Kazimierza 290
 Orwidowa Anna z Billewiczów 290
 Orwidowa Emerencjanna z Pilsud-skich, I v. Juciewiczowa 288
 Orwidowie (Orwidowiczowie) h. Gieysz, rodzina 288, 290
 Orzeszkowa Eliza, pisarka 47
 Osipowicz Aleksander 43
 Oskierczanka Helena zob. Janczewska Helena, żona Kazimierza jun.
 Oskierczanka Helena zob. Janczewska Helena, żona Kazimierza sen.
 Oskierczanka Józefa zob. Gieysztoro-wa Józefa
 Oskierczanka Karolina zob. Gielgu-dowa Karolina
 Oskierczanka Monika zob. Oskierczy-na Monika
 Oskierczyna Albinowa z domu Os-ten-Sacken 304
 Oskierczyna Aniela zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Aniela
 Oskierczyna Hieronimowa z Janu-śkiewiczów 304
 Oskierczyna Monika z Oskierków 304
 Oskierczyna Teresa z Kąregów 304
 Oskierko Albin 304
 Oskierko Alfons, syn Albina 304
 Oskierko Franciszek Michał, stolnik mozyrski 304
 Oskierko Hieronim jun., syn Hieroni-ma sen. 304, 315
 Oskierko Hieronim sen., chorąży dy-neburski 304
 Oskierko Leopold, syn Hieronima sen. 304
 Oskierkowie h. Murdelio, rodzina 304, 339
 Ostade Adriaen van, malarz 114
 Osten-Sacken N. zob. Oskierczyna Albinowa
 Ostrogski Konstanty Wasył, wojewo-da kijowski 210
 Ostrorogowie, rodzina 293
 Oszurko, właściciel firmy meblowej w Wilnie 171
 Oudinot Eugène, malarz 214
 Overlacker de h. własnego, rodzina 336, 338
 Overlacker Filip, właściciel Prezmy 336
 Oziembłowska Teresa zob. Komoro-wska Teresa
 Pac Antoni Michał, pisarz w. litewski 52, 54, 55
 Pac Józef 52
 Pac Kazimierz, bp żmudzki 55
 Pac Krzysztof Konstanty, pisarz w. li-tewski, kasztelan połocki 52, 55
 Pac Krzysztof Zygmunt, kanclerz w. litewski, syn Stefana 39, 51, 52, 55
 Pac Ludwik Michał, generał brygady, senator-wojewoda, syn Michała 39, 41-43, 52, 54
 Pac Michał, starosta kowieński i bor-ciański, generał, syn Antoniego Mi-chala 52, 153
 Pac Michał Jan, marszałek generalny litewski konfederacji barskiej 41
 Pac Mikołaj Andrzej, starosta kowień-ski 52
 Pac Mikołaj Stefan, dworzanin króle-wski, wojewoda trocki, kasztelan wileński, syn Stefana 39
 Pac Stanisław, dworzanin królewski, syn Stefana 51
 Pac Stefan, podskarbi i podkanclerzy w. litewski 39, 51, 55, 244
 Pac-Pomarnaccy, rodzina 315
 Pacowa Anna z Rudominów-Dusiat-skich 39
 Pacowa Barbara z Ogińskich 52
 Pacowa Karolina z Malachowskich 39, 42
 Pacowa Klara Izabella Eugenia z do-mu de Mailly Lascaris 39, 55
 Pacowa Ludwika z Tyzenhauzów 52
 Pacowa Teresa Barbara z Radziwiłłów 52, 54, 55
 Pacowie h. Gozdawa, rodzina 39, 41, 42, 52-54, 211
 Pacówna, córka Antoniego Michała, zakonnica 55
 Pacówna Ludwika zob. Sapieżyna Ludwika
 Pacówna Zofia zob. Chodkiewiczowa Zofia
 Pampaloni Luigi, rzeźbiarz 207, 210, 214
 Paprocki Bartosz, heraldyk, historyk, poeta-moralista 195, 309
 Paracca (Paracco) Antoni (Antonio), architekt 318
 Paracca Antoniowa z Malachowskich 318
 Parczewscy, rodzina 242, 329
 Pasck Jan Chryzostom, pamiętnikarz 219
 Paszkowski J. 249
 Patek Antoni, zegarmistrz 235
 Patinelli (Patinelli) Louis, metr tań-ca w Horodnicy 47
 Patkul Johan Reinold, namiestnik Inflant 23
 Paulinówna Wilhelmina zob. Tipol-dowa Wilhelmina von
 Paweł I, car Rosji 15, 17, 175
 Pawliszak Wacław, malarz 270
 Pawłowicz Edward, działacz społeczny, pamiętnikarz, malarz 94, 100, 103
 Pawłowicz vel Pawłowski Piotr, mu-rarz z Kiejdan 20
 Pawłowiczówna Gabriela zob. Kore-wina Gabriela
 Pawłowscy, rodzina 201
 Pawłowski Piotr zob. Pawłowicz Piotr
 Pereświat-Soltanowie zob. Soltano-wie
 Perkowski, h. Ślepowron i Peretyat-kowicz, rodzina 217
 Perkowska Irena ze Skarbek-Borowa-kich 217
 Perkowska Jadwiga Elżbieta 217, 222
 Perkowska Wanda Teresa z Góskich 217
 Perkowski Jan, syn Tadeusza 222
 Perkowski Józef, grafik, etnograf, syn Seweryna Fabiana 217, 222
 Perkowski Seweryn Fabian, lekarz chirurg 217, 222
 Perkowski Tadeusz, prawnik, dyploma-ta, syn Seweryna Fabiana 217, 219, 222
 Perkowski Zygmunt, syn Seweryna Fabiana 222
 Perrin Arnolf de, syn Jakuba 343
 Perrin Jakub de, generał rosyjski 343
 Perrin Konstancja de z Weysenhof-fów 343
 Perrinowie de, rodzina 345
 Petinelli Louis zob. Patinelli Louis
 Peszka Józef, malarz 153
 Pęczkowscy h. Grzymała, rodzina 52, 54
 Pęczkowski Bernard, pułkownik wojsk pol. 52
 Pęczkowski Jan 52
 Pękałski Jan, birżański starosta książ-ący 18
 Pietkiewicz Jan, syn Krzysztofa 266
 Pietkiewicz Krzysztof 266

Piłsudscy (Giniatowicz-Piłsudscy),
 rodzina 189, 290
Piłsudska Aniela zob. Frąckiewiczowa
 Aniela
Piłsudska Anna z Broel-Platerów 289
Piłsudska Antonina z Borkiewiczów
 289
Piłsudska Bogumiła ze Strutyńskich
 289
Piłsudska Emerencjanna zob. Orwi-
 dowa Emerencjanna
Piłsudska Ewa z Freykintów 288
Piłsudska Helena ze Strutyńskich 289
Piłsudska Helena z Wyszynskich 288
Piłsudska Joanna z domu Renne 289
Piłsudska Kunegunda zob. Billewi-
 czowa Kunegunda
Piłsudska Ludwika Urszula zob. Się-
 maszkowa Ludwika Urszula
Piłsudska Marcjancella z Komorowa-
 kich 289
Piłsudska Melania z Romerów 289
Piłsudska Olga z domu von Leventhat
 189
Piłsudska Stefania, córka Stefana Ale-
 ksandra 290
Piłsudska Teodora z Brzeskich 289
Piłsudska Urszula z Billewiczów 188,
 278
Piłsudski Aleksander, rotmistrz pow.
 telszewskiego, syn Ferdynanda Ig-
 nacego 288
Piłsudski Antoni, miecznik żmudzki,
 syn Ferdynanda Ignacego 288
Piłsudski Ferdynand Ignacy, starosta
 wieszwiński, strażnik żmudzki
 288, 289; il. 374
Piłsudski Franciszek, piwniczny litew-
 ski, starosta wieszwiński, syn Fer-
 dynanda Ignacego 288, 289; il. 375
Piłsudski Ignacy, piwniczny litewski
 278
Piłsudski Jan, ksiądz, doktor teologii,
 syn Ferdynanda Ignacego 288
Piłsudski Jan Chryzostom, podkomo-
 rzy telszewski, syn Franciszka 289
Piłsudski Jan Kazimierz, syn Ferdy-
 nanda Ignacego 288
Piłsudski Juliusz Konstanty 189
Piłsudski Konstanty, syn Stefana Ale-
 ksandra 289
Piłsudski Ludwik, syn Ferdynanda
 Ignacego 188, 278, 288
Piłsudski Rowmund 290
Piłsudski Stanisław, syn Jana Chryzo-
 stoma 289
Piłsudski Stefan Aleksander 289
Pinkus Stasys 215
Piotr I Wielki, car Rosji 17, 22, 66,
 341
Pippi Giulio zob. Giulio Romano
Piotrowicz Zygmunt, malarz 199
Piotrowski Antoni, malarz 230
Piotruch-Kublicka Ida 273
Piotruch-Kublicki Adolf 273
Pirk, architekt w Birzach ■
Pius X, papież 90
Plater (Broel-Plater) Adam, marsza-
 lek szlachty guberni wileńskiej, syn
 Stefana 287

Plater Adam (Broel-Plater), syn Au-
 gusta 316
Plater (Broel-Plater) Aleksander
 Adam, syn Jerzego Felicjana 287
Plater (Broel-Plater) Aleksander
 Konstanty 287
Plater (Broel-Plater) August Hiacyna,
 syn Konstantego Ludwika 316,
 318, 319
Plater (Broel-Plater) Franciszek 9
Plater (Broel-Plater) Franciszek Ste-
 fan 245
Plater (Broel-Plater) Gotard, inżynier-
 major wojsk litewskich, magis-
 ter artylerii 18
Plater (Broel-Plater) Gustaw, syn Ste-
 fana 287, 318
Plater (Broel-Plater) Jan Ludwik, sta-
 rosta i wojewoda inflancki i dyne-
 burski 318, 323; il. 409
Plater (Broel-Plater) Jerzy, szambelan
 królewski, syn Wilhelma Jana 56,
 287
Plater (Broel-Plater) Jerzy Felicjan,
 syn Adama 287
Plater (Broel-Plater) Józef, marszałek
 szlachty pow. rzeszyckiego, syn
 Augusta 316
Plater (Broel-Plater) Józef, syn Mi-
 chala 316
Plater (Broel-Plater) Kazimierz Kon-
 stanty, kasztelan trocki, syn Kon-
 stantego Ludwika 316, 319, 323,
 366
Plater (Broel-Plater) Konstanty, syn
 Franciszka Stefana 245
Plater (Broel-Plater) Konstanty Lud-
 wik, kasztelan trocki, podkanclerzy
 318, 319, 323, 324; il. 408
Plater (Broel-Plater) Leon, powsta-
 niec 1863 r. 338
Plater (Broel-Plater) Ludwik, powsta-
 niec 1863 r. 316
Plater (Broel-Plater) Michał zob. Pla-
 ter-Zyberk Michał
Plater (Broel-Plater) Michał, syn Jo-
 zefa 316, 317
**Plater (Broel-Plater) Michał Hiero-
 nim** 315
Plater (Broel-Plater) Stefan, marsza-
 lek szlachty pow. telszewskiego
 i wileńskiego, syn Jerzego 287
Plater (Broel-Plater) Wilhelm 9
Plater (Broel-Plater) Wilhelm Jan,
 wojski i sędzia grodzki inflancki
 195, 286 - 288
Platerowa (Broel-Platerowa) Alina
 z Żaba-Marcinkiewiczów 287
Platerowa (Broel-Platerowa) Aniela
 z Fockerkzambów, 1^a v. Oskierczy-
 na 304, 315, 316
Platerowa (Broel-Platerowa) Anna
 z Rzewuskich 316
**Platerowa (Broel-Platerowa) Antoni-
 na** z Soltanów 316
Platerowa (Broel-Platerowa) Augusta
 z Ogińskich 318, 323, 324; il.
 410
Platerowa (Broel-Platerowa) Felicja
 z Pereświat-Soltanów 9, 10

Platerowa (Broel-Platerowa) Felicja
 Laima z domu Veresilka 287
Platerowa (Broel-Platerowa) Gabriela
 z Jaraczewskich 316
**Platerowa (Broel-Platerowa) Geno-
 wefa** z Pusłowskich 287
Platerowa (Broel-Platerowa) Izabella
 z Borchów 327
Platerowa (Broel-Platerowa) Janina
 z Broel-Platerów 287
Platerowa (Broel-Platerowa) Karolina
 z Giedroyciów 287
**Platerowa (Broel-Platerowa) Kazi-
 miera** z domu de Raes 245
Platerowa (Broel-Platerowa) Ludwika
 z Nawroczyńskich 316
Platerowa (Broel-Platerowa) Maria
 z Ciechanowickich 287
Platerowa (Broel-Platerowa) Maria
 z Broel-Platerów 318, 325
**Platerowa (Broel-Platerowa) Petron-
 e**la z Nagurskich 195, 286, 288
Platerowa (Broel-Platerowa) Teofila
 z Rzewuskich, 1^a v. Lubomirska
 321
Platerowa (Broel-Platerowa) Zofia
 z Grabowskich 245
Platerowie (Broel-Platerowie), rodzi-
 na 11, 245, 286 - 288, 310,
 316 - 321, 330, 343, 366, 367
Platerówna (Broel-Platerówna) Anna
 zob. Piłsudska Anna
**Platerówna (Broel-Platerówna) Anto-
 nina** zob. Weyssenhoffowa Antoni-
 na
**Platerówna (Broel-Platerówna) Emi-
 lia** 195
**Platerówna (Broel-Platerówna) Em-
 ma** zob. Gorska Emma
**Platerówna (Broel-Platerówna) Hal-
 szka** zob. Borchowa Halszka
Platerówna (Broel-Platerówna) Ida
 zob. Kaszowska-Hińska Ida
**Platerówna (Broel-Platerówna) Iza-
 bella**, córka Wilhelma 9
Platerówna (Broel-Platerówna) Janina
 zob. Platerowa (Broel-Platerowa)
 Janina
**Platerówna (Broel-Platerówna) Karo-
 lina** zob. Karpiowa Karolina
**Platerówna (Broel-Platerówna) Ma-
 ria**, córka Wilhelma ■
Platerówna (Broel-Platerówna) Maria
 zob. Leska Maria
Platerówna (Broel-Platerówna) Maria
 zob. Platerowa (Broel-Platerowa)
 Maria
Platerówna (Broel-Platerówna) Olga
 zob. Kaszowska-Hińska Olga
**Platerówna (Broel-Platerówna) Pauli-
 na** zob. Karpiowa Paulina
**Platerówna (Broel-Platerówna) Wik-
 toria** zob. Karpiowa Wiktorja
Plater-Zyberk Feliks Konstanty, syn
 Kazimierza 364, 366
Plater-Zyberk Henryk, syn Michala
 242, 243, 329
Plater-Zyberk Jan 367
Plater-Zyberk Jan Kazimierz Józef,
 syn Henryka 329, 358

- Plater-Zyberk Józefat 357, 358; il. 445, 446
- Plater-Zyberk Józefat Maria, syn Stanisława Kostki 355 – 357
- Plater-Zyberk Kazimierz, syn Michała 364, 366
- Plater-Zyberk Leon 325
- Plater-Zyberk Ludwik, marszałek szlachty pow. szawelskiego, syn Henryka 242
- Plater-Zyberk Michał, wicegubernator cywilny wileński 123
- Plater-Zyberk (do 1803 Broel-Plater) Michał, major-inżynier, syn Kazimierza Konstantego 327, 328, 330, 355, 364 – 366; il. 418
- Plater-Zyberk Stanisław, syn Ludwika 242, 244
- Plater-Zyberk Stanisław Kostka, syn Michała 348, 355, 356
- Plater-Zyberk Tadeusz 367
- Plater-Zyberkowa Adelajda z Kellerów 324
- Plater-Zyberkowa Izabella Helena z von Siebergów 327 – 330, 355, 364, 365; il. 417
- Plater-Zyberkowa Janina z Dymiszów 242, 244
- Plater-Zyberkowa Ludwika z Borewiczów 364
- Plater-Zyberkowa Malgorzata Maria z Wielopolskich 355
- Plater-Zyberkowa Maria Teresa z Borcchów 348, 355
- Plater-Zyberkowa Teresa z Zamoyskich 342
- Plater-Zyberkowa Weronika z Hutten-Czapskich 329
- Plater-Zyberkowa Wiktoria z Sobańskich 364, 366
- Plater-Zyberkowie, rodzina 243, 328, 330, 348, 355, 365 – 367; zob. też Sieberg von
- Plater-Zyberkówna Elżbieta zob. Przeddziecka Elżbieta
- Plater-Zyberkówna Izabella zob. Falewiczowa Izabella
- Plater-Zyberkówna Izabella zob. Ruppowa Izabella
- Plater-Zyberkówna Janina 358
- Plater-Zyberkówna zob. Smoliczowa Janina
- Plater-Zyberkówna Maria zob. Szadurska Maria
- Plater-Zyberkówna Teresa zob. Gorska Teresa
- Pleyel, firma fortepianów 69
- Plettenberg, Hermistrz 342
- Plettenberg Anna von zob. Siebergowa Anna von
- Plotzke Henryk von, mistrz krzyżacki 165
- Plumper Engelbert 318
- Pluszczewscy h. Ślepowna, rodzina 297
- Pluszczewska Benedykta z Bartoszewiczów 295, 296
- Pluszczewska Irena, córka Józefa jun. 296
- Pluszczewska Joanna z Kiersnowskich 295
- Pluszczewska Józefa z Mongirdów 296
- Pluszczewska Krystyna, córka Józefa jun. 296, 297
- Pluszczewska Zofia z Mackiewiczów 296
- Pluszczewski Antoni jun., syn Antoniego sen. 296
- Pluszczewski Antoni sen., czełnik, syn Jana 295, 296
- Pluszczewski Benedykt, ksiądz, syn Antoniego sen. 296
- Pluszczewski Emil, syn Antoniego jun. 296
- Pluszczewski Ignacy, ksiądz, syn Antoniego sen. 296
- Pluszczewski Jan, budowniczy Ka. Żmudzkiego, syn Piotra 295, 296
- Pluszczewski Józef jun., syn Józefa sen. 296
- Pluszczewski Józef sen., syn Antoniego sen. 296
- Pluszczewski Julian, powstaniec 1830 r., syn Antoniego sen. 296
- Pluszczewski Karol, powstaniec 1830 r., syn Antoniego sen. 296
- Pluszczewski Marcin, syn Antoniego sen. 296
- Pluszczewski Piotr 295
- Pochwałski Kazimierz, malarz 199
- Pociejuwie h. Waga, rodzina 211
- Podbeteska Marianna zob. Gruzewska Marianna
- Podoska Alina zob. Giedroyciowa Alina
- Podsońska Petronela z Koszelewskich 157
- Podsoński N. 157
- Poitavin, rzeźbiarz 310
- Połubińscy h. Jastrzębiec, rodzina 23
- Połubińska Felicja zob. Bialłozorowa Felicja
- Pomarnaccy zob. Pac-Pomarnaccy
- Pompadour Jeanne Antoinette, markiza 54
- Poniatowscy h. Ciolek, rodzina 13, 211
- Poniatowska Józefa z Kossakowskich 129
- Poniatowska Maria Teresa 292, 310
- Poniatowski Andrzej, generał wojsk austriackich 292
- Poniatowski Józef, książę, generał, marszałek Francji 66, 153, 175, 251, 270, 292, 293, 310, 338
- Poniatowski Kazimierz, podkomorzy w. koronny, brat króla 196
- Poniatowski Michał Jerzy, arcybp gnieźnieński, prymas 47
- Poniatowski Stanisław, książę, podskarbi w. litewski 123
- Poniatowski Stanisław August zob. Stanisław August Poniatowski, król Polski
- Potoccy h. Pilawa, rodzina 30, 80, 129, 130, 211, 258
- Potocka Elżbieta z Radziwiłłów 158
- Potocka Eugenia z Woynicz-Sianożęckich 271
- Potocka Helena Apolonia z Massalskich, 1^a v. de Ligne 257
- Potocka Ines zob. O'Rurke Ines
- Potocka Izabella zob. Orlowska Izabella
- Potocka Jadwiga zob. Brunnow Jadwiga
- Potocka Józefa Amelia z Mniszechów 30, 129
- Potocka Klementyna zob. Tyazkiewiczowa Klementyna
- Potocka Ludwika zob. Kossakowska Ludwika
- Potocka Zofia z Tyazkiewiczów 72, 215
- Potocki Antoni Jerzy 158
- Potocki August 271
- Potocki Hieronim 44
- Potocki Klemens 72
- Potocki Leon, pamiętnikarz, publicysta 129, 130, 215
- Potocki Stanisław Szczęsny, wojewoda ruski 30, 129
- Potocki Wincenty, podkomorzy koronny 257, 258
- Potulicka Jadwiga zob. Czapka Jadwiga
- Potulicka Maria zob. Ogińska Maria
- Potulicka Teresa 219
- Poussin Nicolas, malarz 207
- Protesewicz Jan Wojciechowicz 106, 107
- Proteszcwiczowie (Proszczewiczowie), ród bojarów 106
- Prozor Jan, pisarz ziemski kowieński 24
- Prozorowa Anna Róża z Szukaszów 24
- Prozorowa Maria z Grabowskich 211, 214
- Prozorowie h. Prozorowski, rodzina 24, 211
- Prószyńscy h. Lubicz, rodzina 351
- Prószyńska Elżbieta zob. Gasiewiczowa Elżbieta
- Prószyńska Julia z Radziwiłłów 350
- Prószyńska Maria z Szadurskich 350, 351
- Prószyńska Stanisława z Żaboklickich 350
- Prószyńska Zuzanna 352
- Prószyński Hektor Andrzej, generał wojsk rosyjskich 350
- Prószyński Kazimierz, syn Wacława Kazimierza 350
- Prószyński Stanisław, syn Wacława Kazimierza 350
- Prószyński Wacław, syn Wacława Kazimierza 350
- Prószyński Wacław Kazimierz, syn Hektora Andrzeja 350
- Przeciszewscy h. Grzymala, rodzina 203, 204, 236, 251, 297
- Przeciszewska Celina zob. Romerowa Celina
- Przeciszewska Celina z Burbów 203, 204
- Przeciszewska N. zob. Burbina Kleofasowa

- Przeciszewski Adam, marszałek rosiński 251
- Przeciszewski Hieronim, marszałek rosiński 203, 204, 251
- Przeciszewski Ignacy, sędzia grodzki żmudzki 289
- Przedzieccy, rodzina 222, 367, 369
- Przedziecka Elżbieta z Plater-Zyberków 367
- Przedziecka Maria z Tyzenhauzów 367
- Przedziecki Aleksander, historyk, archeolog 367, 369
- Przedziecki Konstanty, syn Aleksandra 367, 368
- Przedziecki Rajnold, dyplomata, historyk, syn Konstantego 467, 369, 370
- Przyjałgowska Kunegunda zob. Szemiothowa Kunegunda
- Pusłowski h. Szeliga, rodzina 135, 224
- Pusłowska Anna z Gielgudów 223
- Pusłowska Genowefa zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Genowefa
- Pusłowska Jadwiga z Jezierskich 287
- Pusłowska Maria zob. Tyszkiewiczowa Maria
- Pusłowska Marianna z Godlewskich 223
- Pusłowski Jan 223
- Pusłowski Stanisław, marszałek szlachty pow. kowieńskiego 224
- Pusłowski Wandalin, kolekcjoner, syn Wojciecha 287
- Pusłowski Wojciech, marszałek szlachty pow. słonimskiego 175
- Puttkamerowa Maria (Maryla) z Werczaczaków 266
- Purwińska Ewa zob. Małecka Ewa
- Puzyna Aleksander 194
- Puzyna Józef Edward, historyk, poeta 33, 34
- Puzyna Paweł 184
- Puzyna Stanisław, sekretarz królewski 124
- Puzynianka Aleksandra zob. Romero-wa Aleksandra
- Puzynianka Felicja zob. Białozorowa Felicja
- Puzynianka Karolina zob. Karpiowa Karolina
- Puzynianka Maria zob. Kossakowska Maria
- Puzynina Anna z Burbów 184
- Puzynina Gabriela z Güntherów, pisarka 219, 222
- Puzynina Zofia z Nałęcz-Gorskich 194, 196; il. 250
- Puzynowie, rodzina 184
- Radowicka Gabriela zob. O'Brien de Łacy Gabriela
- Radziwiłłscy h. Brodziec zob. Frąckiewiczowie-Radziwiłłscy
- Radziwiłłscy h. Lubicz, rodzina 49, 50
- Radziwiłłska Zofia zob. Gruzewska Zofia
- Radziwiłł Albert (Wojciech), bp wileński 17
- Radziwiłł Albrycht Stanisław, kanclerz w. litewski 293
- Radziwiłł Aleksander Ludwik, wojewoda połocki 203
- Radziwiłł Bogusław, koniuszy litewski 18–20, 205
- Radziwiłł Dominik, ordynat nieświeżski, klecki i ołycki 18, 203
- Radziwiłł Hieronim, podkomorzy w. litewski, ordynat klecki 18
- Radziwiłł Hieronim Florian, podczasz litewski, chorąży w. litewski 18
- Radziwiłł Janusz, hetman w. litewski, syn Krzysztofa 18, 22, 205
- Radziwiłł Jerzy, hetman w. litewski 17
- Radziwiłł Karol Stanisław zw. Panie Kochanku, miecznik litewski, wojewoda wileński 18, 231
- Radziwiłł Krzysztof, hetman w. litewski, wojewoda wileński 18, 21, 231
- Radziwiłł Krzysztof Mikołaj zw. Piotrunem, hetman w. litewski 18, 20
- Radziwiłł Michał Kazimierz zw. Rybicko, hetman polny litewski, wojewoda wileński ■
- Radziwiłł Mikołaj zw. Rudym, kanclerz w. litewski, wojewoda wileński 17, 18
- Radziwiłł Mikołaj Krzysztof zw. Czarnym, kanclerz w. litewski, wojewoda wileński 234
- Radziwiłłowa Anna z Kisków 231
- Radziwiłłowa Tekla z Wollowiczów 203
- Radziwiłłowie h. Trąby, rodzina 18–20, 22–24, 52, 138, 203, 204, 211, 212, 216, 233, 293, 337
- Radziwiłłówna Anna zob. Friedkonisowa Anna
- Radziwiłłówna Barbara zob. Barbara Radziwiłłówna, królowa Polski
- Radziwiłłówna Elżbieta zob. Potocka Elżbieta
- Radziwiłłówna Elżbieta zob. Tyszkiewiczowa Elżbieta
- Radziwiłłówna Izabella zob. Ogińska Izabella
- Radziwiłłówna Julia zob. Prószyńska Julia
- Radziwiłłówna Ludwika Karolina zob. Ludwika Karolina, księżna neuburska
- Radziwiłłówna Maria zob. Tyszkiewiczowa Maria
- Radziwiłłówna Tekla Róża zob. Wiśniowiecka Tekla Róża
- Radziwiłłówna Teresa Barbara zob. Pacowa Teresa Barbara
- Radziwiłłówna Weronika zob. Czapska Weronika
- Raës de, rodzina 9, 11
- Raës Antonina de z Chlewińskich 9
- Raës (Kolowrath de Raës) Kazimiera de zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Kazimiera
- Raës Wilhelm de, marszałek szlachty pow. trockiego 9
- Rafael (Rafaelo Santl), malarz, architekt 45, 69, 153, 345
- Rahden Irena zob. Janeczka Irena
- Rajecka Teresa Dunin zob. Weymenhoffowa Teresa
- Rajkiewicz, malarz 72
- Rajska N. zob. Niezabytowska Krzysztofowa
- Rammowa Jadwiga zob. Dziekoniska Jadwiga
- Rautenstrauch Józef, generał 25
- Rautenstrauchowa Barbara Lucja z Giedroyców, powieściopisarka, pamiętnikarka 25
- Rawita-Witanowski Michał zob. Witkowski Michał Rawita
- Reck (Recke) von der zob. Rykowie
- Rehbinder Gerhard 342
- Rehbinder Libert 342
- Rembieliński, rodzina 80
- Rembieliński Rajmund, prawnik, działacz polityczny i gospodarczy 80
- Rembrandt Hermenszoon van Rijn, malarz, grafik 32, 114
- Reni Guido, malarz 32, 67, 100, 207, 211
- Renne (Renan, Roenne, Rönne) h. wianego, rodzina 268–270, 290
- Renne Anicla zob. Mielżyńska Anicla
- Renne Antoni 269
- Renne Feliks 269
- Renne Franciszka z Żaluskich 269
- Renne Joanna zob. Piłudska Joanna
- Renne Karol Ewald 269
- Renne Stefan Karol, ciwn uzwent-ski, pułkownik pow. talszewskiego 289
- Reutern Aleksander von 61
- Reutern Maria von z Naryszków 61
- Reutern Olga von zob. Tyszkiewiczowa Olga
- Reutt Michał jun., syn Michała sen. 31
- Reutt Michał sen. 314
- Reuttowa Aleksandra z domu Clementz 314
- Reuttowie h. Gozdawa, rodzina 314, 315
- Reuttówna, córka Michała jun. zob. Wolska N.
- Ribera Jusepe (José), malarz 66
- Robbin Luca della, rzeźbiarz 309
- Rodziewicz, mąż Eleonory 223
- Rodziewicz Józef, malarz murarski z Wilna 20
- Rodziewiczowa Eleonora ■ Gielgudów 223
- Rodziński Sergiusz, autor rysunków 116, 138; il. 126, 157
- Romerowie zob. Romerowie
- Roenisch, firma fortepianów 308
- Roenne zob. Renne
- Rokowski Zygmunt, konserwator 151
- Romano Giulio zob. Giulio Romano
- Romer Alfred, malarz 251, 300
- Romer Antoni, marszałek trucki 307, 308

Romer Antoni Kazimierz, syn Kazimierza 308, 310
 Romer Edward Jan, działacz społeczny, inżynier, malarz-amator, syn Michała Józefa 199, 254, 307
 Romer Eugeniusz, ostatni dziedzic Cytowian, syn Izydora 203, 204, 251
 Romer Izidor 203, 251, 254
 Romer Józef 124, 125
 Romer Kazimierz, syn Seweryna 308, 309
 Romer Michał, syn Michała Józefa 307
 Romer Michał Józef, marszałek szlachecki gub. wileńskiej 307, 308
 Romer Michał Kazimierz 308
 Romer Seweryn, marszałek wileński, syn Michała sen. 197, 307 – 309
 Romer Stanisław, syn Izydora 251
 Romer Stanisław, syn Józefa 124, 125
 Romer Tadeusz 237
 Romerowa Aleksandra z Puzynów 124
 Romerowa Aniela z Burbów 197, 308
 Romerowa Celina z Przeczkieckich 203, 251
 Romerowa Kazimiera ze Skirmuntów 308
 Romerowa Zofia z Dembowskich, malarka, gruficzka 204
 Romerowa Zofia z Gruzewskich 237
 Romerowie (Roemerowie, Römerowie) h. Jelita odm., rodzina 203, 204, 308, 309, 338
 Romerówna Anna, córka Izydora 251
 Romerówna Anna zob. Roppowa Anna
 Romerówna Maria, córka Seweryna, malarka 308, 309
 Romerówna Maria zob. Chrapowicka Maria
 Romerówna Melania zob. Pilsudska Melania
 Romerówna Zofia, córka Izydora 251
 Ronikier Kazimierz 94, 103
 Ronikierowa Irena z Niezabytowych 94, 103
 Ronikierówna Ludwika zob. O'Brien de Lacy Ludwika
 Ronikierówna Teresa zob. Wollowiczowa Teresa
 Ropp Adam Krzysztof, szambelan królewski 122
 Ropp Edward, arcybp mohylowski 123
 Ropp Godfryd Fryderyk, podstoli inflancki 122
 Ropp Gottfryd Stefan, inżynier 123
 Ropp Jan 122
 Ropp Jerzy, porucznik wojsk litewskich 122
 Ropp Juliusz 123, 331
 Ropp Juliusz Emeryk 123
 Ropp Konstanty 123
 Ropp Krzysztof, pułkownik wojsk litewskich 122
 Ropp Wilhelm, syn Jana 121, 123
 Roppowa Anna z Romerów 122
 Roppowa Bogumiła z Ledóchowskich 121

Roppowa Izabella z Plater-Zyberków 123
 Roppowa Michalina z Szadurskich 123
 Roppowa Wanda z Danillo-Gasiewiczów 123
 Roppowie (von der Roppowie) h. własnego, rodzina 122, 123
 Roppówna Elżbieta zob. Wojnarowska-Elżbieta
 Rosa Salvator, malarz 67, 100, 310
 Rostkowski Tadeusz, malarz 179
 Rostworowska Justyna zob. Czapka Justyna
 Rostworowski Tadeusz, architekt 62, 77
 Rotari Pietro Antonio, malarz 67
 Rotenburg Korneliusz, inżynier wojskowy ■
 Rottenstein Konrad, wielki mistrz krzyżacki 74
 Rouba Napoleon, pisarz, publicysta 76, 80, 83, 126, 226, 242
 Rouge Modesta zob. Depertowa Modesta
 Rubens Peter Paul, malarz 207, 234
 Rudniccy h. Lis, rodzina 316
 Rudolf II, cesarz rzymsko-niemiecki 87
 Rudominowie-Dusińscy zob. Dusiatscy
 Rudominówna Ewa zob. Bispingowa Ewa
 Rueck von der zob. Rykowie
 Ruisdael Jacob van, malarz 32, 139, 211
 Rustem Jan, malarz 10, 29, 30, 119, 153, 199, 207; il. 25
 Rydel Lucjan, poeta 261, 262; il. 342
 Ryk Felicjan 342
 Ryk Felicjanowa z Berków 342
 Rykowie (Reck, Rueck von der), rodzina 303, 304, 343
 Rykówna Maria zob. Manteufflowa Maria
 Rymgajło Fulgenty, architekt 251
 Rymkiewiczówna Alina zob. Hrynciewiczowa Alina
 Rymwidowa Aleksandra z Montwid-Białozorów 229
 Rypiński Karol, malarz 229
 Ryszkiewicz Andrzej 41, 43, 250
 Rzewuscy h. Krzywda, rodzina 213, 321
 Rzewuska Anna zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Anna
 Rzewuska Teofila zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Teofila
 Sacco Giuseppe (Józef), architekt 17, 46, 47, 126, 131, 140, 142
 Salmonowiczówna Maria zob. Nekanda-Trepczyńska Maria
 Salvi Giovanni zw. Sassoferrato, malarz 211, 356
 Salviati Francesco, malarz 207
 Salviati Giuseppe, malarz 207, 210
 Sanguszkowa Maria z Borchów 347
 Sanguszkowie h. Pogoń Litewska, rodzina 315, 345

Sanguszkówna Teresa zob. Sapiężyna Teresa
 Sapięha E. 226
 Sapięha Fedor 225
 Sapięha Franciszek Kanwery 42
 Sapięha (Sapiężyc) Iwaszko, sekretarz królewski, wojewoda witebski i podlaski 225
 Sapięha Jan, starosta uświacki 205
 Sapięha Kazimierz, hetman w. litewski, wojewoda wileński 265
 Sapięha Leon 347
 Sapięha Michał, podkanclerzy litewski 38
 Sapięha Tomasz 61
 Sapięhowie h. Lis, rodzina 23, 38, 213, 225, 345
 Sapiężanka Zuzanna zob. Tieschnauszówna Zuzanna
 Sapiężyna Antonina Sybilla z domu Waldstein-Arman, 1° v. Giełgudowa 223, 265
 Sapiężyna Iwaszkowa 225
 Sapiężyna Katarzyna zob. Kossakowska Katarzyna
 Sapiężyna Ludwika z Paców 42
 Sapiężyna Teresa z Sanguszków 347
 Sarbiewski Maciej Kazimierz, poeta 108
 Sarro Andrea del, malarz 207
 Sassoferrato zob. Salvi Giovanni
 Sawicka Amelia, córka Sobiesława 92
 Sawicka Amelia z Sawickich, córka Napoleona Józefa 92
 Sawicka Helena, córka Napoleona Józefa zob. Sobolewska Helena
 Sawicka Helena, córka Sobiesława 92
 Sawicka Maria, córka Sobiesława 92
 Sawicka Regina, córka Sobiesława 92
 Sawicka Waleria, córka Sobiesława 92
 Sawicka Waleria z Gruzewskich 92
 Sawicki Bolesław, syn Sobiesława 92
 Sawicki Ferdynand, powstaniec 1863 r., syn Józefa 92
 Sawicki Józef, chorąży 92
 Sawicki Marian, syn Sobiesława 92
 Sawicki Napoleon Józef, syn Józefa 73, 92
 Sawicki Sobiesław 92
 Sawicki Wacław, ostatni właściciel Mitrun 92
 Schacht Gustaw, architekt 333
 Scharffenberg (Szarffenberg) Marek, księgarz, nakładca, drukarz 337
 Scharffenbergowie (Szarffenbergowie), rodzina księgarzy, nakładców, drukarzy 337
 Scipio del Campo Maria zob. Drucka-Lubecka Maria
 Scultetus Abraham, pisarz religijny 23
 Sieredyński Władysław 109
 Sforza Bona zob. Bona Sforza, królowa Polski
 Shakespeare William zob. Szekspir William
 Sianożęcka Eugenia zob. Potocka Eugenia
 Sianożęcka Stanisława zob. Mielżyńska Stanisława

Sieberg von (Sieberg zu Wischling, Siebergowie, Zyberk, Zyberkowie), rodzina 326, 327, 330, 355, 357, 364, 366; zob. też Plater-Zyberkowie
 Sieberg Izabella Helena zob. Plater-Zyberkówna Izabella Helena
 Sieberg Jan Tadeusz, wojewoda inflancki 327
 Sieberg Jerzy 326
 Sieberg Józef, kasztelan i wojewoda inflancki 326, 327, 329, 366
 Sieberg Józef, general 366
 Sieberg Ludwika zob. Borchowa Ludwika
 Siebergowa Anna z von Plettenbergów 326
 Siebergowa Ludwika z von Kleistów 327, 329, 330, 365; il. 417
 Siebergowa Magdalena z domu von Budberg-Boennigshausen 327, 366
 Siedlecka Jadwiga (Wiga), malarka 199
 Sielicey h. Korczak, rodzina 314, 315
 Sielicka Ewa z Foelkerzambów 314
 Sielicki (Sielecki) Józef, kasztelan polocki 314
 Siemaszko Aleksander Karol 288
 Siemaszkowa Ludwika Urszula z Biłiewiczów, 1^a v. Piłsudska 288
 Siemaszkowie h. Łabędź, rodzina 152
 Siemaszkówna Marianna zob. Morawska Marianna
 Siemiradzki Henryk, malarz 89
 Sienkiewicz Artur, dyrektor Credit Financier 340
 Sienkiewicz Henryk, pisarz 198, 217, 261
 Sienkiewicz Karol, powstaniec 1830 r., współzałożyciel Biblioteki Polskiej 340
 Sienkiewiczowa Maria z Szetkiewiczów 198
 Sienkiewiczowie, rodzina 341
 Sienkiewiczówna Karolina (Charlotte) zob. Bohomolcowa Karolina (Charlotte)
 Sierakowski Zygmunt, dowódca powstania 1794 r. na Żmudzi 166, 168
 Siestrzencewicz Stanisław Bohusz, malarz 166
 Siestrzencewicz Stefan Bohusz, architekt 166
 Silvestre Louis, malarz 210
 Simmler Jakub, meblarz 31, 86
 Sipajłówna N. zob. Zabiellova Janowa
 Skalski Bazyli, wydawca 337
 Skarbek-Borowska Irena zob. Perowska Irena
 Skaszewscy, rodzina 56
 Skirmuntt Kazimierz 309
 Skirmuntt Konstanty 309
 Skirmunttowa Helena ze Skirmunttów, rzeźbiarka, malarka 309
 Skirmunttówna Helena zob. Skirmunttowa Helena
 Skirmunttówna Kazimiera zob. Romerowa Kazimiera
 Skoroyciowie, rodzina 278

Skorulska Anna zob. Kosakowska Anna
 Skórczewscy h. Drogoław, rodzina 250
 Skórczewska Maria zob. Ogińska Maria
 Skórczewska-Ogińska Janina z Druckich-Lubeckich 38, 126, 127
 Skórczewski-Ogiński Karol 126
 Skrzybkowska, ostatnia właścicielka Burbiszek 202
 Sluccy, rodzina 293
 Słucka Maria zob. Giller Lafayette Maria de
 Smoliczowa Janina z Plater-Zyberków 244
 Smolkowa Irena 134
 Smuglewicz Antoni, malarz 108, 142
 Smuglewicz Franciszek, malarz 229
 Snyders Frans, malarz 10
 Sobańska Ludwika zob. Tyszkiewiczowa Ludwika
 Sobańska Maria z Komarów 180
 Sobańska Wiktoria zob. Plater-Zyberkówna Wiktoria
 Sobańska Zofia z Kwileckich 258
 Sobański Feliks 258
 Sobański Wacław, autor rysunku 178; il. 221
 Sobieska Maria Kazimiera zob. Maria Kazimiera Sobieska, królowa Polski
 Sobieski Jan zob. Jan III Sobieski, król Polski
 Sobolewska Alina z Wróblewskich 73
 Sobolewska Helena zob. Wiszniewska Helena
 Sobolewska Helena z Sawickich 73, 92
 Sobolewska Jadwiga, córka Zygmunta 73
 Sobolewska Marianna zob. Zabiellova Marianna
 Sobolewska Stanisława z Gasztowtów 73
 Sobolewski Ludwik, syn Zygmunta 73
 Sobolewski Ludwik Napoleon 73, 92, 94
 Sobolewski Stanisław, syn Zygmunta 73
 Sobolewski Walerian, syn Ludwika Napoleona 73
 Sobolewski Zygmunt, syn Ludwika Napoleona 73
 Sokolińska Józefa Drucka zob. Syrciowa Józefa
 Sokolowscy, rodzina 304
 Sokolowska Eliza z Borchów 325
 Sokolowski August 325
 Solłohubowie h. Prawdzic, rodzina 213
 Solomereccy, książęta 234
 Soltan Aleksander, podstoli w. litewski 29, 30; il. 24
 Soltan Bohdan, ostatni właściciel Brzostowicy Murowanej, syn Bohdana Wiktora 26, 27, 30
 Soltan Bohdan Wiktor, syn Stanisława Antoniego 26
 Soltan Jan 336, 338

Soltan Józef 336
 Soltan Stanisław, marzałek w. litewski 26, 336, 338
 Soltan Stanisław, syn Bohdana 30
 Soltan Stanisław Antoni, syn Stanisława 26, 29, 30; il. 25
 Soltan Władysław jun., wojewoda warszawski, minister RP 336, 338
 Soltan Władysław sen., komisarz woj. inflanckiego w 1863 r. 336, 338
 Soltan Wojciech, syn Władysława sen. 336
 Soltanowa Albertyna z Jundziłłów 26
 Soltanowa Anna z Nartowskich 27
 Soltanowa Konstancja z Toplickich 26, 28, 30, 336; il. 23
 Soltanowa Maria z Jundziłłów 26
 Soltanowa Maria z Soltanów 26
 Soltanowa Oktawia z Soltanów 336
 Soltanowa Walentyna z Kublickich 336
 Soltanowie (Perciwieci-Soltanowie), rodzina 27, 337, 338
 Soltanówna Antonina zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Antonina
 Soltanówna Felicja zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Felicja
 Soltanówna Helena zob. Eysymonttowa Helena
 Soltanówna Maria zob. Soltanowa Maria
 Soltanówna N. zob. Szadurska Władysława
 Soltanówna Oktawia zob. Soltanowa Oktawia
 Soltykowie, rodzina 213
 Sommer Kazimierz, właściciel pracowni dekoracyjnej w Warszawie 248
 Sopiczyk Iwaszko, syn Semena zob. Sapicha Iwaszko
 Sopiczyk Semen, protoplasta rodu Sapichów 225
 Sosnowski Oskar, architekt 151
 Sosnowski Tomasz Oskar, rzeźbiarz 207, 210
 Sowiński Józef, general 153
 Sperscy, rodzina 111
 Sperska Bogumila zob. Gawrońska Bogumila
 Spínowski Teofil, architekt 19, 21
 Spitsnagel N. zob. Wiszniewska Wincentowa
 Staniewiczowa Kunegunda z Biłiewiczów 188
 Stanisław August Poniatowski, król Polski 11 - 16, 37, 43, 85, 94, 122, 124, 126, 131, 133, 152, 169, 184, 195, 196, 210, 211, 219, 230, 249, 261, 287, 288, 292, 323, 331, 337, 338, 349
 Stankiewiczówna N. zob. Kognowicka Janowa
 Starzeńska Maria zob. Wollowiczowa Maria
 Stefan Batory, król Polski 23, 210, 212, 223, 337, 349; il. 271
 Stefanowicz Mieczysław, właściciel Wędziagola 290

- Strandman Gustaw, właściciel Janopola 307
 Straszewiczówna Eleonora zob. Kossakowska Eleonora
 Straszewiczówna N. zob. Kossakowska Michałowa
 Stronzi, księżna 164
 Strumillo Justyn, właściciel Błogosławienstwa 201
 Strumillowie, rodzina 50, 201
 Strutyńska Bogumiła zob. Piłsudska Bogumiła
 Strutyńska Helena zob. Piłsudska Helena
 Strüller Fryderyk August, architekt 250, 277, 278
 Suchodolski Januarey, malarz 32, 100, 153, 149
 Suchosaneł, general 229
 Suchosanełowa Regina z Montwid-Białozorów, 1^a v. Białozorowa 229
 Sulima Mikołaj S. generał rosyjski 39
 Sulzbach von, rodzina 18
 Sulzbach Elżbieta Augusta von z książąt neuburskich 18
 Sulzbach Franciszka von, córka Karola Emanuela 18
 Sulzbach Karol Emanuel von, palatyn 18
 Sumonikow, właściciel Pojostia 115
 Suworow Aleksandr W., feldmarszałek rosyjski 17
 Swetichin Aleksander, pułkownik wojsk rosyjskich 87
 Swetichinowa Aleksandra z Bispingów 87, 90
 Syrenski (Syreniusz) Szymon, botanik i lekarz 337
 Syriatowiczowie, rodzina 278
 Syriatowiczówna Tekla zob. Billewiczowa Tekla
 Syrokomla Władysław (właśc. Ludwik Kondratowicz), poeta, tłumacz 54, 55
 Syruciowa Eufrozyna z Kossakowskich 280, 360
 Syruciowa Józefa z Druckich-Sokolinski 280
 Syruciowa Weronika z Bogdanowiczów, 1^a v. Kossakowska 280
 Syruciowie h. Doliwa, rodzina 266, 280, 281
 Syruciowna Anna, córka Szymona 280
 Syruciowna Elwira zob. Komorowska Elwira
 Syruciowna Józefa zob. Kunattowa Józefa
 Syruć Michał 280
 Syruć Szymon jun., syn Michała 280
 Syruć Szymon sen., kasztelan witebski 137, 266, 267, 280, 360
 Szachnina Kazimiera z Kamieńskich 310
 Szachnina Maria z Montwidów 306
 Szachnina N. z Dąbrowskich 61
 Szachnianska Maria zob. Łubieńska Maria
 Szachno Andrzej 343
 Szachno Bohdan, syn Bronisława 306, 307, 310, 311, 313, 314
 Szachno Bronisław 310
 Szachno Marian 306
 Szachnowie, rodzina 311
 Szadurscy h. Ciolek, rodzina 310, 330, 331, 350 – 352
 Szadurska Albrychtowa z Żardynów 350
 Szadurska Dorota ze Szczytów 330, 350
 Szadurska Franciszka z Foelkerzambów 330, 350
 Szadurska Karolina z Hylzenów 350
 Szadurska Katarzyna z Szumowiczów 350
 Szadurska Maria zob. Prószyńska Maria
 Szadurska Maria z Plater-Zyberków 331
 Szadurska Michałina zob. Roppowa Michałina
 Szadurska Stefania z Borchów 331, 348
 Szadurska Władysławowa z Soltanów 350
 Szadurski Albrycht, syn Mikołaja 350
 Szadurski Franciszek Ksawery, syn Jana 330, 350, 351
 Szadurski Jan, chorąży i sekretarz sądu asesorskiego 330, 350
 Szadurski Jan Franciszek, podstarości sądowy, asesor sądów koronnych 350
 Szadurski Marian, syn Władysława 331
 Szadurski Mikołaj, pułkownik, protoplasta rodu 350
 Szadurski Mikołaj, syn Franciszka Ksawerego 330
 Szadurski Stanisław, marszałek szlachty pow. łucyńskiego, pułkownik gwardii wojsk rosyjskich 350
 Szadurski Władysław, cześnik inflancki, syn Albrychta 350
 Szadurski Władysław, syn Mikołaja 331
 Scharffenberg Marek zob. Scharffenberg Marek
 Szadziejewicz Józef 50
 Szadziejewicz Klemens 50
 Szadziejewiczowa Józefa z Eydziatt-Zubowiczów 50
 Szadziejewiczowie, rodzina 50
 Szczepkowski Jan, rzeźbiarz 311
 Szczytt-Niemirowiczówna Maria zob. Szemiothowa Maria
 Szczyttówna Anna zob. Gorska Anna
 Szczyttówna Dorota zob. Szadurska Dorota
 Szczyttówna Zofia zob. Zabiellowa Zofia
 Szekspir (Shakespeare) William, poeta, dramaturg, aktor 230
 Szemetowicze, Szemetowicze, Szemiothowie zob. Szemiothowie
 Szemioth Franciszek 216
 Szemioth Jan 283
 Szemioth Józef, marszałek szlachty pow. szawelskiego, syn Tadeusza 215, 216
 Szemioth Krzysztof, ciwnun retowski 289
 Szemioth Mikołaj 283
 Szemioth Tadeusz, marszałek szlachty pow. szawelskiego, syn Franciszka 216
 Szemioth Wacław 184
 Szemiothowa Aniela z Korzczyców 216
 Szemiothowa Katarzyna z Karpów 184
 Szemiothowa Kunegunda z Przyjałgowskich 216
 Szemiothowa Maria ze Szczytt-Niemirowiczów 215
 Szemiothowa Teresa zob. Komorowska Teresa
 Szemiothowie (Szemetowicze, Szemetowicze, Szemiotowicze, Szemiotowicze) h. Łabędź, rodzina 184, 215, 216, 282, 283
 Szemiothówna Anna zob. Billewiczowa Anna
 Szemiothówna Barbara zob. Gorska Barbara
 Szemiothówna Maria zob. Drucka-Lubecka Maria
 Szetkiewiczowa Wanda z Wawrzeczek 217
 Szetkiewiczówna Jadwiga zob. Janeczewska Jadwiga
 Szetkiewiczówna Maria zob. Sienkiewiczowa Maria
 Sołge-Manteufflowie zob. Manteufflowie
 Szostakowska Helena z Meysztowiczów 122
 Szukasz Antoni, podatnik kowieński, syn Jana Stanisława 24
 Szukasz Grzegorz, syn Jana Stanisława 24
 Szukasz Jan Stanisław, sędzia ziemski kowieński, starosta wilczatowski, podkomorzy kowieński 24
 Szukasz Kazimierz, syn Jana Stanisława 24
 Szukasz Mikołaj, stolnik kowieński, syn Jana Stanisława 24
 Szukaszowie h. Pobóg, rodzina 24, 103, 106, 135, 137
 Szukaszówna Anna Róża zob. Prozorowa Anna Róża
 Szumkowscy h. Kościeszka, rodzina 60
 Szumkowa Julia, właścicielka Jurgielewszczyzny 60
 Szumowiczówna Katarzyna zob. Szadurska Katarzyna
 Szuszkiewiczówna N. zob. Łachnicka Romanowa
 Szuszuć Janina z Nagurskich 254
 Szwerynowna Maria Elżbieta zob. Korffowa Maria Elżbieta
 Szwejkowscy, rodzina 289
 Szwykowska Katarzyna zob. Holowczyńska Katarzyna
 Szymańska Franciszka zob. Giedroyciowa Franciszka
 Szypowska Irena 345

Szyrynowna Maria zob. Meystowiczowa Maria

Ślodziński Ludomir, malarz 362

Ślodziński Wincenty, malarz 289, 299; il. 384

Ślodziński Władysław, malarz 264

Świdówna Maria zob. Gieysztorowa Maria

Święcicka Anna zob. Bystramowa Anna

Świniarska Krystyna zob. Zaleska Lubicz Krystyna

Taczanowska Alina z Kognowickich 80

Talko-Hryniewiczowie zob. Hryniewiczowie

Tarasowicz Edward, ostatni właściciel Woli 158, 160

Tarasowicz Kazimierz, syn Edwarda

Tarnosowiczowa Jadwiga z Dziekońskich 158

Tarto Adam, wojewoda lubelski 195

Tatarskiewicz Władysław, filozof, estetyk, historyk sztuki 17, 143, 151, 152

Taube Janina zob. Brunnow Janina

Tauras A. 59, 124, 181, 184, 188, 245, 293

Taurvaissa Kleofa zob. Veresilka Kleofa

Teniers David, malarz 32, 114, 139

Thorvaldsen Bertel, rzeźbiarz 362

Thyssenhausen de zob. Tyzenhauzowie

Tiepolo Giovanni Battista, malarz 32

Tiesenhausen Bartłomiej, wójt torcedański 367

Tiesenhausen Engelbrecht 367

Tiesenhausen Gotard Jan, kasztelan wendeński, wojewoda dorpacki 367

Tiesenhausen Teodoryk 367

Tiesenhausenowa Zuzanna z Sapiechów 367

Tiesenhausenowie, rodzina 367; zob. też Tyzenhauzowie

Tipold Aleksander von, chorąży rzeżycki, syn Jana 307

Tipold Jan von 307

Tipold Karol von, syn Jana 307

Tipoldowa Wilhelmina von z Paulinów 307

Todwen Jan 91

Todwenowa Anna 91

Toplicka Konstancja zob. Soltanowa Konstancja

Tottleben Edward, generał 233

Tottleben Mikołaj, wnuk Edwarda 233

Tottlebenowie, rodzina 234

Towiański Andrzej, mistyk, założyciel sekty religijno-mistycznej 294

Trepczyna Maria Nekanda zob. Nekanda-Trepczyna Maria

Tricius (Trzycki) Jan Aleksander, malarz 210

Trippin Teodor, autor relacji z podróży, powieściopisarz 74, 76, 181, 184, 207, 209–211, 214, 215, 233, 234, 265, 266, 293

Truskolaska Rachela zob. Meystowiczowa Rachela

Trzycki Jan Aleksander zob. Tricius Jan Aleksander

Tycjan (Tiziano Vecellio), malarz 72

Tylmanowa Eleonora z Borchów 325

Tyszkiewicz Aleksander, ostatni właściciel Gielgudyszek, syn Józefa 224, 241, 242

Tyszkiewicz Alfred, syn Feliksa 258

Tyszkiewicz Alfred, IV ordynat birżański, syn Jana 18

Tyszkiewicz Alfred z Polagi 265

Tyszkiewicz Andrzej, II ordynat Zatrócza, syn Józefa 161

Tyszkiewicz Antoni 200

Tyszkiewicz Benedykt, marzałek kowieński 25, 205–207, 209, 214

Tyszkiewicz Benedykt Henryk 214

Tyszkiewicz Benedykt Jan, ostatni właściciel Czerwonego Dworu 205, 211

Tyszkiewicz Benedykt Władysław, syn Benedykta Jana 215

Tyszkiewicz Eugeniusz Stanisław, ostatni właściciel Landwarowa, syn Władysława 61

Tyszkiewicz Eustachy, heraldyk, kolekcjoner, badacz dziejów Białorusi 20, 24, 79, 215

Tyszkiewicz Feliks, syn Aleksandra 241

Tyszkiewicz Feliks, syn Józefa 258

Tyszkiewicz Jan, I ordynat birżański, syn Michała 18, 22, 23

Tyszkiewicz Jan, III ordynat birżański, syn Michała 18

Tyszkiewicz Janusz, wojewoda kijowski 24

Tyszkiewicz Jerzy 51

Tyszkiewicz Jerzy, bp żmudzki 70

Tyszkiewicz Józef, I ordynat Zatrócza 161

Tyszkiewicz Józef jun., syn Józefa sen. 61, 62, 68, 70, 237, 238, 241, 258

Tyszkiewicz Józef, syn Michała sen., autor „Tyszkiewiczianów” 18, 23, 24, 64

Tyszkiewicz Józef Ignacy, starosta wielarycki 18

Tyszkiewicz Krzysztof, starosta retowski 273

Tyszkiewicz Michał jun., II ordynat birżański, podróżnik, archeolog, kolekcjoner, syn Michała sen. 18, 72

Tyszkiewicz Michał sen., pułkownik wojsk pol., syn Józefa Ignacego 18, 64, 201, 258

Tyszkiewicz Stanisław, syn Aleksandra 224, 242, 265

Tyszkiewicz Stanisław, syn Feliksa 258

Tyszkiewicz Stanisław Antoni 265

Tyszkiewicz Tadeusz, generał brygady 64

Tyszkiewicz Władysław, syn Józefa 61, 62, 68–72

Tyszkiewiczowa Anna z Karpiów 201

Tyszkiewiczowa Anna z Zabiełłów 61

Tyszkiewiczowa Antonina z Łuckich 258

Tyszkiewiczowa Elżbieta z Radziwiłłów 18

Tyszkiewiczowa Ewa z Działoszerów 265

Tyszkiewiczowa Helena z Łuckich 64

Tyszkiewiczowa Jadwiga zob. Oginska Jadwiga

Tyszkiewiczowa Jadwiga z Czerwotyńskich 161

Tyszkiewiczowa Joanna z Karpiów 18

Tyszkiewiczowa Joanna z Tyszkiewiczów 209

Tyszkiewiczowa Klara Elżbieta z Bancroftów 214

Tyszkiewiczowa Klementyna z Potockich 18

Tyszkiewiczowa Ludwika z Sobarskich 258

Tyszkiewiczowa Maria z Pusłowskich 224, 241

Tyszkiewiczowa Maria z Radziwiłłów 18

Tyszkiewiczowa Maria Krystyna z Lubomirskich 61, 68, 72

Tyszkiewiczowa Olga z domu von Reutern 61

Tyszkiewiczowa Regina zob. Kłaczyna Regina

Tyszkiewiczowa Róża z Branickich 205

Tyszkiewiczowa Teresa z Horwattów 61

Tyszkiewiczowa Wanda Ludwika z Kosakowskich 258

Tyszkiewiczowa Wanda z Wankowiczów 205, 210, 214

Tyszkiewiczowa Weronika z Łuckich 64

Tyszkiewiczowa Zofia z Horwattów 258

Tyszkiewiczowie h. Leliwa, rodzina 21, 22, 24, 25, 34, 62–64, 67, 69, 70, 72, 86, 103, 161, 181, 201, 204, 206, 211, 214, 215, 237–239, 257, 258, 261, 262, 264, 265, 272, 335; il. 342

Tyszkiewiczówna, zakonnica 67

Tyszkiewiczówna Zofia zob. Czartoryska Zofia

Tyszkiewiczówna Zofia zob. Potocka Zofia

Tyzenhauz Antoni, podskarbi nadworny litewski 11, 13, 16, 46, 47, 56, 131, 211, 367

Tyzenhauz Ignacy, starosta podolski 367

Tyzenhauz Konstanty, pułkownik wojsk napolconskich, ornitolog, syn Ignacego 367

Tyzenhauz Rajnold 308, 309

Tyzenhauzowie (de Thyssenhausen, von Tiesenhausen) h. Bawół, rodzina 343, 367, 369

Tyzenhauzówna Ludwika zob. Pacowa Ludwika

Tyzenhauzówna Maria zob. Przeczicka Maria

Ułach Antoni 11, 183, 184, 215,
 242, 244, 254, 288, 304, 314, 317,
 340, 338, 349, 350, 360, 367, 369,
 370
 Uroń Seweryn, heraldyk i genealog
 51, 80, 91, 124, 184, 226, 268, 288,
 316, 336, 349, 350
 Uwojnowa zob. Hurbina Kazimie-
 rowa
 Uwojnowie, rodzina 197, 198
 Van Dyck Anton zob. Dyck Anton
 Van
 Van Eyck Jan zob. Eyck Jan Van
 Vecellio Tiziano zob. Tycjan
 Veresilka Felicja Laima zob. Platero-
 wa (Broel-Platerowa) Felicja Laima
 Veresilka Kleofa z domu Tautvaisas
 287
 Veresilka Marian 287
 Vigée-Lebrun Elisabeth Marie Lou-
 ise, malarzka 85, 321
 Vinci Leonardo da zob. Leonardo
 da Vinci
 Virion Irena de z Brunnów 129,
 130
 Virion Włodzimierz de 129
 Vossberg Krystyna zob. Zabiellowa
 Krystyna
 Wacgh de, architekt belgijski 62
 Waldstein-Arnau Antonina Sybilla
 zob. Sapieżyńska Antonina Sybilla
 Waldstein-Arnau Eleonora Monika
 zob. Czartoryska Eleonora Monika
 Walentynowiczówna Tekla zob. Zu-
 bow Tekla
 Walewska Michalina z Burbów 184
 Wątkiewicz Walenty, malarz 199,
 207
 Wątkowiczowie h. Lis odm., rodzina
 338
 Wątkowiczówna Wanda zob. Tysz-
 kiewiczówna Wanda
 Wasilczykow Aleksander, właściciel
 Janopola 307
 Wasilewska Helena zob. Jacuriska
 Helena
 Wasilewska Maria zob. Dzickońska
 Maria
 Wasilewski Tadeusz 18, 24
 Wasilutyński Juliusz H., architekt
 31
 Watteau Jean Antoine, malarz 120
 Wawrzeccy, rodzina 120
 Wawrzeczka Emilia zob. Mincykowa
 Emilia
 Wawrzeczka Paulina zob. Dolgorukow
 Paulina
 Wawrzeczka Paulina zob. Meysztowi-
 czowa Paulina
 Wawrzeczka Wanda zob. Szelkiewi-
 czowa Wanda
 Wawrzęcki Józef, generał 119, 229
 Wawrzęcki Tomasz, wojewoda 119
 Wedgwood Josiah, ceramik 31
 Wentworth Adela zob. Lubień-
 ska-Wentworth Adela
 Wentworth Tomasz zob. Lubieci-
 Ński-Wentworth Tomasz

Wereszczakówna Maria (Maryla) zob.
 Purkaczówna Maria (Maryla)
 Weyssenhoff Franciszek, marszałek
 wilkomierski, syn Michała 343
 Weyssenhoff Jan, generał 338
 Weyssenhoff Józef, pisarz 338, 345
 Weyssenhoff Michał, pisarz grodzki
 inflancki, podkomorzy królewski
 342-344; il. 433
 Weyssenhoff Michał, strażnik inflancki
 344; il. 434
 Weyssenhoff Tadeusz, marszałek rze-
 czycki, syn Michała 343
 Weyssenhoffowa Antonina z Broel-
 -Platerów ■
 Weyssenhoffowa Konstancja z Frąc-
 kiewicz-Radziwińskich 343
 Weyssenhoffowa Teresa z Berków
 342, 344
 Weyssenhoffowa Teresa z Dunin-Ra-
 jeckich 343
 Weyssenhoffowie, rodzina 338,
 343-345
 Weyssenhoffówna Konstancja zob.
 Perrin Konstancja de
 Weyssenhoffówna Ksawera zob. Foel-
 kerzambowa Ksawera
 Węclawska Franciszka zob. Zaleska
 Lubiesz Franciszka
 Widzgird Piotr, marszałek pow. ko-
 wieńskiego 266
 Widzgirdowie h. Odrowąż, rodzina
 116
 Widzgirdówna Halszka zob. Blinstru-
 bowa Halszka
 Wieliczko Ignacy, porucznik ułanów
 Ks. Warszawskiego 108
 Wieliczko Stanisław, porucznik uła-
 nów Ks. Warszawskiego 108
 Wieliczówna Adela zob. Medekszyna
 Adela
 Wielopolska Malgorzata Maria zob.
 Plater-Zyberkówna Malgorzata Ma-
 ria
 Wierusz-Kowalski Alfred zob. Ko-
 walski Alfred Wierusz
 Wilczyński Jan Kazimierz, lekarz, ko-
 lekcjoner, wydawca „Albumu Wi-
 leńskiego” 86, 199, 204, 211, 219
 Wilhelm, książę kurlandzki 34
 Wilhelm I Zdobywca, król Anglii
 17
 Winterhalter Franz Xaver, malarz
 139
 Wirpsza Jerzy, krajczy i poseł pow.
 rzeczyckiego 91
 Wiszniewscy (Wiśniewscy, Wiśniow-
 scy) h. Prus I, rodzina 297, 298
 Wiszniewska Anna zob. Gawrońska
 Anna
 Wiszniewska Helena z Sobolewskich
 73, 74, 94, 299
 Wiszniewska Józefa, córka Józefa Ka-
 rola 297, 298
 Wiszniewska Julia z Jeleńskich 297,
 298
 Wiszniewska Maria z Dowgiałłowi-
 czów 297
 Wiszniewska Wincentowa z Fossber-
 gów 297

Wiszniewska Wincentowa z domu
 Spitsnagel 297
 Wiszniewski Antoni 297
 Wiszniewski Józef Karol, syn Karola
 Onufrego 297, 298
 Wiszniewski Karol Onufry, marszałek
 szlachy guberni kowieńskiej, syn
 Wincentego 297-299; il. 384
 Wiszniewski Lucjan, syn Józefa Ka-
 rola 297, 298
 Wiszniewski Michał, syn Józefa Ka-
 rola 297
 Wiszniewski Wiesław 73, 299
 Wiszniewski Wilhelm, syn Karola
 Onufrego 297
 Wiszniewski Wincenty, syn Antonie-
 go 297
 Wiszniewski Witold, syn Karola Onu-
 frego 297
 Wiśniewscy, Wiśniowscy, rodzina
 zob. Wiszniewscy
 Wiśniewska Antonina zob. Komo-
 rowska Antonia
 Wiśniewski Jerzy 43
 Wiśniewski W. 266
 Wiśniowieccy (Korybut-Wiśniowiec-
 cy) h. własnego, rodzina 321
 Wiśniowiecka Tekla Róża z Radziwił-
 łów, l' v. Flemmingowa 351
 Wiśniowiecki Michał zob. Michał
 Korybut-Wiśniowiecki, król Polski
 Wiśniowiecki Michał Serwacy, het-
 man w. litewski 351
 Witkowski Michał Rawita 43
 Witold, wielki książę litewski 292
 Wityg Wiktor 184
 Wiwulski Antoni, rzeźbiarz 169
 Władysław II Jagiełło, król Polski 17,
 18, 56, 293
 Władysław III Waza, król Polski 34,
 37, 337, 342, 349
 Wojnarowska Elżbieta z Roppów 123
 Wojnarowski Mikołaj 123
 Wolff Józef 43, 55
 Wollfowie zob. Lüdingshausen-Woll-
 fowie
 Wollfówna Marianna zob. Kossowa
 Marianna
 Wolska N. z Reutiów 310
 Wolski N., mąż Reutiówny 310
 Wolkolejtyś, finansista kowieński 112
 Wolkówna Ewa zob. Dymaszyna Ewa
 Wollowicz Antoni, kasztelan merecki,
 senator-kasztelan, syn Józefa 139
 Wollowicz Bohdan, koniuszy grodzień-
 ski 39
 Wollowicz Andrzej, chorąży w. litew-
 ski 203, 204
 Wollowicz Eustachy, syn Antoniego
 139
 Wollowicz Hieronim 202, 203
 Wollowicz Jerzy, ciwn wieszwiński
 139, 288
 Wollowicz Joachim Józef, gubernator
 białostocki, syn Antoniego 139
 Wollowicz Józef, sędzia grodzieński
 139
 Wollowicz Michał 139
 Wollowicz Michał, syn Joachima Józef-
 a 139

Wołowicz Stanisław 139
 Wołowiczowa Maria ze Starzeńskich 139
 Wołowiczowa Marianna z Michniewiczów 139
 Wołowiczowa Teofila z Mikoszew, 1° v. Matuszewiczowa 139
 Wołowiczowa Teresa z Ronikierów 139
 Wołowiczowie h. Bogorya, rodzina 39, 139, 202–204, 288
 Wołowiczówna Jadwiga Maria zob. Międzyńska Jadwiga Maria
 Wołowiczówna Leontyna zob. Bispingowa Leontyna
 Wołowiczówna N. zob. Kognowicka Kazimierzowa
 Wołowiczówna Tekla zob. Radziwiłłowa Tekla
 Worłowski h. Chorągwie Kmitów, rodzina 205, 206
 Worłowski Abraam 205
 Worłowski Jan Karol, skarbnik kowieński 205
 Worobjew Sokrat N., malarz 310
 Woroniecka Róża zob. Komarowa Róża
 Woyczńska Józefa z Bispingów 87, 90
 Woyczński N., szambelan rosyjski 87
 Woyna-, Woynas-Falewiczowie zob. Falewiczowie
 Woyna Aleksander, starosta chwejdanski, syn Władysława 189
 Woyna Władysław, podczaszy grodzki 189
 Woynicz-Sianożęcka Eugenia zob. Porocka Eugenia
 Woynicz-Sianożęcka Stanisława zob. Mielżyńska Stanisława
 Woynowa Felicjana z Bielikiewiczów 189
 Woynowie (Woynowie-Jasienieccy) h. Traby vel Hreczyno, rodzina 189, 191, 192, 194
 Woynińska Marianna zob. Górska Marianna
 Woyniłłowiczówna Ludwika zob. Kossakowska Ludwika
 Wróblewscy, rodzina 236
 Wróblewska Alina zob. Sobolewska Alina
 Wujek Jakub, jezuita, pisarz religijny, tłumacz Biblii 23, 138
 Wysocka Emma z Ogińskich, 1° v. Brzostowska 273
 Wysocki Antoni 273
 Wysocki Henryk 250
 Wyszyńska Eleonora zob. Bohomolcowa Eleonora
 Wyszyńska Helena zob. Piłsudska Helena
 Zabiello Antoni, marszałek kowieński, lowczy w. litewski 106, 205
 Zabiello Erazm 76
 Zabiello Henryk, syn Karola 74, 75, 103
 Zabiello Henryk Kazimierz, syn Józefa 205

Zabiello Ignacy, chorąży i kasztelan kowieński, syn Jana 74, 106, 211
 Zabiello Jan, kasztelan miścisławski, syn Mikołaja jun. 74
 Zabiello Jerzy, szambelan królewski, syn Antoniego 106
 Zabiello Józef, hetman polny litewski, starosta ralszowski, syn Antoniego 205, 214
 Zabiello Karol, syn Henryka 74, 76, 103, 106
 Zabiello Karol, syn Onufrego 74, 106
 Zabiello Mikołaj, czynnik żmudzki 74
 Zabiello Mikołaj, marszałek kowieński 106
 Zabiello Mikołaj jun., syn Salomona 74
 Zabiello Onufry, podkomorzy kowieński, syn Ignacego 74, 106
 Zabiello Salomon, podstoli smoleński, syn Mikołaja 74
 Zabiello Szymon (ur. 1824) 106
 Zabiello Szymon, kasztelan miński 111, 112
 Zabiellowa Barbara z Zawiszów 106
 Zabiellowa Elżbieta z Białozorów 74
 Zabiellowa Franciszka z Białozorów 74
 Zabiellowa Gabriela z Gutakowskich 205
 Zabiellowa Jadwiga z Komarów 74, 103
 Zabiellowa Janowa z Sipajłów 74
 Zabiellowa Krystyna z Vossbergów 74, 106
 Zabiellowa Marianna (Maria Teresa) z Sobolewskich 205, 214
 Zabiellowa Matylda z Kobylńskich 74, 106
 Zabiellowa Teodora z Kurdwiczów 74
 Zabiellowa Zofia 106
 Zabiellowa Zofia ze Szczyttów 205
 Zabiellowie h. Topór i Lis, rodzina 74, 76, 103, 106, 107, 165, 205, 206, 211
 Zabiellówna Anna zob. Tyszkiewiczowa Anna
 Zabiellówna Brygida zob. Górska Brygida
 Zabiellówna Eleonora zob. Białozorowa Eleonora
 Zabiellówna Julia zob. Grabowska Julia
 Zabiellówna Konstancja zob. Medekszyna Konstancja
 Zabiellówna Marianna zob. Kossakowska Marianna
 Zajęzkowscy, rodzina 178
 Zajęzkowska Katarzyna zob. Komarowa Katarzyna
 Zakrzeński Władysław, właściciel Jakimiszek 49
 Zalescy (Lubicz-Zalescy) h. Lubicz, rodzina 292, 293
 Zaleska Aniela M. Chomato zob. Jundziłłowa Aniela
 Zaleska Lubicz Franciszka z Węclawskich 292
 Zaleska Lubicz Gabriela z Dąbrowiczów 292

Zaleska Lubicz Józefa z Lubicz-Zaleskich 292
 Zaleska Lubicz Krystyna ze Świnarskich 292
 Zaleski A., ogrodnik-planista na Kowieńszczyźnie 170, 190, 257; il. 291
 Zaleski Marcin, malarz 207, 209
 Zaleski Lubicz Gabriel, syn Zenona 292
 Zaleski Lubicz Jerzy 292
 Zaleski Lubicz Marian, syn Gabriela 292
 Zaleski Lubicz Michał, starosta szwennowski, podkomorzy rosieński 292
 Zaleski Lubicz Zenon, prezes sądu ziemskiego, syn Michała 292, 293
 Zaluska Amelia z Ogińskich 273
 Zaluska Franciszka zob. Renne Franciszka
 Zaluska Jadwiga zob. Ogińska Jadwiga
 Zaluski Józef 278
 Zaluski Karol, marszałek pow. upickiego 273
 Zamarańew Włodzimierz, malarz, rysownik 61
 Zamoyscy h. Jelina, rodzina 63, 66, 79, 243
 Zamoyska Józefa zob. Bispingowa Józefa
 Zamoyska Maria zob. Drucka-Lubicka Maria
 Zamoyska Maria zob. Lubomirska Maria
 Zamoyska Teresa zob. Plater-Zyberkowska Teresa
 Zamoyski Andrzej, działacz polityczny i gospodarczy 111
 Zamoyski Jan, kanclerz i hetman w. koronny 23
 Zampieri Domenico zob. Domenichino
 Zan Abdon 265
 Zan Tomasz jun. 265, 266
 Zan Tomasz, poeta, filomata 265, 266
 Zanowa Jadwiga z Fergisów 265
 Zanowa Teresa z Dowgiałłów 265
 Zanowie, rodzina 265
 Zawadzki Wacław 47
 Zawisza Ignacy 136, 137
 Zawisza Krzysztof 83
 Zawiszanka Barbara zob. Niezabyłowska Barbara
 Zawiszanka Barbara zob. Zabiellowa Barbara
 Zawiszanka Leokadia zob. Gieysztorowa Leokadia
 Zawiszanka Marianna zob. Kossakowska Marianna
 Zawiszanka Tekla zob. Gieysztorowa Tekla
 Zawiszowie h. Zadora, rodzina 103, 106, 136, 233
 Zdanowicz, ekonom orwistowski 109
 Zdziechowska Maria z Mielżyńskich 269, 272
 Zdziechowski Janusz 269
 Zembrzaska Genowefa z domu O'Brien de Lacy 13

Zenowiczowie (Despot-Zenowiczowie), rodzina 244
 Zientaraki Aleksander, malarz 246, 247, 249, 250; il. 314–317
 Zikalon Janis 336
 Zubow Platon A., dowódca Floty czarnomorskiej, faworyt Katarzyny II 237, 245
 Zubow Tekla z Walentynowiczów 245
 Zubowicz Herakliusz 50
 Zubowicz Jerzy, kanonik brzeski ■
 Zubowicz Józef 50
 Zubowicz Piotr 50
 Zubowiczowie (Eydział-Zubowiczowie), rodzina 50

Zubowiczówna Joanna zob. Falewiczowa Joanna
 Zubowiczówna Józefa zob. Szadziwiczowa Józefa
 Zubowiczówna Wacława 50
 Zubowowie, rodzina 237
 Zur, budowniczy z Rygi 355
 Zweig Arnold, pisarz 214
 Zyberkowie zob. Plater-Zyberkowie; Sieberg von der
 Zygmunt I Stary, król Polski 293
 Zygmunt II August, król Polski 23, 37, 56, 77, 200, 205, 244, 303, 310, 318, 331, 337, 349
 Zygmunt III Waza, król Polski 244, 318, 337, 342

Zaba-Marcinkiewiczówna Alina zob. Platerowa (Broel-Platerowa) Alina
 Zaboklicka Stanisława zob. Prószyńska Stanisława
 Zarnett Albert, malarz 207, 211
 Żardynówna N. zob. Szadurska Albrychtowa
 Żeleńska Anna z Bohomoleców 342
 Żmurko Franciszek, malarz 89
 Żołędzianka Maria zob. Dymaszyn Maria
 Żongollowiczowie, rodzina 290
 Żukowska Julia zob. Falewiczowa Julia
 Żychliński Teodor, genealog, dziennikarz 76, 122, 216, 229, 293, 305, 331

Indeks miejscowości

Kursywą wyróżniono nazwy miejscowości omówionych w osobnych hasłach

Abrahamów 9–11; il. 1, 2
 Aglona (Wyszaków) 314
 Alt Lassen zob. Tyszenhaus
 Anceniszki 364
 Andrypał 76
 Annapol 315
 Antoniszki 314
 Antopol 293
 Antuzów 123
 Archangielsk 72
 Arnhnen 364
Augustówek 11–17, 46, 126, 131; il. 3–10

Bacewicze 94
 Bagatela 280
 Balimpoł 86
 Baltyca 318
 Baranówka 69
 Bartłomiejów (Borkłojnie, Karolów) 34, 35
 Bartoszan 60
 Basin 157
 Batum 294
 Bibr (Jakobstadt, Jakobstadt) 355–358; il. 444–446
Bejsagola 175–181, 226, 227; il. 217–223
 Belweder zob. Warszawa-Belweder
Belweder (Podubiś) 181–184, 197, 290; il. 224–228
 Berdyczów 24, 109
 Berzyna 89
 Berlin 31, 114, 238
 Berzygał 303
Bierżany 184–188, 189; il. 229–238
 Berże k. Janowa 296
 Bewern 364
 Blalozoryazki 227, 228
 Biarritz 42
Billewicz 188, 189; il. 239
 Birzagola 315
Birze 17–24; il. 11–17

Birżyniany 189–196, 197, 216, 219, 284, 288; il. 240–253
Blinstrubiszki (Widukle-Poolaic) 197–200; il. 253–255
Błogosławienstwo 56, 200, 201; il. 256, 257
Bobcin 24–26; il. 18
 Bobrujsk 198
 Boczejków 325
 Bogumiłów 108
 Bohdaniszki 308
 Bolonia 62
 Bondynia 116
 Bonn 294
 Borkłojnie 56
 Borkłojnie I zob. Bartłomiejów
 Borkłojnie II zob. Bystrampol
 Borkuski 287
 Brewiki 288
 Brodajsz 343
 Browhof 347
 Bruksela 367
Brzostowica Murowana 26–30, 153; il. 19–25
Brzostowica Wielka 30–34, 129; il. 26–30
 Buczuny 76
 Buenos Aires 158
Burbiszki 201, 202; il. 258
Bystrampol (Borkłojnie) 34–38; il. 33–35

Chocim 23
 Cholopienicze 86
 Chotów 94
 Chrzeczeniszki 314
 Chrzęsne 52
Cytowiany 202–204; il. 259–261
 Cywilek 135
 Czabiszki 289
 Czadosy 175
 Czarne 116
 Czechów 215
 Czernbar 279

Czerlona 38, 39, 126, 131; il. 36
 Czerwiawsk 338, 340
Czerwony Dwór (Königsburg, Rothenburg) 25, 86, 204–215; il. 262–275

Dachau 316
 Datnowo 125, 194, 284, 292
 Dąbrowica na Wołyniu 286
 Delft 310
 Desiuny 76
 Dęby 117
 Djakiszk 116
 Dłużniewo 345
 Dobrowlany 315
 Dorpat 107, 294
 Dowgiełany 57
 Dowgirdy 228
 Dowgirdyski 197
 Dowkojnie 34
Dowszuda 39–43, 52; il. 37–41
 Dreżno 23, 207, 308, 310
 Druck 131
Dryczany 303, 304; il. 385
 Dubinki 18
 Dubno 181
 Dudańce 34
 Dukszytygał 303, 350
 Dunajec 350
 Dweeten 364
 Dygrajcie 297
Dykteryski 215, 216; il. 276, 277
 Dyksztele 219
 Dylgi 106
 Dyneburg 306, 307, 310, 316, 324, 338, 349, 355
 Dyrwiany 254, 257
 Dyrwiany Wielkie 288
 Działyn 139
 Dziemnikowo 12
 Dzierżany 197, 199
 Dzitwa zob. Wielka Dzitwa
Dżuginiany 217–222; il. 278–289

- Ejabachowo 315
 Eleonorenhof 347
 Eleonorów 224
 Elizental 49
 Farnidy 257
 Florencja 207, 214, 337, 357
 Folusz 16
 Friedenburg zob. *Wielona*
 Friedland (Frydland) 169
 Galany 345
 Gautkalnie 34, 293
 Gawry 272
 Gayle 288
 Gdańsk 23, 31, 66, 217, 251, 291, 323
 Genewa 235
 Genua 318
 Gielgudów (Koenigsburg, Poniemo-
 nie) 223, 224, 265; il. 290, 291
 Gielgudyski 223, 225–227, 265; il.
 292
 Gielgudyski Wysokie 289
 Gielwany 287
 Gierniki 85
 Gikanie 360
 Gilwidze 57
 Girniki 49
 Gorykolo 339, 340
 Gostany 57
 Goszczany 290
 Grignon 294
 Grodno 11, 13, 33, 39, 46, 47, 88, 126,
 131, 133
 Grunwald 41
 Gudymiany 288
 Haga 114
 Hanuszyski 175
 Hanuta 273
 Hawelok 39
 Herkulanum 23
 Hieronimów, Inflanty Polskie 198,
 304, 305, 315; il. 386, 387
 Hieronimów, woj. trockie 43, 45; il.
 42–46
 Hofenburg 306, 307; il. 389
 Hofzumberge (Hof zum Berge) zob.
 Józefów
 Holowczyn 51, 52
 Holowiszki 343
 Hornica 12
 Horny 12
 Horodnica 46, 47; il. 47
 Horodno 211
 Horodyszcze 39
 Hrynkiński 227–229; il. 293–295
 Ignacogród 136, 137
 Ikaż 225
 Igów 230, 231
 Illuksza 327, 363, 364, 367
 Indryca zob. *Wielka Indryca*
 Irenopoli 23
 Isłauz 135
 Iwanowa 350
 Izabelin 273
 Izmir zob. *Smyrna*
 Jablonna 271
 Jablonów 48; il. 48
 Jakimiszki 49; il. 49
 Jakobstadt (Jakobstadt) zob. *Bebra*
 Janiszki 245
 Janopol, Inflanty Polskie 307–310; il.
 390, 391
 Janopol, woj. trockie 49–51, 197,
 294; il. 50
 Janów 83, 84, 166, 171
 Janówka 39, 41, 42
 Januski 58
 Jasna Górka 58
 Jastrzębiec zob. *Wanaginie*
 Jera 23
 Jewie 124
 Jezno 51–55; il. 51
 Johanniszki 55–59, 201; il. 52–
 57
 Józefowo 254
 Józefów (Hofzumberge, Hof zum Ber-
 ge) 306, 307, 310–314; il. 392–397
 Jurbork 223
 Jurgielawiszczyna 60; il. 58, 59
 Jużynty 343
 Kaltenbrunn 364
 Kamienica 364
 Kamieniec Inflancki 314–316; il. 398
 Kamionka 94
 Kaniów 323
 Karaciszki 61
 Karolów zob. *Bartłomiejów*
 Kasimierzyski 327, 329, 355,
 358–360, 364; il. 447–450
 Kidule 56
 Kiejdany 74, 106, 109, 169, 175,
 231–234, 282; il. 296–298
 Kiejzany 166
 Kielmy 202, 234–237; il. 299–302
 Kietraki 189
 Kirchholm 32
 Kirsna-Ostrów 60, 61; il. 60
 Kirsztany 360
 Kirup 329
 Klemensów 111
 Klajpeda (Memel) 196, 238
 Kniażycze 52
 Koenigsburg zob. *Gielgudów*
 Kolbuszowa 68
 Kolniany 117
 Kombul 316, 317, 318; il. 399–401
 Komorów k. Warszawy 229
 Kongur 135
 Königsburg zob. *Czeretony Dwór*
 Kopenhaga 31
 Korsónka zob. *Malnow*
 Korzec 69, 309
 Kosiyr 314
 Koszelewo 157
 Kotki 106
 Kowaliszki 360, 363
 Kowno 34, 74, 86, 92, 94, 113, 135,
 169, 197, 230, 249–251, 265, 266,
 280
 Krakinowo 299
 Kraków 45, 72, 79, 198, 199
 Karlato 316, 318–325, 327; il.
 402–411
 Krasnoląka 318
 Krasnyj Łuh 349
 Kremon 17
 Kretynka 61, 62, 237–242, 258, 265;
 il. 303–309
 Krewonajka zob. *Rybimajski*
 Krewy 343
 Krietzburg 363
 Kruż 197, 295
 Królewiec 20, 238
 Królikarnia zob. *Warszawa-Królikar-
 nia*
 Kruhany 12
 Kruszyna 61, 72
 Kruż 198
 Kryniczyn 56
 Krystynów 76
 Krzyżborg 184
 Kucze 34
 Kuksze 76
 Kulwa 116
 Kumpol 364
 Kurguly 73, 92
 Kurkle 313
 Kurmen 360–363; il. 451–453
 Kurszany 244, 254
 Kurtowiany 87, 242–244, 249; il.
 310–312
 Kwetki 360
 Lanckorona 325, 326, 345; il. 412
 Landwardo (Pietuchowo) 61–72,
 237; il. 61–66
 Lasy 56, 77
 Łąd 138
 Leoniszki 58
 Lepel 86
 Libawa 258
 Likna (Lixten) 242, 243, 326–330,
 363–365; il. 413–418
 Linkowce 57
 Linków 266
 Lipik 293, 356
 Liptów 360
 Lixten zob. *Likna*
 Londyn 107
 Lourdes 264
 Lubeka 367
 Lubicz 73, 74, 92; il. 67
 Lucyn 337, 350, 352
 Ludwampol 318
 Ludwików zob. *Szlapoburze*
 Ludyn 117
 Lustberg 49
 Lwów 348
 Lyon 337
 Łabunim 74–76, 103, 211; il. 68–70
 Łachwa 231
 Łajzany 307
 Łanecut 18
 Łapiszki 360
 Łauksiany 189
 Ławków 289
 Łazienki zob. *Warszawa-Łazienki*
 Łęczynów (Łonczynów) 76–80; il.
 71–75
 Łebojsk 239
 Łomża 48
 Łonczynów zob. *Łęczynów*
 Łuby 294, 295
 Łuczaj 273
 Łukniki 254

Lukojnie 166, 169
 Lunin 38
 Łużyn 138

 Mudry 318
 Mufakelany 80–83; il. 76–80
 Malowanka 76
 Malinowo 49
 Maluny 58
 Mala Wied. I. Grójca ■
 Maldziuny 56
 Malnów (Korsówka) 330, 331, 348
 Marciniuszka 83–85, 165, 166, 168, 171; il. 81, 82
 Mariensce 347, 348
 Marwa 85–87; il. 83
 Massalany 87–91; il. 84–88
 Mazurki 39
 Medekaze 106; zob. też Widukle-Medekaze
 Medele 228
 Mediolan 39, 63, 71, 72
 Memel zob. Klaipeda
 Mientona 361
 Merecz 139
 Metele 91, 92; il. 89
 Micuny 73, 92
 Miedwiedy 106
 Mieszkulówka 57
 Mińsk 81, 82, 350
 Miropol 233
 Misiuny 230
 Miśnia 45, 60
 Miława 198, 207, 279, 348, 356
 Afiruny 73, 92–94; il. 90–92
 Mlochów 76
 Modlicza 91
 Mohylew 52
 Mokuleczno 273
 Monte Carlo 70
 Montreal 158
 Montymiszki 83
 Mosarz 148
 Moskwa 23, 72, 265, 330, 338, 340
 Mosty 94
 Muszczyński 329
 Moszków k. Sokala 366, 367
 Münster 87
 Murmen 360, 361
 Murmostyn 347
 Murocana Brzostowica zob. Brzostowica Murowana
 Musza 198, 304

 Naciuny 57
 Najdzianowicze 73, 92
 Nakiszki 56
 Naliboki 211
 Narmojnie 171
 Neapol 76, 100, 101
 Neple 294
 Newlany 350
 Nidzga 329
 Nieborów 69, 71, 309, 316
 Nieczajów 349
 Niegany 290
 Nieśwież 18
 Norejkowicze 290
 Nowa Sokoła 39
 Nowe Miasto Karaimukie 56

Noworosyjsk 294
 Nowy Dwór 49

 Oborek 273
 Odessa 101, 233
 Okmina (Okmiana) 293
 Okra 304
 Oleszewicze 94–103; il. 93–111
 Olita 135
 Olsz 94
 Olwita 85, 111, 114, 115, 137
 Olony 56
 Opitoloki 74, 76, 103–106; il. 112, 113
 Orenburg 266
 Orzistowo 106–109; il. 114–118
 Ostrolęka 39
 Ostrów zob. Kirma-Ostrów
 Ostrów k. Birz 335
 Oświec 329, 331
 Oxford 158

 Pacuny 92
 Parfimowce 109, 110; il. 119
 Paryż 24, 70, 101, 108, 199, 211, 294, 311, 337, 339–341, 356, 366
 Pasz (Paszy) k. Blonia pod Warszawą 364
 Petersburg (Sankt Petersburg) 25, 66, 68, 69, 87, 100, 114, 120, 157, 204, 234, 294, 325, 340–342, 345, 356
 Pietuchowo zob. Landwarów
 Pikielawicze 290
 Pilamont 92
 Pilica 211
 Pilsudy 289
 Plinksz 244, 245; il. 313
 Plupy 106
 Plungiany 245–251, 257, 274, 278, 329; il. 314–322
 Pluszcze 297
 Pobirze 360
 Pocajów 23
 Podgaj 108
 Podlęwszczyzna 116
 Podubil zob. Belweder
 Podunaj 364
 Podstrawie 297
 Podworniki 73, 92
 Podzamcze 63, 66, 79
 Podziszki 58
 Pogryżów 251–254; il. 323–326
 Pohost 225
 Pohulanka 228, 329
 Pojeziorki 57
 Pojeziory, Księstwo Żmudzkie 254–257, 292; il. 327–331
 Pojeziory, woj. trockie 61, 111–115, 137, 138; il. 120–125
 Pojście 115–122; il. 126–138
 Pojusz 202
 Pokrój 122–124; il. 139, 140
 Polawen 56, 58, 116, 175, 226
 Polaga 61, 70, 237, 241, 257–265, 286; il. 334–347
 Polotkowo 12
 Polukicie 292
 Pompeje 23, 42
 Pomusze 56
 Pomory 124–126; il. 141

Poniatów k. Warszawy 29
 Ponimanie zob. Gielgudów
 Ponimani 265, 266
 Ponimunie 46
 Pomicuni 126–129, 131, 175, 225, 360; il. 142–146
 Poniewież 34, 94, 282, 297
 Poniewieżyk 266–268; il. 348–351
 Popławki 106
 Porawica 360
 Porawie 360
 Posin 345
 Poskajćie 92
 Postawy 367
 Posztria 189
 Pozawaze 184
 Pozumierz 108, 109
 Pozuszwie 197
 Pozwinty 266
 Poti 294
 Powermen 171
 Poznań 246, 350
 Prele 325, 331–336, 345; il. 419–424
 Preny 135, 137
 Prezma 336–338; il. 425, 426
 Proszcz 106, 107
 Przedgrodziszki 223
 Przenosiny 318
 Psków 210, 212
 Pusa 350
 Puszcza Rybinińska 343
 Purwie 289

 Racitów 231
 Raczk 41, 42
 Radkuny 360, 362
 Rafatów 52
 Rakiszki 343
 Rawdziany 254
 Rawiszki 360
 Rennów (Rennowo) 268–272; il. 352–355
 Retów 245, 246, 272–278; il. 356–363
 Rezentowo zob. Rezentowo
 Riazan 336
 Rogówek 175
 Rosienie 197, 200, 227, 234, 278, 288
 Roś 158
 Rościki 266
 Rothenburg zob. Czerny Dwór
 Rozentowo (Rezentowo) 314, 338, 339–342; il. 427–431
 Różanka 39
 Rubinen 329, 364
 Ruda 228
 Rudawa 129, 130; il. 147
 Rukle 166
 Rukszany 230
 Rumpiszki 196
 Ruazona 294, 315
 Rybiniszki (Krewnomujza) 342–345; il. 432–434
 Rydlica 349
 Ryga 17, 18, 23, 34, 66, 103, 168, 204, 215, 268, 310, 313, 355, 360
 Rykijów 56
 Ryngwaldyszki 85
 Rynkuny 57
 Rzeczyca 303, 309, 325, 337, 348, 350

Rzym 16, 63, 66, 67, 72, 85, 100, 207, 210, 277
 Rzym-Watykan 336

Samopol 49
 Sankt Petersburg zob. Petersburg
 Sarreguemines 69
 Schlossberg 327, 355, 358, 366, 367; il. 454–458
 Schönbrunn zob. Wiedeń-Schönbrunn
 Segeberg 367
 Segewold 17
 Senkany 57
 Sèvres 31, 120, 237, 310
 Sewastopol 233
 Siesarry 225
 Siesiki 154
 Skidel 126
 Skierdyki 106
 Skierstymonie 225
 Skrajczyński 278–280; il. 364
 Skrobiszki 360
 Sloboda 297
 Słomianka 12
 Słuck 37, 139, 168, 194, 195, 210
 Słupsk 296
 Smoleńsk 180, 312
 Smolwa 286
 Smyrna (Izmir) 39
 Soboliszy 166
 Sokółka 80
 Soły 216
 Spusza 330
 Stanisławów k. Grodna 11, 46, 126, 131–134; il. 148–152
 Stankiewicz 205
 Starczyce 351
 Starzyński 134, 135; il. 153
 Stasin 79
 Stefaniszki 278
 Stefanopol 343
 Sterniany 345
 Strażwald 343
 Strubiszki 343
 Strubnica 87, 90
 Stuliszki 34
 Subboth 364
 Sucha Beskidzka 211
 Suchmien 12
 Supraśl 23
 Suwejnizki 360
 Swirpliszki 360
 Sykrywar 287
 Syrutyski 280–282; il. 365–367
 Szadów 123
 Szalupie 135–137; il. 155, 156
 Szatejnie 280
 Szaty 157, 169, 171
 Szatkiany 184, 189, 282–284; il. 368, 369
 Szawle 175, 189, 216, 234
 Szczorse 46
 Szczuczyn 94, 126, 131
 Szementowszczyzna 282
 Szetejki 245, 286
 Szlichtyny 288
 Szlapoburze (Ludwików, Szlapobierz,

Szlapobierz) 284–286; il. 370
 Szmeły 360
 Szukle 85, 115, 137–139; il. 157
 Szumkówek 60
 Szupkarnie 56, 286, 287, 289; il. 371, 372
 Szylec 288–290; il. 374, 375
 Szyły 83

Świątek 139–152; il. 158–185
 Święta Lipka 20
 Świnyniki 51
 Świsłocz 94

Tadulin 273
 Tarnów, folwark 343
 Tazeta 49
 Taurogi 286
 Telsze 189, 196, 217, 219
 Teresin k. Warszawy 131
 Terespol 170
 Tivoli 101
 Toruń 24, 109
 Towiany 216
 Trembowla 45, 234
 Tulczyn 30, 130
 Twer 336
 Twirbory 230
 Tyliża 230, 238
 Tysenhauz (Alt Lassen) 367–370; il. 459–462

Ufa 215, 336, 349
 Uluńce 34
 Upita 34
 Urzecz 211
 Usol 137
 Ustronie 152, 153; il. 186, 187
 Użusole 118

Waka 61, 70
 Walkiszki 360
 Wanaginie (Jastrzębiec) 297
 Waplewo 111
 Warka 211
 Warkłany 331, 345–349; il. 435–439
 Warków 345
 Watykan zob. Rzym-Watykan
 Warszawa 32, 39, 41, 62, 66, 72, 85, 87, 104, 109, 179, 204, 215, 217, 222, 248, 266, 290, 314, 318, 338, 345, 349, 370
 Warszawa-Belweder 316
 Warszawa-Królikarnia 181
 Warszawa-Lazienki 77, 310, 326
 Webel 329
 Wędzgoł (Wędzgoł) 290–292; il. 376, 377
 Wenecja 54, 100
 Werki 66, 70, 86
 Wernikowo 343
 Werona 46, 131
 Wędzgoł zob. Wędzgoł
 Wędzgoła 94
 Widukle-Medeksze 197
 Widukle-Połosie zob. Białostrubiszki
 Wiedeń 17, 70, 85, 251, 271, 297, 323
 Wiedeń-Schönbrunn 239

Wierne 271
 Wielka Brzostowica zob. Brzostowica
 Wielka
 Wielka Dżitwa 39
 Wielka Indryca 327
 Wielkie Dyrwiany 288
 Wielona (Friedburg) 86, 292, 293; il. 378
 Wierszwiany 289
 Wierzbolowa 137
 Wigwald (Wittigwalde) k. Ostródy 80
 Wiljanów 85
 Wilkenszyno 60
 Wilki 266
 Wilno 9, 11, 23, 24, 39, 52, 56, 57, 64, 68, 72, 85, 86, 126, 137, 157, 171, 180, 195, 206, 210, 233, 236, 239, 290, 291, 298, 309, 342
 Wischling 326
 Witebsk 23, 309, 338
 Wittigwalde zob. Wigwald
 Władysławów 137
 Wojczyzna 153–156; il. 188–194
 Wojdyły 228
 Wojewodziszki 157, 158; il. 195, 196
 Wola k. Luny 158–160; il. 197–200
 Woroncz 294
 Woroncz 86
 Wrocław 30
 Wybranowo 292
 Wylkowyski 114, 137
 Wyping 345
 Wysokie Litewskie 42, 56
 Wyski 349, 350; il. 440
 Wyszki zob. Aglona

Zabieliszki k. Kiejdan 135
 Zabłocie 360
 Zabycza 111
 Zahorodzie 38
 Zajkowszczyzna 110
 Zajnowo 286
 Zalesie 245, 246, 273
 Zambrzycki 34
 Zamość 318
 Zarzecze, folwark 228
 Zatoń 70, 161–165; il. 201–207
 Zdamski 293–295; il. 379, 380
 Zdzięciol 26
 Zelwiany 159
 Zwiędziuny 56
 Zwiędzin (Zwiędzin) 350–352; il. 441–443
 Zwierzyniec 66

Żejmy 109, 165–171, 198; il. 208–216
 Żółpie 295–297; il. 381
 Żary 251
 Żwirblany 34
 Żydortany 73, 297–299; il. 382–384
 Żyrcie 106
 Żyzna 39

Indeksy opracowała
 Maria Liczbinska

Mapy

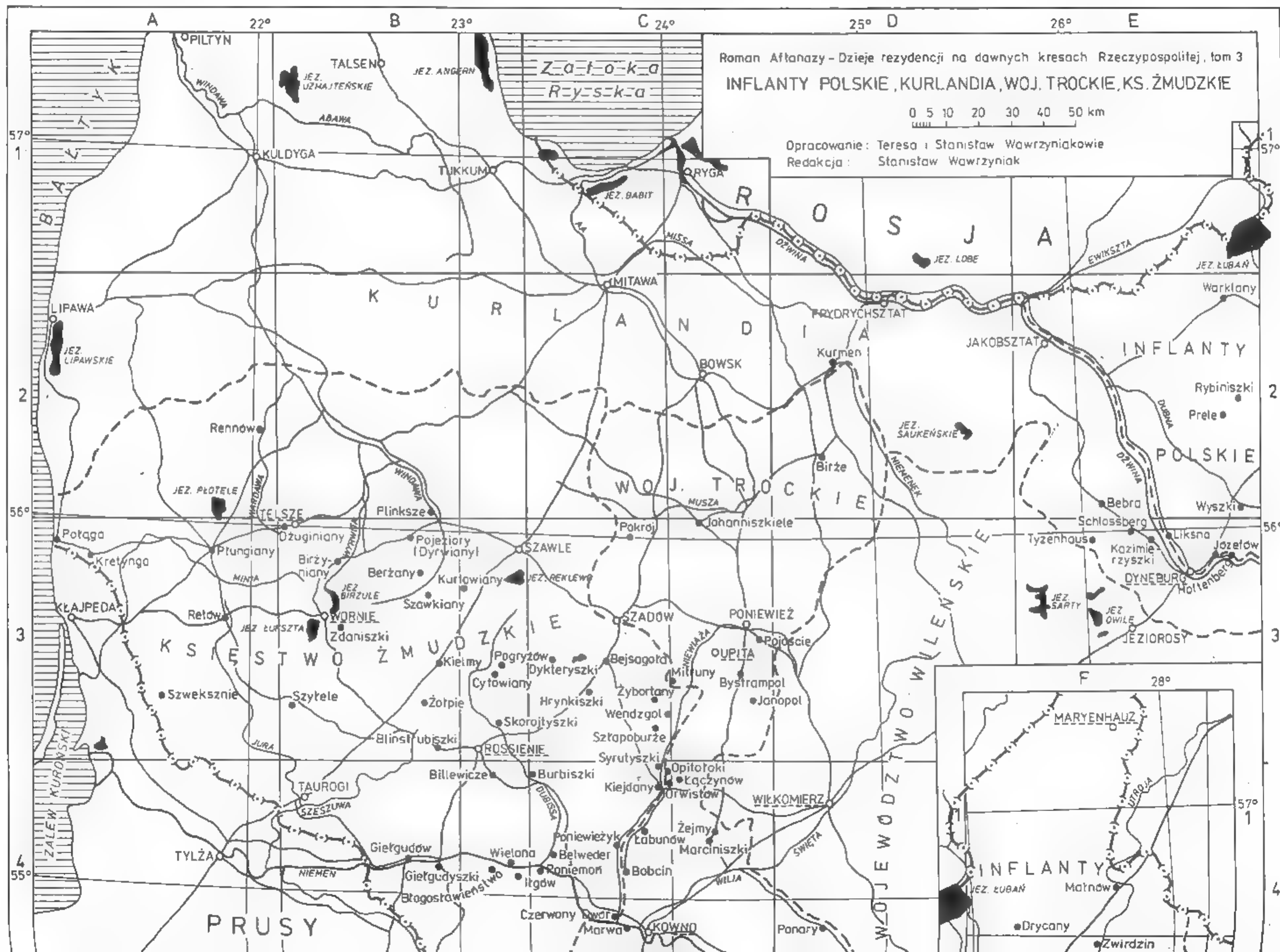
mapa szczegółowa:
województwo trockie,
Księstwo Żmudzkie
Inflanty Polskie
Księstwo Kurlandzkie

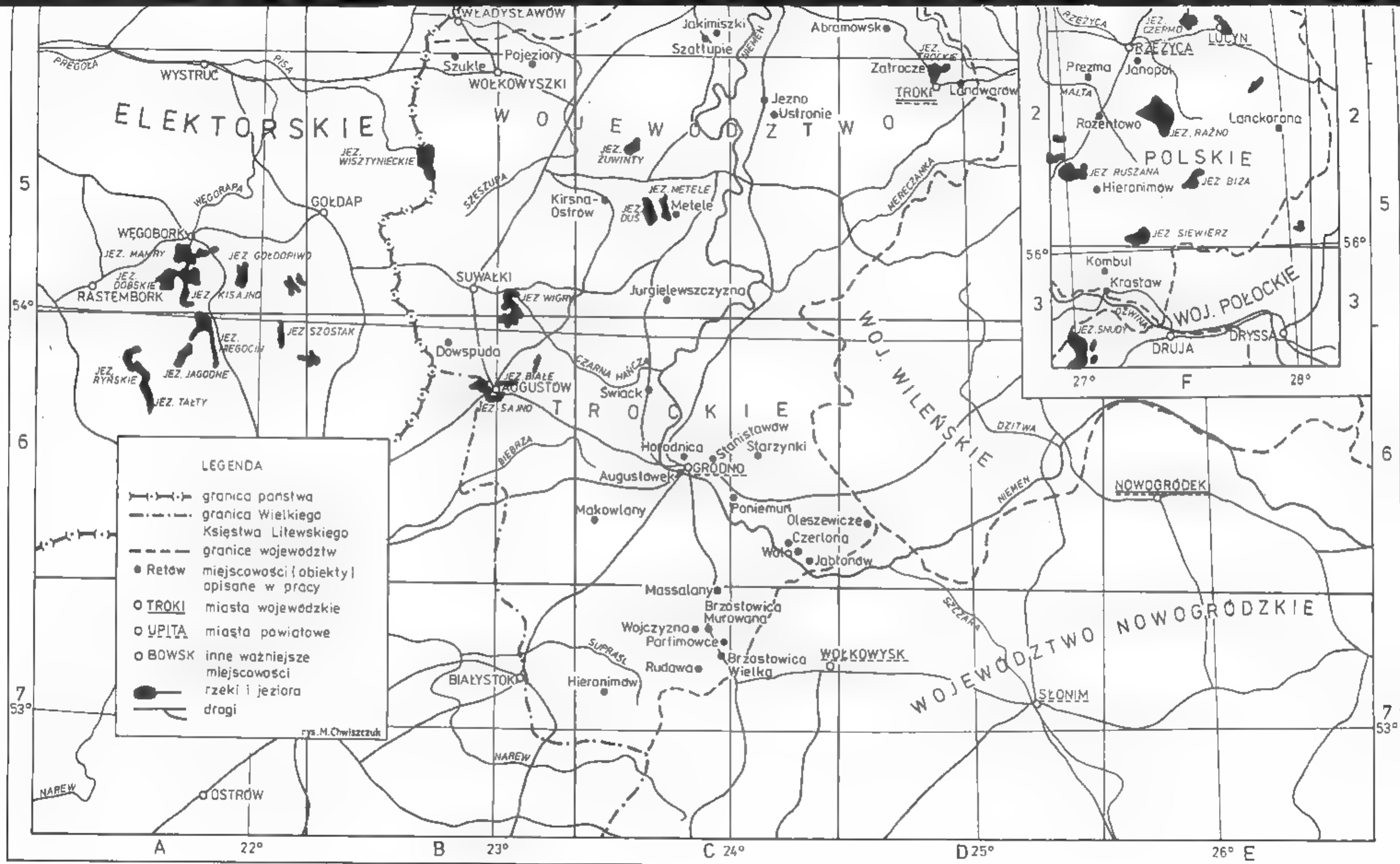
mapa ogólna:
dawne kresy wschodnie
Rzeczypospolitej

objaśnienia do mapy
szczegółowej

indeks miejscowości
(obiektów)

Roman Altanazy - Dzieje rezydencji na
dawnych kresach Rzeczypospolitej
RZECZPOSPOLITA POLSKA - 1771
TERENY WSCHODNIE I PÓŁNOCNE
Podział administracyjny

Objaśnienia do mapy szczegółowej (źródła i materiały)

1. Podstawowy problem, jaki wyłonił się przy opracowywaniu koncepcji mapy, to skala w jakiej można by uzyskać w miarę czytelny obraz rozmieszczenia miejscowości (obiektów) opisanych w pracy R. Aftanazego. Wstępna analiza przestrzennego układu tych miejscowości ujawniła szczególne ich zagęszczenie w niektórych rejonach, co wskazywało, że optymalna będzie skala około 1 : 1 000 000. W ślad za tym pojawił się problem doboru odpowiedniego podkładu mapowego, obejmującego wschodnie i północne tereny Rzeczypospolitej w granicach przedrozbiorowych, podkładu zawierającego możliwie bogatą treść osadniczą i nie odbiegającego zbyt od przyjętej skali. Przegląd zbiorów kartograficznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Biblioteki Ossolineum oraz Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego nie dał w tym względzie zadowalającego wyniku. Dopiero dzięki uprzejmości doc. dr. Leszka Sawickiego uzyskano, z jego prywatnych zbiorów, unikatową mapę w skali 1 : 750 000, wykonaną w Instytucie Kartograficznym w Wiedniu, najprawdopodobniej wkrótce po ustaleniu granic II Rzeczypospolitej (mapa nie posiada daty wydania). Jej pełna nazwa: „Wielka Mapa Rzeczypospolitej Polskiej”. Nomenklaturę opracował dr Adam Tomaszewski, uzupełnił dr Stanisław Kozierowski – Lwów i Warszawa. Nakład i własność Księgarni Polskiej Bernarda Polonieckiego, New-York – The Polish Book Importing Co. Inc. Diapozytyw tej mapy, wykonany w Oddziale Wrocławskim Państwowych Wydawnictw Kartograficznych pozwolił na uzyskanie kopii służącej jako podkład do opracowywanej mapy.

2. Uzyskany podkład wymagał pewnych przeróbek i uzupełnień. Długość geograficzna w siatce współrzędnych oryginału mapy liczona była Ferro. Dokonano więc przeliczenia i wrysowano południki liczone od Greenwich. Jednocześnie centralny południk mapy, przebiegający w okolicach Wiednia, przesunięto na wschód, ustalając go na 24° długości wschodniej od Greenwich (przebiega przez Lwów). Wrysowano granice województw według stanu sprzed 1772 r.

Ustalenie przebiegu granic było kolejnym zagadnieniem nastrożającym wiele wątpliwości z uwagi na występujące rozbieżności. „Mapa Polski za panowania Stanisława Augusta – w roku 1772” wydana nakładem S. Orgelbrunda (Warszawa – 1849 r.), na której w znacznym stopniu opierał się Autor dzieła – R. Aftanazy, zawiera granice województw o przebiegu niekiedy znacznie różniącym się od podawanych we współczesnych opracowaniach historycznych. Jednocześnie skala tej mapy (1 : 3 000 000) nawet po trzykrotnym powiększeniu nie pozwalała na precyzyjne przeniesienie granic na mapę podkładową. W rezultacie przebieg granic województw oparto na mapie Zbigniewa Rzępy „Polska w okresie rozbiorów”, skala 1 : 1 000 000, wyd. PPWK, Warszawa 1972 oraz na mapie Stanisława Litaka „Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce w 1772 r.”, skala 1 : 800 000, wyd. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – Lublin 1979.

Autor dzieła uwzględnia w swoim opracowaniu podział województwa ruskiego na poszczególne ziemie (Chełmską, Sanocką, Przemyśką, Lwowską i Halicką). W związku z tym na mapę podkładową wniesiono również granice tych ziem, opierając się na mapach opracowanych przez Wandę Lewandowską: „Dobra Królewskie woj. ruskiego w latach

1661 – 1665” – skala 1 : 500 000 (załącznik do: *Lustracja woj. ruskiego 1661 – 1665, część II i III*), wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1974 – 1976.

3. Stosunkowo bogata treść mapy podkładowej (osadnictwo, sieć drogowa, podstawowe elementy fizjograficzne) ułatwiła niewątpliwie lokalizację miejscowości (obiektów) opisanych w pracy R. Aftanazego. Na mapie tej odnajdywano około 25 – 30% tych miejscowości, pozostałe trzeba było wyszukiwać na mapach szczegółowych. Szczególnie przydatna była tu mapa generała Wojciecha Chrzanowskiego: „Karta Dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich”, 1 : 300 000 – Paryż 1859. Wszakże i ta mapa nie umożliwiła odszukania i naniesienia na mapę podkładową wszystkich miejscowości opisanych w pracy. Stąd konieczność sięgania do wielu innych źródeł. Oprócz już wymienionych, korzystano z następujących:

- Rizzi Zannoni – „Carte de la Pologne”, London, 1772
- A.P.H. Nordman – „Carte Royaume de Pologne dans son état actuel”, 1813
- Dufour, Wrońskiowski – „L'Atlas de l'Ancienne Pologne” – Paris, 1850
- Kriegskarten (arkuszowe) – 1 : 300 000
- tzw. „trzywiorstówki” – 1 : 126 000 (arkuszowe)
- mapy sztabowe WIG i niemieckie – 1 : 100 000
- aktualne (dostępne) mapy republik i niektórych województw (obłasti) wydawane w ZSRR w różnych skalach.

Opisy rezydencji nader rzadko zawierają bliższą informację o ich położeniu. Jednocześnie pod tą samą nazwą występuje często kilka, kilkanaście, a nawet kilkadziesiąt miejscowości. Takie przykładowo nazwy, jak: Dąbrówka, Nowy Dwór (Nowydwór), Nowosiółki czy Ostrów – występują w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* w liczbie znacznie przekraczającej 100. Aby więc ustalić prawidłową lokalizację danego obiektu, konieczne było stwierdzenie zgodności danych zawartych w opisie rezydencji z danymi zawartymi w *Słowniku geograficznym*. Najczęściej opierało się na zgodności danych dotyczących właścicieli obiektu. Następnie opierając się na informacjach dotyczących położenia danej miejscowości, zawartych w *Słowniku geograficznym*, wyszukiwano ją na mapach szczegółowych i przenoszono w odpowiednie miejsce na mapę podkładową. W odniesieniu do miejscowości położonych na terenie Galicji posługiwano się ponadto skorowidzem opracowanym przez Szymona Chandrysa: *Kompletny skorowidz miejscowości w Galicji i Bukowinie*, Lwów 1909.

Pomimo względnej obfitości źródeł nie udało się ustalić szczegółowego położenia kilku miejscowości. Przykładowo: nie znaleziono na mapach szczegółowych nazwy Wieprzata w woj. nowogrodzkiej, położonej (wg *Słownika geograficznego*) między Ilią a Radoszkowiczami; podobnie nazwy Bardziłowice położone „między Dźwiną Zachodnią a dużym lasem mieszanym” w woj. połockim. Miejscowości takie oznaczone są w indeksie odpowiednim znakiem.

Dodatkową trudnością w ustalaniu lokalizacji miejscowości były, występujące nierzadko, różnice w ich nazewnictwie w wykorzystywanych materiałach źródłowych. Na mapę wprowadzano nazwy miejscowości zgodne z podawanymi przez Autora dzieła. W stosunku do innych stosowano nazewnictwo według *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*, przy czym – jeśli to w *Słowniku* zaznaczono

– przyjmowano nazwy z okresu przedrozbiorowego (np. Jeziorosy zamiast późniejszej Nowoaleksandrowsk, a obecnie Zarasaj).

4. Oprócz miejscowości (obiektów) opitanych w pracy, na mapie podkładowej zaznaczono również miasta wojewódzkie, powiatowe i inne, ważniejsze ze względu na pełnione funkcje lub znaczenie historyczne. Jako miasta powiatowe oznaczono niektóre miejscowości, które formalnie takich funkcji nie posiadały w okresie przedrozbiorowym. Przykładem mogą tu być tak zwane trakty (odpowiedniki starostw) w Inflantach Polskich. Podstawowym źródłem informacji w tym zakresie była praca Michała Balińskiego i Tymoteusza Lipińskiego: *Starożytna Polska*, Warszawa 1843 – 1846.

Tak przygotowana mapa podkładowa służyła do wykonania roboczego rysunku mapy właściwej. W rysunku tym uwzględniono również sieć większych rzek i jezior oraz ważniejsze drogi jako dodatkowe elementy orientacyjne. Niezależnie od siatki współrzędnych geograficznych rysowano odrębną siatkę służącą do wprowadzenia informacji o położeniu miejscowości (obiektu) w indeksie nazw. Skalę mapy oznaczono jedynie liniowo (bez oznaczenia liczbowego) z uwagi na przewidywane pomniejszenie rysunku mapy w druku. Tak przygotowany rysunek roboczy był podstawą do wykreślenia czystorysów map do poszczególnych tomów.

Wymagania Wydawnictwa, by mapy w każdym tomie były jednakowego formatu, wprowadza pewne komplikacje, nie tylko techniczne. Zróżnicowany zasięg obszarowy poszczególnych tomów, a zatem również map, przy jednolitym formacie, pociąga za sobą konieczność różnego stopnia ich pomniejszeń. Rzutuje to na końcowy efekt w postaci różnej wielkości napisów i niejednolitej skali map.

Dla orientacji o obszarze objętym mapą do danego tomu wykonano dodatkową mapę w skali 1:6 000 000, z wykazaniem granic i nazw województw.

5. Autorzy mapy wyrażają wdzięczność wszystkim osobom, które okazały pomoc w jej opracowaniu. Przede wszystkim Panu Leszkowi Sawickiemu za udostępnienie mapy, którą wykorzystano jako podkład do sporządzenia mapy właściwej; Paniom Ewie Szyrkiewicz i Krystynie Szykuła za wyszukiwanie i udostępnianie różnych materiałów kartograficznych ze zbiorów Instytutu Geograficznego i Biblioteki Uniwersyteckiej; Panu redaktorowi Henrykowi Jeszce z PPWK za konsultacje techniczne oraz Panu Andrzejowi Bielowi za staranne wykonanie czystorysów matryc.

Stanisław Wawrzyniak

Wrocław 1990

Indeks miejscowości (obiektów)

Miejscowość (obiekt), województwo	str., usytuowanie na mapie	Miejscowość (obiekt), województwo	str., usytuowanie na mapie
1. Abramowak, trockie	9/D-4	58. Marciniuszki, trockie	83/C-4
2. Augustówek, trockie	11/C-6	59. Marwa, trockie	85/C-4
3. Behra, Kurlandia	355/E-2	60. Massalany, trockie	87/C-7
4. Bejsagotu, Ks. Żmudzkie	175/C-3	61. Metele, trockie	91/C-5
5. Bielweder, Ks. Żmudzkie	181/C-4	62. Mitruny, trockie	92/C-3
6. Berżany, Ks. Żmudzkie	184/B-3	63. Oleszewicze, trockie	94/D-6
7. Billewicz, Ks. Żmudzkie	188/B-4	64. Opitołoki, trockie	103/C-4
8. Birze, trockie	17/D-2	65. Orwistów, trockie	106/C-4
9. Birzyniany, Ks. Żmudzkie	189/B-3	66. Parfimowce, trockie	109/C-7
10. Bliustrubiszki, Ks. Żmudzkie	197/B-3	67. Plinksze, Ks. Żmudzkie	244/B-2
11. Błogosławienstwo, Ks. Żmudzkie	200/B-4	68. Plungiany, Ks. Żmudzkie	245/A-3
12. Bohcin, trockie	24/C-4	69. Pogryżów, Ks. Żmudzkie	251/B-3
13. Brzostowica Murowana, trockie	26/C-7	70. Pojeziory (Dyrwiany), Ks. Żmu- dzkie	254/B-3
14. Brzostowica Wielka, trockie	30/C-7	71. Pojeziory, trockie	111/B-5
15. Burbiszki, Ks. Żmudzkie	201/C-4	72. Pojoście, trockie	115/C-3
16. Bystrampol, trockie	34/C-3	73. Pokrój, trockie	122/C-3
17. Cytowiany, Ks. Żmudzkie	202/B-3	74. Połaga, Ks. Żmudzkie	257/A-3
18. Czerlona, trockie	38/C-6	75. Ponary, trockie	124/D-4
19. Czerwony Dwór, ■■, Żmudzkie	204/C-4	76. Poniemoni (Gielgudów), Ks. Żmu- dzkie	265/C-4
20. Dowspuda, trockie	39/B-6	77. Poniemoni, trockie	126/C-6
21. Drycany, Inflanty Polskie	303/F-1	78. Poniewieżyk, Ks. Żmudzkie	266/C-4
22. Dykteryszki, Ks. Żmudzkie	215/C-3	79. Prele, Inflanty Polskie	331/E-2
23. Dżuginiany, Ks. Żmudzkie	217/B-3	80. Prezma, Inflanty Polskie	336/F-2
24. Gielgudów, Ks. Żmudzkie	223/B-4	81. Rennów, Ks. Żmudzkie	268/A-2
25. Gielgudyszki, Ks. Żmudzkie	225/B-4	82. Retów, Ks. Żmudzkie	272/A-3
26. Hieronimów, Inflanty Polskie	304/F-2	83. Rozentowo, Inflanty Polskie	338/F-2
27. Hieronimów, trockie	43/C-7	84. Rudawa, trockie	129/C-7
28. Hoftenberg, Inflanty Polskie	306/E-3	85. Rybiniszki, Inflanty Polskie	342/E-2
29. Horodnica, trockie	46/C-6	86. Schlossberg, Kurlandia	363/E-3
30. Hrynkiški, Ks. Żmudzkie	227/C-3	87. Skorojtyński, Ks. Żmudzkie	278/B-3
31. Ilgów, Ks. Żmudzkie	230/B-4	88. Stanisławów, trockie	131/C-6
32. Jablonów, trockie	48/C-6	89. Starzynki, trockie	134/C-6
33. Jakimiszki, trockie	49/C-4	90. Syrutyszki, Ks. Żmudzkie	280/C-4
34. Janopol, Inflanty Polskie	307/F-2	91. Szatupie, trockie	135/C-4
35. Janopol, trockie	49/C-3	92. Szawkiany, Ks. Żmudzkie	282/B-3
36. Jezno, trockie	51/C-5	93. Szlapoburze, Ks. Żmudzkie	284/C-3
37. Johanniszkiele, trockie	55/C-2,3	94. Szukle, trockie	137/B-4,5
38. Józefów, Inflanty Polskie	310/E-3	95. Szweksznie, Ks. Żmudzkie	286/A-3
39. Jurgielewszczyzna, trockie	60/C-5	96. Szytele, Ks. Żmudzkie	288/B-3
40. Kamieniec Inflancki, Inflanty Polskie	314/X	97. Świack, trockie	139/C-6
41. Kazimierzyszki, Kurlandia	358/E-3	98. Tyzenhaus, Kurlandia	367/E-3
42. Kiejdany, Ks. Żmudzkie	231/C-4	99. Ustronie, trockie	152/C-5
43. Kielny, Ks. Żmudzkie	234/B-3	100. Warklany, Inflanty Polskie	345/E-2
44. Kirina-Ostrów, trockie	60/C-5	101. Wendzgoł, Ks. Żmudzkie	290/C-3
45. Kombul, Inflanty Polskie	316/F-3	102. Wlelona, Ks. Żmudzkie	292/B-4
46. Krasław, Inflanty Polskie	318/F-3	103. Wojczyzna, trockie	153/C-7
47. Kretynka, Ks. Żmudzkie	237/A-3	104. Wojewodziszk, trockie	157/X
48. Kurmen, Kurlandia	360/D-2	105. Wola, trockie	158/C-6
49. Kurtowiany, Ks. Żmudzkie	242/B-3	106. Wyżki, Inflanty Polskie	349/E-2
50. Lanckorona, Inflanty Polskie	325/F-2	107. Zatrocze, trockie	161/D-5
51. Landwarów, trockie	61/D-5	108. Zdaniuszki, Ks. Żmudzkie	293/B-3
52. Lubicz, trockie	73/X	109. Zwirdzin, Inflanty Polskie	350/F-2
53. Łukna, Inflanty Polskie	326/E-3	110. Żejmy, trockie	165/C-4
54. Łabundów, trockie	74/C-4	111. Żolpie, Ks. Żmudzkie	295/B-3
55. Łacynów, trockie	76/C-4	112. Żybortany, Ks. Żmudzkie	297/C-3
56. Makowlany, trockie	80/C-6		
57. Mahnów, Inflanty Polskie	330/F-1		

Znakiem X oznaczono miejscowości, których nie udało się zlokalizować na mapie. Informacje o ich położeniu, według *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*, są następujące:

- Bardziliowice, pow. dryśnicki (*Słownik geogr.*, t. XV, cz. I, s. 85)
- Jaźwin, pow. czerykowski (*op.cit.*, t. XV, cz. II, s. 16 i 637)

- Wielka Czernica, pow. niecki, gmina Moutkany (*op.cit.*, t. XV, cz. I, s. 369)
- Wieprza, pow. wilejski, przy drodze z Ilii do Radotzkowicz (*op.cit.*, t. XII, s. 378)
- Wyków, pow. rohatczewski (*op.cit.*, t. XIV, s. 92); wg innych informacji: koło Bychowa nad Dnieprzem

Spis ilustracji

Województwo trockie

1. Abramowski. Dwór od frontu, po 1920 r. 9
2. Abramowski. Dwór od strony podjazdu, po 1920 r. 10
3. Augustówek. Widok ogólny. Rys. N. Orda, ok. 1867–1877 r. 11
4. Augustówek. Brama wjazdowa, po 1920 r. 12
5. Augustówek. Elewacja frontowa pałacu, po 1920 r. 12
6. Augustówek. Fragment elewacji frontowej, po 1920 r. 13
7. Augustówek. Fragment elewacji ogrodowej, po 1920 r. 14
8. Augustówek. Kaplica dworska, przed 1939 r. 15
9. Augustówek. Aleja wjazdowa, po 1920 r. 16
10. Augustówek. Dom mieszkalny (dawna karczma), przed 1939 r. 16
11. Birze. Próba rekonstrukcji pałacu. Lit. z 2. poł. XIX w. 19
12. Birze. Ruiny pałacu Radziwiłłów, przed 1939 r. 19
13. Birze. Pałac Radziwiłłów. Współczesny proj. rekonstrukcji 20
14. Birze. Widok pałacu Tyszkiewiczów od strony jeziora. Rys. N. Orda, ok. 1876 r. 21
15. Birze. Elewacja frontowa pałacu Tyszkiewiczów. Rys. N. Orda, ok. 1876 r. 21
16. Birze. Elewacja frontowa pałacu. Wg lit. fajansa 22
17. Birze. Pałac od frontu, ok. 1980 r. 23
18. Bobcin. Ogólny widok pałacu. Rys. F. Brzozowski („Kłosy” 1873) 25
19. Brzostowica Murowana. Pałac od strony ogrodu. Rys. N. Orda, 1868 r. 26
20. Brzostowica Murowana. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 27
21. Brzostowica Murowana. Fragment elewacji frontowej, przed 1939 r. 28
22. Brzostowica Murowana. Portret Teresy Jundziłowej 28
23. Brzostowica Murowana. Portret Konstancji Soltanowej 28
24. Brzostowica Murowana. Portret Aleksandra Soltana 29
25. Brzostowica Murowana. Portret Stanisława Soltana. Mal. Rustem 29
26. Brzostowica Wielka. Widok nowego pałacu od strony podjazdu, przed 1939 r. 31
27. Brzostowica Wielka. Elewacja frontowa nowego pałacu, przed 1939 r. 31
28. Brzostowica Wielka. Salon „wielki”, przed 1939 r. 32
29. Brzostowica Wielka. Wielka sala jadalna w nowym pałacu, przed 1939 r. 33
30. Brzostowica Wielka. Stajnia cugowa, przed 1939 r. 33
31. Bystrampol. Pałac od strony podjazdu, przed 1939 r. 35
32. Bystrampol. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 35
33. Bystrampol. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 36
34. Bystrampol. Fragment salonu, przed 1939 r. 36
35. Bystrampol. Stajnia cugowa, przed 1939 r. 37
36. Czerlona. Dwór od frontu, przed 1914 r. 38
37. Dowspuda. Ogólny widok pałacu. Lit. wg rys. N. Ordy 40
38. Dowspuda. Fasada pałacu. Fot. z 2. poł. XIX w. 40
39. Dowspuda. Fasada pałacu. „Tyg. Ilustr.” 1865 41
40. Dowspuda. Fragment pałacu. Drzeworyt E. Gorazdowskiego („Tyg. Ilustr.” 1865) 42
41. Dowspuda. Fragment parku. Drzew. E. Gorazdowskiego („Tyg. Ilustr.” 1865) 42
42. Hieronimów. Pałac od strony podjazdu. Lit. wg rys. N. Ordy 44
43. Hieronimów. Pałac od strony ogrodu. Rys. N. Orda, ok. 1875 r. 44
44. Hieronimów. Oficyna. Rys. N. Orda, 1868 r. 45
45. Hieronimów. Park. Rys. N. Orda, 1868 r. 45
46. Hieronimów. Pałac i oficyna. Rys. J. Myszkowski, 1886 r. 45
47. Horodnica. Fasada i rzut poziomy pałacu. Rys. z pocz. XIX w. (wg W. A. Czanturii) 47
48. Jabłonów. Widok ogólny. Rys. N. Orda 48
49. Jakimiszki. Dwór od strony podjazdu, ok. 1914 r. 49
50. Janopol. Jeden z pawilonów założenia pałacowego, ok. 1900 r. 51
51. Jeczno. Ogólny widok pałacu. Rys. N. Orda, ok. 1875 r. 53
52. Johanniszkie. Dwór od strony podjazdu, ok. 1906 r. 57
53. Johanniszkie. Kościół, ok. 1906 r. 57
54. Johanniszkie. Portret Michała Karpia 58
55. Johanniszkie. Portret marszałka Józefa Karpia 58
56. Johanniszkie. Portret chorążego Ignacego Karpia 59
57. Johanniszkie. Portret Maurycyego F. Karpia 59
58. Jurgielewyszczyna. Dwór od strony podjazdu, po 1945 r. 60
59. Jurgielewyszczyna. Portyk dworu, przed 1939 r. 60
60. Kirsna-Ostrów. Elewacja frontowa pałacu, po 1945 r. 61
61. Landwarów. Widok ogólny. Rys. N. Orda 63
62. Landwarów. Fragment dolnej kondygnacji hallu, przed 1914 r. 64
63. Landwarów. Fragment górnej kondygnacji hallu przed 1914 r. 65
64. Landwarów. Klatka schodowa, przed 1914 r. 65
65. Landwarów. Salon „czerwony”, przed 1914 r. 67
66. Landwarów. Pałac od strony podjazdu, przed 1939 r. 71
67. Lubicz. Ganek dworu, przed 1914 r. 73
68. Łabunów. Elewacja frontowa pałacu (proj. K. Kozłowskiego) 75
69. Łabunów. Elewacja boczna pałacu (proj. K. Kozłowskiego) 75
70. Łabunów. Rzuty poziome pałacu (proj. K. Kozłowskiego) 76
71. Łączynów. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 77
72. Łączynów. Pałac od frontu 78
73. Łączynów. Elewacja ogrodowa pałacu, ok. 1960 r. 78
74. Łączynów. Pałac od strony ogrodu, przed 1939 r. 79
75. Łączynów. Fragment parku, przed 1914 r. 79
76. Makowiany. Brama wjazdowa, przed 1939 r. 80
77. Makowiany. Dwór od frontu, przed 1939 r. 81
78. Makowiany. Dwór od strony ogrodu, przed 1939 r. 82
79. Makowiany. Oficyna dworska, przed 1939 r. 82
80. Makowiany. Park, przed 1939 r. 82

81. Marciniński. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 83
82. Marciniński. Dwór od strony podjazdu w zimie, przed 1939 r. 84
83. Marwa. Dwór od strony podjazdu, 1902 r. 85
84. Massalany. Widok ogólny. Rys. N. Orda, ok. 1870 r. 88
85. Massalany. Portyk palacu, przed 1939 r. 89
86. Massalany. Prawe skrzydło palacu, przed 1939 r. 89
87. Massalany. Fragment parku i podjazd do palacu, przed 1939 r. 90
88. Massalany. Aleja w parku, przed 1939 r. 91
89. Metele. Elewacja frontowa palacu, 1923 r. 91
90. Mitruny. Front dworu, przed 1939 r. 93
91. Mitruny. Front dworu, 1977 r. 93
92. Mitruny. Elewacja boczna dworu 93
93. Oleszewicze. Pałac od strony podjazdu. Rys. N. Orda, ok. 1870 r. 95
94. Oleszewicze. Pałac od strony ogrodu. Rys. N. Orda, ok. 1870 r. 95
95. Oleszewicze. Pałac od strony podjazdu, przed 1939 r. 96
96. Oleszewicze. Pałac od strony podjazdu, przed 1939 r. 96
97. Oleszewicze. Fasada palacu, przed 1939 r. 97
98. Oleszewicze. Fasada palacu, przed 1939 r. 97
99. Oleszewicze. Pałac od strony ogrodu, przed 1939 r. 98
100. Oleszewicze. Portyk palacu, przed 1939 r. 99
101. Oleszewicze. Widok na park spod portyku, przed 1939 r. 99
102. Oleszewicze. Fragment parku z widokiem na pałac, przed 1939 r. 99
103. Oleszewicze. Kaplica pałacowa 100
104. Oleszewicze. Altana lipowa w parku, przed 1939 r. 100
105. Oleszewicze. Park, przed 1939 r. 100
106. Oleszewicze. Lamus na tle parku, przed 1939 r. 101
107. Oleszewicze. Lamus, przed 1939 r. 101
108. Oleszewicze. Spichlerz, przed 1939 r. 102
109. Oleszewicze. Stajnie, przed 1939 r. 102
110. Oleszewicze. Budynek gospodarczy, przed 1939 r. 102
111. Oleszewicze. Jedna z bram wjazdowych, przed 1939 r. 103
112. Opitołoki. Fasada frontowa palacu, przed 1939 r. 105
113. Opitołoki. Pałac od frontu, przed 1939 r. 105
114. Orwistów. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 107
115. Orwistów. Front dworu, przed 1939 r. 107
116. Orwistów. Portyk dworu, przed 1939 r. 107
117. Orwistów. Sala jadalna, przed 1914 r. 108
118. Orwistów. Salonik, przed 1939 r. 108
119. Parfimowce. Front dworu, przed 1939 r. 110
120. Pojeziory. Fasada frontowa palacu, ok. 1914 r. 111
121. Pojeziory. Elewacja ogrodowa palacu, przed 1914 r. 112
122. Pojeziory. Elewacja frontowa palacu (rys. ze zbiorów Politechniki Kowieńskiej) 113
123. Pojeziory. Rzut poziomy palacu (rys. ze zbiorów Politechniki Kowieńskiej) 113
124. Pojeziory. Fragment górnej kondygnacji hallu, ok. 1980 r. 114
125. Pojeziory. Oficyna, ok. 1914 r. 115
126. Pojeście. Dwór od strony podjazdu. Rys. S. Rodziszewski wg fotografii 116
127. Pojeście. Dwór od ogrodu. Rys. N. Orda 116
128. Pojeście. Nowe skrzydło dworu na tle parku. Akwarela 117
129. Pojeście. Kaplica w parku, ok. 1913 r. 117
130. Pojeście. Fragment hallu 118
131. Pojeście. Sala jadalna, przed 1914 r. 118
132. Pojeście. Salon, ok. 1914 r. 119
133. Pojeście. Salon, przed 1914 r. 119
134. Pojeście. Salonik „kominkowy”, przed 1914 r. 120
135. Pojeście. Fragment saloniku „kominkowego”, ok. 1914 r. 121
136. Pojeście. Fragment buduaru, ok. 1914 r. 121
137. Pojeście. Staw w parku, ok. 1914 r. 122
138. Pojeście. Oficyna i wędzarnia 122
139. Pokrój. Elewacja frontowa palacu, ok. 1960 123
140. Pokrój. Elewacja boczna i ogrodowa palacu, ok. 1960 124
141. Ponary. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 125
142. Poniemuń. Widok ogólny. Rys. N. Orda, ok. 1870 r. 127
143. Poniemuń. Widok ogólny, po 1920 r. 127
144. Poniemuń. Pałacyk od frontu, przed 1939 r. 128
145. Poniemuń. Pałacyk od strony podjazdu, przed 1939 r. 128
146. Poniemuń. Pałacyk od strony ogrodu, przed 1939 r. 128
147. Rudawa. Front dworu, przed 1914 r. 130
148. Stanisławów. Pałac i oficyny od strony podjazdu. Rys. N. Orda, ok. 1870 r. 131
149. Stanisławów. Pałac od frontu, ok. 1914 r. 132
150. Stanisławów. Pałac ■ strony podjazdu, ok. 1914 r. 132
151. Stanisławów. Ryzalit frontowy palacu, ok. 1914 r. 132
152. Stanisławów. Ryzalit ogrodowy palacu, po 1920 r. 133
153. Starzynki. Dwór od podjazdu. Rys. N. Orda 134
154. Starzynki. Dwór od frontu, przed 1914 r. 135
155. Szaltupie. Dwór od frontu, przed 1939 r. 136
156. Szaltupie. Świron dworski, przed 1939 r. 136
157. Szukle. Widok ogólny dworu. Wg fotografii rys. S. Rodziszewski 138
158. Świack. Plan założenia rezydencjalnego. Rys. A. T. Fedoruk, 1989 r. 140
159. Świack. Elewacja frontowa palacu i prawa oficyna, po 1920 r. 141
160. Świack. Pałac od strony ogrodu, przed 1939 r. 141
161. Świack. Lewa oficyna palacu, po 1920 r. 142
162. Świack. Prawa galeria kolumnowa, po 1920 r. 142
163. Świack. Elewacja frontowa palacu po odbudowie, przed 1939 r. 142
164. Świack. Rzut poziomy I piętra, wg Tatarkiewicza 143
165. Świack. Fragment hallu, przed 1939 r. 143
166. Świack. Fragment sali „kolumnowej”, przed 1939 r. 143
167. Świack. Fragment sali „kolumnowej”, przed 1939 r. 144
168. Świack. Kominek w sali „kolumnowej”, przed 1939 r. 144
169. Świack. Dekoracja malarska salonu „antycznego” 144
170. Świack. Fragment dekoracji w sali „antycznej” 145
171. Świack. Fragment dekoracji wnętrza 145
172. Świack. Okna w sali „antycznej” 146
173. Świack. Dekoracja malarska sali środkowej traktu ogrodowego I piętra 146
174. Świack. Plafon w pokoju nartożnym traktu ogrodowego 147
175. Świack. Dekoracja ścienna w sali w stylu Ludwika XVI 147
176. Świack. Kominek w sali w stylu Ludwika XVI 147
177. Świack. Fragment sali w stylu Ludwika XVI 148
178. Świack. Nadproże kominka w sali w stylu Ludwika XVI 148
179. Świack. Otwór drzwiowy w sali w stylu Ludwika XVI 148
180. Świack. Fragment sali w ryzalicie ogrodowym 149
181. Świack. Sala „sentymentalna” 149

182. Świnick. Sala „sentymentalna” 150
183. Świnick. Fragment sali „sentymentalnej” 150
184. Świnick. Fragment sali „sentymentalnej” 151
185. Świnick. Sala „romantyczna” na parterze pałacu 151
186. Ustronie. Dwór od frontu 152
187. Ustronie. Dwór od frontu 153
188. Wojczyzna. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 154
189. Wojczyzna. Front dworu, przed 1939 r. 154
190. Wojczyzna. Salon, ok. 1914 r. 155
191. Wojczyzna. Salon, przed 1939 r. 155
192. Wojczyzna. Salon, przed 1939 r. 156
193. Wojczyzna. Salon, przed 1939 r. 156
194. Wojczyzna. Fragment ogrodu, przed 1939 r. 156
195. Wojewodziszek. Dwór od podjazdu, przed 1939 r. 157
196. Wojewodziszek. Dwór od strony ogrodu, przed 1939 r. 158
197. Wola (k. Łunny). Front dworu, przed 1939 r. 159
198. Wola. Lewe skrzydło dworu, przed 1939 r. 159
199. Wola. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 160
200. Wola. Przed portykiem dworu, przed 1939 r. 160
201. Zatręcie. Elewacja frontowa pałacu, 1980 r. 161
202. Zatręcie. Elewacja ogrodowa pałacu, przed 1939 r. 162
203. Zatręcie. Widok z tarasu pałacowego na jezioro, przed 1939 r. 162
204. Zatręcie. Widok z tarasu na jezioro nocą, przed 1939 r. 163
205. Zatręcie. Pałac od strony jeziora, przed 1939 r. 163
206. Zatręcie. Pałac od strony jeziora 164
207. Zatręcie. Pałac i park od strony jeziora, przed 1939 r. 165
208. Żejmy. Aleja wjazdowa do dworu, przed 1939 r. 165
209. Żejmy. Pałac od strony podjazdu, przed 1939 r. 166
210. Żejmy. Fasada frontowa pałacu, przed 1939 r. 167
211. Żejmy. Elewacja ogrodowa pałacu w zimie, przed 1939 r. 167
212. Żejmy. Fragment elewacji ogrodowej pałacu, przed 1939 r. 169
213. Żejmy. Kaplica klasycystyczna przy dworze, przed 1939 r. 169
214. Żejmy. Kapliczka Św. Jany, przed 1939 r. 170
215. Żejmy. Lodownia, przed 1939 r. 170
216. Żejmy. Spichlerz, 1980 r. 171
235. Berżany. Kominiek w sali jadalnej, przed 1939 r. 187
236. Berżany. Fragment sali balowej, przed 1939 r. 187
237. Berżany. Fragment sali jadalnej, przed 1939 r. 187
238. Berżany. Nagrobek T. Górskiego w kaplicy pałacowej, przed 1939 r. 188
239. Billewicz. Dwór od frontu, przed 1939 r. 189
240. Birżyniany. Widok ogólny wg XIX-wiecznego przekazu 190
241. Birżyniany. Projekt przekomponowania parku A. Zaleskiego, 1907 r. 190
242. Birżyniany. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 191
243. Birżyniany. Rzut poziomy parteru. Rys. A. Górski, 1940 r. 192
244. Birżyniany. Fragment malowidła ściennego 193
245. Birżyniany. Salon z portretem Ignacowej Ledóchowskiej 193
246. Birżyniany. Pas słucki, przed 1940 r. 194
247. Birżyniany. Kołczuga, przed 1940 r. 194
248. Birżyniany. Portret pułkownika Antoniego Górskiego 195
249. Birżyniany. Portret kasztelana Michała Górskiego 195
250. Birżyniany. Portret Zofii z Górkich Puzyriny 196
251. Birżyniany. Kominiek w sali jadalnej 196
252. Birżyniany. Kaplica grobowa Górkich 196
253. Blinstrubiszki. Dwór od frontu, przed 1939 r. 197
254. Blinstrubiszki. Ryzalit ogrodowy dworu, przed 1939 r. 199
255. Blinstrubiszki. Kominiek w jednym z pokoi, przed 1939 r. 199
256. Błogosławieństwo. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 200
257. Błogosławieństwo. Front dworu, przed 1939 r. 201
258. Burbiszki. Dwór od strony podjazdu 202
259. Cytowiany. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 203
260. Cytowiany. Front dworu, przed 1939 r. 203
261. Cytowiany. Kaplica grobowa Romerów, przed 1939 r. 203
262. Czerwony Dwór. Widok ogólny. Rys. N. Orda 205
263. Czerwony Dwór. Fragment zamku od strony podjazdu, przed 1914 r. 206
264. Czerwony Dwór. Fasada frontowa zamku, przed 1939 r. 207
265. Czerwony Dwór. Fasada frontowa zamku, ok. 1970 r. 208
266. Czerwony Dwór. Zamek od strony północnej, ok. 1970 r. 208
267. Czerwony Dwór. Zamek od strony dziedzińca, ok. 1970 r. 209
268. Czerwony Dwór. Zamek od strony wschodniej, ok. 1970 r. 209
269. Czerwony Dwór. Salon empirowy, przed 1914 r. 210
270. Czerwony Dwór. Salon empirowy, przed 1914 r. 211
271. Czerwony Dwór. Sala z obrazem *Batory pod Pszkotem* 212
272. Czerwony Dwór. Fragment zbrojowni, przed 1914 r. 212
273. Czerwony Dwór. Oranżeria od strony dziedzińca, ok. 1914 r. 213
274. Czerwony Dwór. Oranżeria od strony parku, ok. 1970 r. 214
275. Czerwony Dwór. Oficyny zamkowe, ok. 1970 r. 214
276. Dykteryski. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 215
277. Dykteryski. Piec w jednym z pokoi pałacowych, przed 1939 r. 216
278. Długiniński. Dwór przed przebudową 217
279. Długiniński. Dwór po przebudowie od strony podjazdu 217

Księstwo Zmudzkie

217. Bejsagola. Pałac od strony ogrodu. Rys. N. Orda 175
218. Bejsagola. Fasada frontowa pałacu, przed 1939 r. 176
219. Bejsagola. Elewacja ogrodowa pałacu, przed 1939 r. 177
220. Bejsagola. Elewacja ogrodowa i boczna pałacu, przed 1939 r. 177
221. Bejsagola. Rzut poziomy parteru. Rys. W. Sobański 178
222. Bejsagola. Widok założenia rezydencjalnego z lotu ptaka, przed 1939 r. 179
223. Bejsagola. Budynek gospodarczy, stan współczesny 180
224. Belweder. Elewacja frontowa pałacu, ok. 1900 r. 181
225. Belweder. Pałac od strony podjazdu, 1960 r. 182
226. Belweder. Fragment elewacji frontowej, 1960 r. 182
227. Belweder. Fragment elewacji ogrodowej pałacu, 1960 r. 183
228. Belweder. Sala jadalna, ok. 1900 r. 183
229. Berżany. Widok ogólny. Rys. N. Orda 185
230. Berżany. Pałac od strony podjazdu, ok. 1914 r. 185
231. Berżany. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 186
232. Berżany. Fragment sali balowej, przed 1939 r. 186
233. Berżany. Fragment sali balowej, przed 1939 r. 186
234. Berżany. Żyrandol w sali balowej, przed 1939 r. 187

280. Długiniąny. Dwór od frontu 218
281. Długiniąny. Dwór od strony ogrodu, przed 1939 r. 219
282. Długiniąny. Fragment jednego z salonów, przed 1939 r. 219
283. Długiniąny. W saloniku, przed 1939 r. 220
284. Długiniąny. Salonik, przed 1939 r. 220
285. Długiniąny. Fragment wnętrza dworskich, przed 1939 r. 221
286. Długiniąny. Salon, przed 1939 r. 221
287. Długiniąny. Fragment salonu, przed 1939 r. 221
288. Długiniąny. Fragment pokoju mieszkalnego, przed 1939 r. 222
289. Długiniąny. Fragment parku 222
290. Gielgudów. Widok ogólny. Rys. N. Orda 223
291. Gielgudów. Zamek. Rys. N. Orda 224
292. Gielgudyski. Dwór od strony podjazdu, ok. 1960 r. 225
293. Hrynkiński. Dwór od frontu, ok. 1914 r. 227
294. Hrynkiński. Brama wjazdowa, przed 1939 r. 228
295. Hrynkiński. Park, przed 1939 r. 229
296. Kiejdański. Widok ogólny. Lit. wg rys. N. Ordy 232
297. Kiejdański. Zamek od strony podjazdu. Rys. N. Orda 232
298. Kiejdański. Widok ogólny zamku, ok. 1914 r. 233
299. Kielmy. Widok ogólny, przed 1939 r. 235
300. Kielmy. Brama wjazdowa, przed 1939 r. 236
301. Kielmy. Front dworu, przed 1939 r. 236
302. Kielmy. Fragment wnętrza, przed 1939 r. 237
303. Kretynka. Pałac od strony podjazdu. Rys. N. Orda 238
304. Kretynka. Pałac od strony ogrodu. Rys. N. Orda 239
305. Kretynka. Pałac i oranżeria, przed 1939 r. 240
306. Kretynka. Elewacja ogrodowa pałacu, przed 1939 r. 240
307. Kretynka. W ogrodzie zimowym, ok. 1914 r. 241
308. Kretynka. W ogrodzie zimowym, ok. 1914 r. 241
309. Kretynka. Park, przed 1939 r. 242
310. Kurtowiany. Przed frontem spalonego pałacu, przed 1939 r. 243
311. Kurtowiany. Stary świron, przed 1939 r. 243
312. Kurtowiany. Kościół. Rys. Zofia Romer 243
313. Plinksz. Elewacja ogrodowa pałacu, ok. 1960 r. 244
314. Plungiani. Elewacja frontowa pałacu. Rys. A. Zientarski 246
315. Plungiani. Oranżeria. Rys. A. Zientarski 246
316. Plungiani. Park. Rys. A. Zientarski 247
317. Plungiani. Kaplica. Rys. A. Zientarski 247
318. Plungiani. Brama wjazdowa, przed 1939 r. 248
319. Plungiani. Elewacja frontowa i boczna pałacu, przed 1939 r. 248
320. Plungiani. Portyk pałacu, ok. 1960 r. 249
321. Plungiani. Elewacja boczna pałacu, ok. 1960 r. 250
322. Plungiani. Pałac od strony ogrodu, ok. 1970 r. 251
323. Pogryżów. Pałac od strony podjazdu, przed 1939 r. 252
324. Pogryżów. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 252
325. Pogryżów. Fragment salonu, ok. 1914 r. 253
326. Pogryżów. Gabinet, przed 1939 r. 253
327. Pojeziory. Stary dwór od frontu, przed 1914 r. 254
328. Pojeziory. Pałac od strony podjazdu, ok. 1910 r. 255
329. Pojeziory. Pałac od strony parku, przed 1939 r. 255
330. Pojeziory. Hall, 1939 r. 256
331. Pojeziory. Salon, 1939 r. 256
332. Pojeziory. Fragment parku, ok. 1910 r. 257
333. Pojeziory. Fragment salonu, 1939 r. 257
334. Polaga. Widok założenia rezydencjalnego z lotu ptaka, przed 1939 r. 258
335. Polaga. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 259
336. Polaga. Elewacja ogrodowa pałacu, przed 1939 r. 259
337. Polaga. Fragment wnętrza, ok. 1914 r. 260
338. Polaga. Fragment westybulu, przed 1914 r. 260
339. Polaga. Fragment westybulu, przed 1914 r. 260
340. Polaga. Salon „wielki”, ok. 1914 r. 261
341. Polaga. Kaplica pałacowa, przed 1939 r. 262
342. Polaga. Lucjan Rydel w otoczeniu rodziny Tyskiewiczów 262
343. Polaga. Gazan przed pałacem, przed 1939 r. 263
344. Polaga. Park, przed 1939 r. 263
345. Polaga. Park, przed 1939 r. 264
346. Polaga. „Świątynia Birury”, przed 1939 r. 264
347. Polaga. Fragment parku z widokiem na pałac, przed 1939 r. 264
348. Poniewiżyk. Elewacja frontowa dworu, przed 1939 r. 267
349. Poniewiżyk. Elewacja frontowa dworu, przed 1939 r. 267
350. Poniewiżyk. Dwór od strony ogrodu, przed 1939 r. 267
351. Poniewiżyk. Dwór i świron 268
352. Rennów. Pałac od strony podjazdu. Rys. N. Orda 269
353. Rennów. Pałac od strony ogrodu. Rys. N. Orda 270
354. Rennów. Elewacja ogrodowa pałacu, przed 1939 r. 271
355. Rennów. Tarasy ogrodowe, przed 1939 r. 271
356. Retów. Widok ogólny założenia rezydencjalnego. Rys. N. Orda 273
357. Retów. Pałac od strony podjazdu. Lit. wg rys. N. Ordy 274
358. Retów. Pałac od frontu, przed 1914 r. 275
359. Retów. Elewacja frontowa pałacu, przed 1914 r. 275
360. Retów. Elewacja frontowa pałacu, przed 1914 r. 276
361. Retów. Widok na park spod portyku, przed 1914 r. 277
362. Retów. Fasada kościoła. Drzeworyt z 1879 r. 277
363. Retów. Kościół, elewacja boczna, przed 1939 r. 278
364. Skorojtyński. Dwór od frontu, przed 1914 r. 279
365. Syrutyski. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 280
366. Syrutyski. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 281
367. Syrutyski. Pałac od strony ogrodu, przed 1939 r. 282
368. Szawkiński. Front dworu, przed 1939 r. 283
369. Szawkiński. Fragment dworu od strony ogrodu, przed 1939 r. 283
370. Szlapoburze. Elewacja frontowa pałacu, przed 1939 r. 285
371. Szweksznie. Brama wjazdowa, przed 1939 r. 286
372. Szweksznie. Brama wjazdowa. w głębi „Villa Genowefa”, przed 1939 r. 287
373. Szweksznie. „Villa Genowefa”, przed 1939 r. 288
374. Szyłele. Ferdynand Piłsudski, strażnik Księstwa Zmudzkiego 289
375. Szyłele. Franciszek Piłsudski, piwniczy Wielkiego Ks. Litewskiego, starosta wieszawski 289
376. Wendzgoł. Dwór od frontu, przed 1939 r. 291
377. Wendzgoł. Aleja wjazdowa do dworu, przed 1939 r. 291
378. Wicłona. Dwór od strony podjazdu, ok. 1960 r. 292
379. Zdaniszki. Widok ogólny. Rys. z 1840 r. 294
380. Zdaniszki. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 295
381. Żółpie. Grupa uciekinierów z Polski przed portykiem dworu, 1940 r. 296
382. Żybortany. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 298
383. Żybortany. Najstarsza część dworu od strony ogrodu, przed 1939 r. 298
384. Żybortany. Portret Karola Onufrego Waszniewskiego (1811 – 1855) marszałka szlachty pow. kowieńskiego 299

Inflanty Polskie

385. Dryczany. Elewacja frontowa pałacu, przed 1914 r. 303
386. Hieronimów. Widok ogólny. Rys. N. Orda 305
387. Hieronimów. Elewacja frontowa pałacu, ok. 1914 r. 305
388. Hoftenberg. Elewacja frontowa i boczna pałacu, ok. 1914 r. 306
389. Hoftenberg. Elewacja frontowa pałacu, ok. 1914 r. 307
390. Janopol. Dwór od strony podjazdu, przed 1939 r. 308
391. Janopol. Świron, przed 1939 r. 309
392. Józefów. Pałac od frontu, ok. 1914 r. 310
393. Józefów. Elewacja boczna pałacu, ok. 1914 r. 311
394. Józefów. Salon, ok. 1914 r. 312
395. Józefów. Biblioteka, ok. 1914 r. 312
396. Józefów. Fragment parku, przed 1939 r. 313
397. Józefów. Fragment parku, przed 1939 r. 313
398. Kamieniec Inflancki. Pałac Reunów, Rys. N. Orda 315
399. Kombul. Pałac od strony podjazdu, ok. 1914 r. 316
400. Kombul. Elewacja ogrodowa pałacu, ok. 1914 r. 317
401. Kombul. Fragment salonu, ok. 1914 r. 317
402. Krasław. Widok ogólny. Ryc. z l. pol. XIX w. 319
403. Krasław. Pałac od strony parku. Rys. N. Orda 319
404. Krasław. Elewacja frontowa pałacu, ok. 1914 r. 320
405. Krasław. Biblioteka Platerów, ok. 1980 r. 321
406. Krasław. Fragment hallu, ok. 1914 r. 322
407. Krasław. Sala jadalna, ok. 1914 r. 322
408. Krasław. Konstanty Ludwik Broel-Plater, kasztelan trocki 323
409. Krasław. Jan Ludwik Broel-Plater, wojewoda inflancki 323
410. Krasław. Augusta z Ogińskich Konstantowa Broel-Platerowa (1724 – 1791) 324
411. Krasław. Kościół, przed 1914 r. 324
412. Lanckorona. Pałac od strony podjazdu. Rys. N. Orda 326
413. Liksna. Pałac po spaleniu. Rys. N. Orda 327
414. Liksna. Pałac od frontu, ok. 1914 r. 327
415. Liksna. Elewacja frontowa pałacu, ok. 1914 r. 328
416. Liksna. Pałac od strony ogrodu, ok. 1914 r. 328
417. Liksna. Izabela Zyberk, ostatnia z rodu, z matką Ludwiką von Kleist 329
418. Liksna. Michał hr Broel-Plater, od 1803 r. Plater-Zyberk 330
419. Prele. Pałac od frontu. Rys. N. Orda, 1875 r. 332
420. Prele. Pałac od strony parku. „Kłosy” 1879 332
421. Prele. Pałac od strony parku. „Kłosy” 1879 333
422. Prele. Pałac od strony parku. „Biesiada Literacka” 1884 334
423. Prele. Elewacja frontowa pałacu. „Życie i Sztuka” 1904 334
424. Prele. Pałac od strony parku. „Życie i Sztuka” 1904 335
425. Przema. Dwór od strony ogrodu, ok. 1914 r. 337
426. Przema. Salon, przed 1914 r. 337

427. Rozentowo. Dwór od strony podjazdu, ok. 1914 r. 339

428. Rozentowo. Salon, ok. 1914 r. 339

429. Rozentowo. Salon, ok. 1914 r. 340

430. Rozentowo. Salon, ok. 1914 r. 341

431. Rozentowo. Fragment sali jadalnej, ok. 1914 r. 342

432. Rybiniszki. Pałac od strony dziedzińca, ok. 1914 r. 343

433. Rybiniszki. Michał Weyssenhoff, podkomorzy J. K. M. 344

434. Rybiniszki. Michał Weyssenhoff, strażnik inflancki 344

435. Warklany. Widok ogólny. Rys. N. Orda 346

436. Warklany. Pałac od strony podjazdu, ok. 1914 r. 346

437. Warklany. Pałac od strony ogrodu, ok. 1914 r. 347

438. Warklany. Pomnik ku czci Wincentego Mazowiego 347

439. Warklany. Kościół, ok. 1914 r. 348

440. Wyszki. Pałac od strony podjazdu, ok. 1914 r. 349

441. Zwirdzin. Widok ogólny. Rys. N. Orda 351

442. Zwirdzin. Widok ogólny, ok. 1914 r. 351

443. Zwirdzin. Dwór od strony ogrodu, ok. 1914 r. 351

Księstwo Kurlandzkie

444. Bebra. Elewacja frontowa pałacu, ok. 1914 r. Rys. J. Plater-Zyberk 355

445. Bebra. Elewacja ogrodowa pałacu. Rys. J. Plater-Zyberk 357

446. Bebra. Elewacja boczna pałacu. Rys. J. Plater-Zyberk 357

447. Kazimierzyszki. Pałac od strony podjazdu, ok. 1914 r. 358

448. Kazimierzyszki. Pałac od strony podjazdu, ok. 1914 r. 359

449. Kazimierzyszki. Pałac od frontu, ok. 1914 r. 359

450. Kazimierzyszki. Pałac od strony ogrodu, ok. 1914 r. 359

451. Kurmen. Elewacja frontowa pałacu, ok. 1914 r. 361

452. Kurmen. Jeźdźcy przed frontem pałacu, ok. 1914 r. 362

453. Kurmen. Przed głównym wejściem do pałacu, ok. 1914 r. 362

454. Schlossberg. Pałac od strony parku. Rys. N. Orda 364

455. Schlossberg. Pałac od frontu, przed 1914 r. 365

456. Schlossberg. Pałac od frontu, ok. 1914 r. 365

457. Schlossberg. Pałac od strony ogrodu, ok. 1914 r. 366

458. Schlossberg. Widok na pałac od strony ogrodu 366

459. Tyzenhauz. Pałac od frontu, ok. 1914 r. 368

460. Tyzenhauz. Prawe skrzydło pałacu od strony podjazdu, ok. 1914 r. 368

461. Tyzenhauz. Lewe skrzydło pałacu od strony parku, ok. 1914 r. 368

462. Tyzenhauz. Fragment parku z widokiem na pałac, ok. 1914 r. 369

Fotografie pochodzą ze zbiorów Romana Aftanazego oraz Instytutu Sztuki PAN

В бумажном оригинале
эта страница
пустая

Spis dworów i pałaców

Województwo trockie

1. Abramowsk	18. Kirsna-Ostrów	34. Pojońcie
2. Augustówek	19. Landwarów	35. Pokrój
3. Birze	20. Lubicz	36. Ponary
4. Bobcin	21. Łabunów	37. Ponietuń
5. Brzostowica Murowana	22. Łączynów	38. Rudawa
6. Brzostowica Wielka	23. Makowlany	39. Stanisławów
7. Bystrampol	24. Marciniszki	40. Starzynki
8. Czerłona	25. Marwa	41. Szatrupie
9. Dewspuda	26. Massalany	42. Szukle
10. Hieronimów	27. Metele	43. Świack
11. Florodnica	28. Mitrany	44. Ustronie
12. Jabłonów	29. Oleszczewice	45. Wojczyzna
13. Jakimiszki	30. Opitoleki	46. Wojewodziszek
14. Janopol	31. Orwistów	47. Wola k. Łunny
15. Jezno	32. Parfimowce	48. Zatrocze
16. Johanniszkie	33. Pojeziory	49. Żejmy
17. Juzgielewsczyzna		

Księstwo Żmudzkie

1. Bejsagola	15. Hrynkiški	28. Rennów
2. Belweder	16. Ilgów	29. Retów
3. Berżany	17. Kiejdany	30. Skorojtyški
4. Billewicz	18. Kielmy	31. Syrutyski
5. Birżyniany	19. Keetynga	32. Szawkiany
6. Blinstrubiszki	20. Kurtowiany	33. Szlapoburze
7. Błogosławieństwo	21. Plinksze	34. Szweksznie
8. Burbiszki	22. Płungiany	35. Szylele
9. Cytowiany	23. Pogryżów	36. Wendzgoł
10. Czerwony Dwór	24. Pojeziory (Dyrwiany)	37. Wielona
11. Dykteryski	25. Polaga	38. Zdaniszki
12. Dźuginiany	26. Ponietuń (Gielgudów)	39. Zolpie
13. Gielgudów	27. Poniewieżyk	40. Żybotany
14. Gielgudyski		

Infanty Polskie

1. Drycany	7. Kombul	13. Prezma
2. Hieronimów	8. Krasław	14. Rozentowo
3. Huftenberg	9. Lanckorona	15. Rybiniszki
4. Janopol	10. Liksna	16. Warkłany
5. Józefów	11. Mahnów	17. Wyszki
6. Kamieniec Inflancki	12. Prele	18. Zwirdzin

Księstwo Kurlandzkie

1. Bebra	3. Kurmen	5. Tyzenhauz
2. Kazimierzyski	4. Schlossberg	

В бумажном оригинале
эта страница
пустая

Edycja Dzieje rezydencji
na dawnych kresach
Rzeczypospolitej

Część I

Wielkie Księstwo Litewskie, Inflanty, Kurlandia

Tom 1

Województwa

mińskie, mścisławskie, połockie, witebskie

Tom 2

Województwa

brzesko-litewskie, nowogródzkie

Tom 3

Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty Polskie,
Księstwo Kurlandzkie

Tom 4

Województwo wileńskie

Uzupełnienia do tomów 1–4

Część II

Ziemie ruskie Korony

Tom 5

Województwo wołyńskie

Tom 6

Województwo bełskie, Ziemia Chełmska województwa ruskiego

Tom 7

Województwo ruskie, Ziemia Halicka i Lwowska

Tom 8

Województwo ruskie, Ziemia Przemska i Sanocka

Tom 9

Województwo podolskie

Tom 10

Województwo braclawskie

Tom 11

Województwo kijowskie.

Uzupełnienia do tomów 5–10

13000

© Copyright by Zakład Narodowy
im. Ossolińskich – Wydawnictwo
Wrocław 1997

Printed in Poland

ISBN 83-04-03701-7- całość

ISBN 83-04-03947-8-t.3.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo. Wrocław 1992.
Objętość: ark. wyd. 50,80; ark. druk. 52
Wrocławskie Drukarnie Naukowe. Zam. 1522/91

